

ਅੱਕ ਦਾ ਬੂਟਾ (ਨਾਵਲ)

੯ ਅੱਕ ਦਾ ਬੂਟਾ

੯੦ ਅਜ

੯੧ ਕਜਲੀ

੧੦੫ ਭਨਘਟ

੧੧੪ ਮਿਰਗ

ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਵੇਦ ਕਿਵੇਂ ਰਚੇ ਗਏ ਸਨ ? ਰੱਬ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਉਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕੰਠ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸਰੂਤਿ ਆਖਦੇ ਹਨ.....

ਹਵਾਵਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮੌਰੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਵੀ ਉਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕੰਠ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਰੂਤਿ ਹੈ, ਇਹ ਵੇਦ ਹੈ ..

ਵੇਦ ਲਫਜ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਗਿਆਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਜੋ ਜਾਣਿਆ ਹੈ — ਉਹ ਇੱਕ ਬਿਆਨਕ ਗਿਆਨ ਹੈ...

—ਵੇਦ ਚਾਰ ਸਨ। ਤੇ ਕਿੱਡਾ ਅਜੀਬ ਇਤਿਹਾਚ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵੀ ਚਹੁੰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਰਿਗ ਵੇਦ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਆਖੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ, ਦੇਵਤੇ ਹੀ ਤਾ—ਜੁਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਮਾਸ ਵਿਚੋਂ ਜਨਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਛਾਡੀ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਧ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਲੀ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵਿਚੋਂ ਗਰਮੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਹ ਨੂੰ ਪੋਟਾ ਪੋਟਾ ਕਰਕੇ ਪਾਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ। ਸੋ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵੀਰ

ਵਰ੍ਗੇ ਜੋ ਕੁਝ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਰਿਗ ਵੇਦ ਹੈ...

ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਯਜ਼ੁਰ ਵੇਦ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਬਲੀਦਾਨ ਦਾ ਤੇ ਯੱਗ ਹੈਮ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵੇਦ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਕਬਾ ਅੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਰਿਖੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਵੇਦ ਪੜਾਇਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਰਿਖੀ ਨੇ ਲੱਤ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਭਣੇਦਾ ਮਰ ਗਿਆ, ਜਿਹਦੇ ਪੁਸ਼ਚਿਤ ਲਈ ਉਹਨੇ ਚੋਲਿਆ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ? ਜਿਸ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਇਹ ਵੇਦ ਪੜਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਇਸ ਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤਰਾਂ ਸਹਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਿਖੀ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਭਿਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕੈਅ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਮੰਤਰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁੱਟ ਦੇਵੇ। ਚੇਲੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਮੰਤਰ ਸੰਘ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਬਾਕੀ ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਤਿੱਤਰ ਬਣ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਚੇਗ ਵਾਂਗ ਚੁਗ ਲਏ। — ਇਹ ਮੇਰਾ ਵੇਦ? ਉਸੀ ਮਰ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰੀ ਸੀ, ਤੇ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਇਸ ਵੇਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੰਤਰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਬਿੱਲਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਖੋਰੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ, ਤਿੱਤਰ ਬਣ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਚੇਗ ਵਾਂਗ ਚੁਗਾਂਗਾ, ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਮੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜਾਂਗਾ, ਤੇ ਉਹ ਰਿਖੀ, ਜਿਹਨੇ ਉਸੀ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਾਪ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ...

ਤੀਜਾ ਸਾਮ ਵੇਦ ਸੀ, ਚੰਥਾ ਅਥਰਵ ਵੇਦ, ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰ, ਮੰਗਲ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਹਵਨ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਸੀ ਦੇ ਮੰਗਲ ਕਾਰਜ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਚਿਤਵੀਆਂ ਸਨ, ਉਸੀ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਲਡ, ਚੋਹਲ, ਜਿੰਨੇ ਹਾਸੇ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਸਾਮ ਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤਰ ਸਨ। ਤੇ ਹੁਣ ਉਹਦਾ ਹਵਨ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਰਦਾ ਰਵਾਂਗਾ, ਮੇਰੀ ਡਾਰੀ ਦੇ ਹਉਂਕੇ, ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰੂ, ਮੇਰੇ ਮੰਤਰ ਹਨ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੜਦਾ ਰਹੁਂਗਾ...

ਇਹ ਮੇਰਾ ਉਰਮੀ—ਵੇਦ...

ਉਰਮੀ ਹੁਣੇ ਹੈ ਸੀ, ਹੁਣੇ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਮਰਸੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ, ਤਾਂ
ਬੇਰੇ ਉਹਦਾ ਮੰਦੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਇਕ ਅੰਤ ਦਾ ਠਿਸਚਾ ਦਾ ਦੋਂਦਾ। ਪਰ
ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਹਨੂੰ ਮੋਈ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਹੋਰ ਤਾਂ
ਹੋਰ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਹ
ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ.. ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੇ
ਅੱਪਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਝਾਕਦੀਆਂ ? ਇਹ ਅੱਖਰ,
ਅੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਝਮਕਦੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਉੱਥੇ ਹੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਪੰਥਰ ਹੋ
ਗਏ ਹਨ...

ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹਾ—ਉਰਮੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਲਹਿਰ
ਨੂੰ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਰੰਗ ਨੂੰ। ਪੁਰਾਣੇ ਗੁੰਬ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾ ਸਾਗਰ ਕਰਕੇ
ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਕਾਡ ਦਾ ਨਾ ਉਰਮੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਦੀ
ਲਹਿਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਵਜੂਦ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,
ਪਰ ਉਹਦੀ ਲਾਸ਼ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮੇਰੀ ਉਰਮੀ ਵੀ ਬੇਰੇ ਪਾਣੀ
ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਸੀ, ਅਨੰਤ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਰਲ ਗਈ, ਹੁਣ ਉਹਦਾ
ਵਜੂਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਉਹਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ

ਵੇਖੋ ! ਚਾਰ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਰੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਿਗ ਵੇਦ ਦਾ ਰੰਗ
ਚਿੱਟਾ, ਯਜੂਰ ਵੇਦ ਦਾ ਲਾਲ, ਸਾਮ ਵੇਦ ਦਾ ਪੀਲਾ, ਤੇ ਅਧਰਵ ਵੇਦ ਦਾ
ਸੁਰਮੇ ਜਿਹਾ ਕਾਲਾ। ਮੇਰੇ ਉਰਮੀ-ਵੇਦ ਦੇ ਵੀ ਚਾਰ ਰੰਗ ਹਨ—ਗੋਰੀ
ਨਫੋਹ ਉਰਮੀ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਰੰਗ ਅਸਲੋਂ ਚਿੱਟਾ, ਉਹਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਲਹੂ
ਵਰਗਾ ਲਾਲ, ਉਹਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਪੀਲਾ ਭੂਕ, ਤੇ ਇਸ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਕਾਰਣੇ,
ਅਸਲੋਂ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ।

ਇਹ ਉਰਮੀ — ਵੇਦ ਕਿਹੜੀ ਸੁਣਾਵਾਂ ? ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਇਹਨੂੰ ਆਪੇ
ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ, ਆਪੇ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ।....

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ
ਹੁੰਦਾ, ਸਿਰਫ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਛੱਤ੍ਰੀ, ਤੇ ਵੈਸਯ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ—ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਸਭ ਸੂਦਰ ਹੀ ਸੂਦਰ ਨਜ਼ਰ ਆਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਜਿਹੜੇ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਦਰਦਮੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਹੀ ਤਾਂ ਸੂਦਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਹਮੀਂ ਦਾ ਦਰਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ । ਨਾ ਕੋਈ ਮਜ਼ਹਬ, ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਮਾਜ । ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰੇ—ਧਰਮਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਵਾਲੀ, ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨੈਮਾਂ ਵਾਲੇ ਸੂਦਰ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਹ ਵੇਦ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾ ਸਕਦਾ...

ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ—ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਢੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂਗਾ ? ਗਿਆਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਗਿਆਨ, ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਗਿਆਨ, ਮੈਂ ਕਿਹੜੂ ਸੌਂਪਾ ?

ਤੁਸੀਂ, ਕੁਝ ਉਹ ਲੇਕ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਸਥੀ ਮੁਚੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਸਲਕਾਂ ਬ੍ਰਹਮਣ, ਖੱਡੀ, ਜਾਂ ਵੈਸ਼ਯ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਵੇਦ ਸੁਣਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ...

ਸੁਣੋ !

ਇਹ, ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਖੜਾ ਹਾ, ਇਕ ਚੁਗਾਹਿਆ ਹੈ।

ਇੱਕ ਰਾਹ, ਇੱਕ ਅੰਨ੍ਹੇ ਖੂਹ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਉਰਮੀ ਦੀ
ਲਾਸ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ.....

ਇੱਕ ਰਾਹ, ਇੱਕ ਠਦੀ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ. ਜਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਉਰਮੀ ਦੀ ਲਾਸ
ਰੁੜ੍ਹਦੀ ਪਈ ਹੈ.....

ਇੱਕ ਰਾਹ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਟੋਏ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਉਰਮੀ
ਦੀ ਲਾਸ ਢੱਬੀ ਹੋਈ ਹੈ.....

ਇੱਕ ਰਾਹ, ਇੱਕ ਚਿਖਾ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ. ਜਿਹਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਉਰਮੀ
ਦੀ ਲਾਸ ਸੜਦੀ ਪਈ ਹੈ.....

ਤੇ ਮੈਂ—ਜਿਵੇਂ ਚਾਰੇ ਰਾਹ ਤੁਰਦਾ ਪਿਆ ਹਾ.....

ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਬੋਅ ਹੈ, ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਤੁਰਦੇ ਪਏ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਬੋਅ ਨਹੀਂ ਆਂਦੀ।

ਮੈਂ, ਹਾਰ ਕੇ, ਇਸ ਦੇਸ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਕੋਲ ਗਿਆ ਸਾ, ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ
ਉਹ ਬੋਅ ਦਾ ਬੁਰਾ ਵੀ ਸੰਘ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਰੋਖ ਕੇ ਉਹਨੇ ਛੇਡੀ
ਨਾਲ ਨੌਟਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੋਟਲੀ ਨੱਕ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਲਈ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਣ

ਲੱਗਾ — ਕਿਥੇ ? ਬੋਅ ਤਾਂ ਕਿਧਰੋਂ ਵੀ ਠਹੀਂ ਅੰਦੀ ਪਈ ।

ਉਨ੍ਹਮੀ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਬੋ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੋਅ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ.....

ਦੋਵੇਂ ਪਿੰਡ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਹਨ—ਇੱਕ ਉਨ੍ਹਮੀ ਦੇ ਪੋਕਿਆਂ ਦਾ, ਇੱਕ ਉਨ੍ਹਮੀ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦਾ। ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਦੇਂਦਾ ਪੈ ਗਈ ਹੈ, ਮੂਰੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ ।

ਨਹੀਂ ਇਹ ਦੇਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮਿਰਗੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਝੁਗ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ.....

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਹਨੂੰ ਮਿਰਗੀ ਪੈਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਉਹਨੂੰ ਇੱਕ ਨਸਵਾਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਸਵਾਰ ਅੱਕ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਚੇਲਾਂ ਨੂੰ ਭਿਉ ਕੇ ਤੇ ਪੀਹ ਕੇ ਬਣਾਈ ਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਵੀ ਅੱਕ ਵਰਗਾ ਕੋੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਮੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚਿੱਟੇ ਚੇਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਸੱਚ ਦੇ ਅੱਕ ਵਿੱਚ ਭਿਉ ਲਵਾਂ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿਆ। ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਿਰਗੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹਟ ਜਾਏਗੀ.....

ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ—ਕਿ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਨੇ ਉਨ੍ਹਮੀ ਨੂੰ ਧਿੰਗੋਜ਼ੇਰੀ ਡੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਪੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤੇ ਹੁਣ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਨੇ ਉਨ੍ਹਮੀ ਦੀ ਇੱਕ ਬਾਹ ਫੜੀ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਦੂਜੀ ਬਾਹ ਫੜੀ, ਰੋ ਉਹਨੂੰ ਧਰੂਹ ਧਰੂਹ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਮੀ ਦੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ। ਠੀਕ ਹੈ, ਮਿਰਗੀ ਦੇ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ.....

ਉਨ੍ਹਮੀ ਦਾ ਕਿਤੇ ਨਾਂ ਬੇਹ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਮੀ ਕਦੇ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਮੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਲੱਗੇ ਲਾਣੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਜ ਤਕਦੇ ਹਨ ਜਿੰਵੇਂ ਮੈਂ ਜਿੰਨਾਂ ਕੂਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਮੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਮੈਂ ਹੀ ਕਦੇ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦੀ ਅੱਖੀਂ ਨਾ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ ।

ਸਾਰੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਮੁੱਕ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਗਵਾਹੀ, ਇੱਥੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕਾਗਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਮੀ ਨੂੰ ਦਾਖਲ

ਕਰਾਣ ਲੱਗਿਆ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ—ਉਰਮੀ, ਉਮਰ ਛੇ ਸਾਲ, ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹਰੀ ਚੰਦ। ਜਿਵੇਂ, ਜੋ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਜੋ ਬੀਤਿਆ, ਹੁਣ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਸਾਮਰਤੱਖ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ! ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਵੇਸ਼ ਦਾ ਅਠਾਈਵਾਂ ਰਾਜਾ ਸੀ ਨਾ?"

"ਹਾਂ" ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਖ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਮੰਜ਼ੀ ਦੀ ਦੌਣ ਕੱਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

"ਤੁਸੀਂ ਅਪਣਾ ਨਾਂ, ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਨਾ?,"
ਮੈਂ ਫੇਰ ਆਖਦਾ ਹਾਂ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ।

ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਲ ਜਿਹਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਆਖਦਾ ਹਾਂ "ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਸੱਤ ਵਾਦੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਫੇਰ ਕਦੀ ਸੱਚ ਨਾ ਬੋਲਣਾ, ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਸੱਚ ਦਸ ਦਿਉ—ਉਰਮੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?"

ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੰਜ਼ੀ ਦੀ ਦੌਣ ਨੂੰ ਏਡੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਦੌਣ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ.....

ਮਾਂ ਮੂੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਗੰਢੜੀ ਵਾਂਗ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਹਕੀਮ ਉਹਦੀ ਰੀਝ ਦੀ ਹੱਡੀ ਉੱਤੇ ਰੋਜ਼ ਲੇਪ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਛਿੱਲੀ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਨਾ ਸੁਆਣਾ। ਏਸੇ ਲਈ ਪਿਤਾ ਜੀ ਰੋਜ਼ ਉਹਦੀ ਮੰਜ਼ੀ ਕੱਸਦੇ ਰਨ

ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੰਜ਼ੀ ਦੀ ਦੌਣ ਨੂੰ ਗੰਢ ਮਾਰਨ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੂੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਪਈ ਹੋਈ ਗੰਢੜੀ ਹੈਲੀ ਜਹੀ ਵੈਣ ਧਾਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ — ਹਣਹਿਆਨੀ ਪੀਏ ਕਿਹੜਾ ਟੁੱਟੀ ਨੂੰ ਗੰਢੇ.....

ਗੰਢੜੀ ਹੀ ਆਖਾਂਗਾ, ਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਵੈਣ ਨਾ ਪਾਂਦੀ.....

ਸੋਚਦਾ ਹਾ—ਉਰਮੀ ਜੇ ਇੱਕ ਸੇਹਣੀ ਸਜਾਦੀ ਕੁੜੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਇੱਕ ਮੰਜ਼ੀ ਦੀ ਖਹੂਗੀ ਦੇਣ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਉਮਰ ਨੂੰ ਗੰਢ ਪੈ ਜਾਂਦੀ

ਫੇਰ ਕਮਰੇ ਦਾ ਆਲਾ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤਰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਮੈਂ ਕਮਰੇ ਦੇ ਆਲੇ ਵੱਲ। ਉਹਦੀ ਵੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੰਜ ਰੁੱਗ ਭਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇ-

ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚੋਂ । ਉਥੇ—ਆਲੇ ਵਿੱਚ—ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਤੇ ਉਗਮੀ ਦੀ । ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਸਾਨੂੰ ਦੇਹਾਂ ਨੂੰ ਉਗਲੀ ਲਾ ਕੇ, ਇੱਕ ਮੇਲੇ ਤੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ । ਉਗਮੀ ਉਦੋਂ ਕੋਈ ਸੱਭਾ ਵਰਿਆਂ ਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਮੈਂ ਪੰਜਾਂ ਵਰਿਆਂ ਦਾ । ਤੇ ਉਥੇ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਦੇਹਾਂ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਲੁਹਾਈ ਸੀ । ਪਰ ਅੱਜ ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ।

ਮੈਂ ਤੇ ਉਹ ਆਲਾ, ਦੋਵੇਂ ਰਲ ਕੇ ਪੁਛਦੇ ਹਾਂ—ਪਿਤਾ ਜੀ ! ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਕਿੱਥੇ ਚਲੀ ਗਈ ?

“ਤੂੰ ਕੀ ਕਰਨੀ ਏਂ ਤਸਵੀਰ?” ਪਿਤਾ ਜੀ ਗੁਸ੍ਥੇ ਵਿੱਚ ਦੇਣ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਚਦੇ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਣ ਫੇਰ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗੀ ।

ਆਖਦਾ ਹਾਂ—ਉਗਮੀ ਇੱਕੋ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸੀ !

ਪਿਤਾ ਜੀ ਖਿਡ ਕੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ “ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁਣ ਸਿਰ ਮਾਰਨੀ ਏਂ ?”

ਮੈਂ ਦੀਠਾਂ ਦੇ ਤਾਣ ਆਖਦਾ ਹਾਂ “ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਹੀਦੀ, ਨਾ ਰੱਖਦੇ, ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦੇਂਦੇ, ਮੈਂ ਸਹਿਰ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲਾ ਲੈਂਦਾ”

“ਗਰਕ ਜਾਏ ਤੇਰਾ ਸਹਿਰ.....” ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡਾ ਖੁੱਗੀ ਦੇਣ ਵਾਗ ਕੌਮਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਿੰਡੀਆਂ ਛਿਲਤਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਮਲਦੇ ਜਹੋ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ।

ਜਣਦਾ ਹਾਂ—ਮੈਂ ਸਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਮਰਾ ਲੈ ਕੇ ਜਦੋਂ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਣ ਲੱਗ ਸਾ, ਤਾਂ ਉਗਮੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਸਹੁਰਿਆਂ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਦਾ ਆਦਮੀ ਜੇ ਕੁਝ ਵਰਿਆਂ ਲਈ ਕੀਨੀਆ ਕਮਾਣ ਲਈ ਤੁਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪਈ ਹੋਈ ਕੀ ਕਰੇਗੀ, ਉਹਨੂੰ ਸਹਿਰ ਜਾ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣ ਦੇਣ । ਤੇ ਉਹ ਸਹਿਰ ਜਾ ਕੇ ਅਗੋਂ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਦੋਵੇਂ ਸਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਮਰਾ ਲੈ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ.....

ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਤੋਂ ਯਾਦ ਅੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਗਮੀ ਜੇ ਜੀਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ—ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਜੀਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ—ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਬੱਚਾ ਵੀ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ

ਹੁਦਾ.....

ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਖੇਮ ਵਿਛਾ ਕੇ, ਗੰਢੜੀ ਜਹੀ ਬਣੀ ਮਾ ਨੂੰ ਮੂੜ੍ਹ
ਉੱਤੋਂ ਚੂਕ ਕੇ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਫੇਰ ਹੱਥ ਧੇ ਕੇ ਤਿੰਨਾ
ਬਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਰਸੋਈ ਦੇ ਫੱਟੇ ਉੱਤੇ ਕੈਂਹ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਬਾਲੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ
ਧਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕੂਚ ਕੇ ਲਿਸਕਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ
ਸੀ—ਇਹ ਕਿੰਗਰਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਲੀਆਂ ਅਸਲੋਂ ਨਵੇਂ ਨਮੂਨੇ ਦੀਆਂ
ਸਨ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੱਕ ਮੇਲੇ ਵਿਚੋਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਸਨ। ਤੇ ਮਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਏਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਫੱਟੇ ਉੱਤੇ ਲਿਸਕਾ ਕੇ ਧਰਦੀ ਆਖਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ—ਆਹ ਬਾਲੀ ਮੇਰੀ
ਉਹਮੀ ਦੀ, ਆਹ ਉਹਮੀ ਦੇ ਵੀਰੇ ਦੀ, ਆਹ ਮੇਰੀ, ਤੇ ਆਹ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਪੂ
ਦੀ.....

ਉਸ ਦਿਨ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਫੱਟੇ ਉੱਤੋਂ ਜਦੋਂ ਤਿੰਨ ਬਾਲੀਆਂ
ਲਾਹੀਆਂ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮੂੜ੍ਹੋਂ ਚਾਣਚੱਕ ਲਿਕਲ ਗਿਆ—ਅਹੁ ਬਾਲੀ ਉਹਮੀ
ਦੀ.....

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿ ਬਾਲੀ ਨੂੰ...
ਸੈਂ ਮੂੰਹ ਧਿਆਨ ਰਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਗਰਾਹੀ ਤੌੜੀ, ਦਾਲ ਦੀ ਕੰਲੀ ਵਿੱਚ
ਤੋਬੀ, ਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਈ। ਦਾਲ ਧੁਆਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ—
ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਧੁਆਖੀ ਹੋਈ ਦਾਲ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਇਹ ਚੁਰਾਹਿਆ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਚੁਰਾਹਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਿੱਥੇ
ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਵਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਇਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹੀ ਚਾਰੇ ਰਾਹ ਪਾਇਦੇ ਹਨ—

ਇੱਕ, ਜੋ ਇੱਕ ਅਨ੍ਧੇ ਖੂਹ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ ਉਰਮੀ ਦੀ
ਲਾਸ਼ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਦੂਜਾ, ਜੋ ਇੱਕ ਨਦੀ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ ਉਰਮੀ ਦੀ
ਲਾਸ਼ ਰੁੜ੍ਹਦੀ ਪਈ ਹੈ।

ਤੀਜਾ, ਜੋ ਧਰਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਟੋਏ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ
ਉਰਮੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦਬੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਤੇ ਚੌਥਾ, ਜੋ ਇਕ ਚਿੜਾ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਹਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ
ਉਰਮੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸੜਦੀ ਪਈ ਹੈ।

ਪਿੰਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਇਹ ਚੁਰਾਹਿਆ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ
ਗਿਆ ...

ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਾਹ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਰਮੀ ਤੁਰਦੀ ਹੁੰਦੀ
ਸੀ...ਨਹੀਂ, ਸਾਇਦ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਰਮੀ ਨੇ ਆਪੇ ਹੀ ਕੰਡ

ਇਹ ਚੁਰਾਹਿਆ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਚੁਰਾਹਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਿੱਥੇ
ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਵਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਇਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹੀ ਚਾਰੇ ਰਾਹ ਪਾਇਦੇ ਹਨ—

ਇੱਕ, ਜੋ ਇੱਕ ਅਨ੍ਧੇ ਖੂਹ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ ਉਰਮੀ ਦੀ
ਲਾਸ਼ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਦੂਜਾ, ਜੋ ਇੱਕ ਨਦੀ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ ਉਰਮੀ ਦੀ
ਲਾਸ਼ ਰੁੜ੍ਹਦੀ ਪਈ ਹੈ।

ਤੀਜਾ, ਜੋ ਧਰਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਟੋਏ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ
ਉਰਮੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦਬੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਤੇ ਚੌਥਾ, ਜੋ ਇਕ ਚਿੜਾ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਹਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ
ਉਰਮੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸੜਦੀ ਪਈ ਹੈ।

ਪਿੰਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਇਹ ਚੁਰਾਹਿਆ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ
ਗਿਆ ...

ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਾਹ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਰਮੀ ਤੁਰਦੀ ਹੁੰਦੀ
ਸੀ...ਨਹੀਂ, ਸਾਇਦ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਰਮੀ ਨੇ ਆਪੇ ਹੀ ਕੰਡ

ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਉਹ ਰਾਹ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਮਜ਼ਾ ਦਸ ਕਦਮ ਤੁਰੀ ਹੋਵੇਗੀ
ਕਿ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਰਾਹ ਡੁਬ ਗਿਆ ...

ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਉਰਮੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ੀ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੀ
ਕੰਧ ਕੋਲ ਡੱਠੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਮੰਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ
ਮੇਜ਼ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਸੇਜ ਉੱਤੇ ਉਹੋ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਲੇਪ ਪਿਆ
ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਹਦੇ ਕੱਜਣ ਉੱਤੇ, ਉਰਮੀ ਨੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਲਾਲ ਸੂਹੇ ਰੰਗ
ਦਾ ਇੱਕ ਫੁੱਲ ਵਾਹਿਆ ਸੀ।

ਫੁੱਲ ਵਾਹਦੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ—ਵੀਰ ਵੇ ! ਅਜੇ ਇਹਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ
ਲਾਈ, ਗਿੱਲਾ ਰੰਗ ਏ, ਸੁੱਕ ਲੈਣ ਦੇਈ।

ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਪਰ ਇਹਦਾ ਰੰਗ ਹੁਣ ਤਕ ਵੀ
ਨਹੀਂ ਸੁੱਕਿਆ ਸੀ ? ਮੈਂ ਉਗਲ ਨਾਲ ਉਸ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ, ਤਾਂ
ਮੇਰੇ ਪੇਟੇ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਰੰਗ ਲੱਗ ਗਿਆ ..

ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਢਿੱਗ ਪਿਆ
ਸੀ...

ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਉਰਮੀ ਦਾ ਲਹੂ ਡੁਲ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਵੀ
ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ....

ਸੋਚਦਾ ਹਾ—ਪੂਰੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਹਨ ਉਸ ਗੱਲ ਨੂੰ...

ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਹਾਡੀ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਵੱਦਿਆ ਸੀ . ਕੁਹਾਡੀ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਨੂੰ
ਉਹਦਾ ਲਹੂ ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇਗਾ... ਫੇਰ ਉਹ ਲਹੂ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਉੱਤੇ ਸੁੱਕ ਗਿਆ
ਹੋਵੇਗਾ... ਉਹਨੇ ਹੱਥ ਪੋਂ ਲਏ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਤਾਂ ਮੁਸਾਮਾ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਕੇ
ਉਹਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ.. ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉੱਥੇ ਤਲੀਆਂ
ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ... ਤਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਕ ਜਾਏਗਾ... ਪਰ ਕਦੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਦੀਆਂ
ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਖਰੂ ਦੀ ਓਂਦੇ ਹੋਣਗੇ—ਕਦੇ ਅੱਜੀ ਰਾਤ ਨੂੰ—ਤੇ ਤਲੀਆਂ ਵਿਚ
ਜੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਲਹੂ ਫੇਰ ਗਿੱਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ...

ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਗ ਗਿੱਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲਹੂ ਗਿੱਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ...

ਕਮਰੇ ਦਾ ਭੀੜਿਆ ਹੋਇਆ ਬੂਹਾ ਖੋਲਕੇ ਉਹ—ਇਕ ਪ੍ਰੇਤ ਜਿਹਾ—

ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ..

ਉਹੀ, ਜਿਹਨੂੰ ਉਥਮੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ...

ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਜਲ੍ਹਟੀਆਂ ਬਣੇ ਹੋਏ—ਉਹ ਇਕ ਲੋਈ ਦੀ ਬੁਕੱਲ
ਮਾਰੀ, ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗੜੇ ਜਹੋ ਹਨੋਰੇ ਵਾਂਗ ਖਲੇ ਗਿਆ...

ਹਨੋਰਾ ਨਹੀਂ ਟੁਟਦਾ, ਸਿਰਫ ਚੱਪ ਟੁਟਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ
“ਕਿਉਂ ਆਇਆ ਪਿੰਡੇ ?”

“ਅੱਜ ਹੀ”

“ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ?”

ਮੈਂ ਸਿਰ ਢੋਰ ਦੇਂਦਾ ਹਾ

ਉਹ, ਹਨੋਰੇ ਦਾ ਇਕ ਢੇਰ ਜਿਹਾ, ਪਹਿਲੋਂ ਉਥਮੀ ਵਾਲੀ ਸਖੱਣੀ
ਮੰਜੀ ਨੂੰ ਤਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਉਥਮੀ ਦੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਇਕ ਵਾਜ ਅੰਦੀ ਹੈ ‘ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ
ਇਸਕ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕ ਛੁਪਾਇਆ ਨਹੀਂ ਛੁਪਦੇ...ਇਹ ਅੱਧਾ ਸੱਚ ਏ, ਅੱਧਾ
ਝੂਠ...ਇਸਕ ਨਹੀਂ ਛੁਪਿਆ, ਪਰ ਮੁਸ਼ਕ ਛੁਪ ਗਈ ..’

ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਣਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ ।

ਉਥਮੀ ਦੀ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਜ ਅੰਦੀ ਹੈ “ਵੀਰ ਵੇ ! ਗੋਤਮੀ ਸਿਲਾ
ਸਚਮੁਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਛੁਬਦੀ । ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ
ਜਦੋਂ ਲੰਕਾ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਗੋਤਮੀ ਸਿਲਾ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਗਏ ਸਨ ।
ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਵੀ ਗੋਤਮੀ ਸਿਲਾ ਹੈ, ਇਹ ਮੈਂਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਰ ਲਾ
ਏਵੇਗਾ ...”

ਮੈਂ ਤੁਰ੍ਭਕ ਜਾਂਦਾ ਹਾ—ਇਹ ਉਥਮੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਈ ?

ਫੇਰ ਇਕ ਛੁੱਘਾ ਭੇਤ ਪਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾ—ਉਥਮੀ ਨੇ ਬੰਧੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ
ਇਸ ਬੰਧੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਉਹਹੀ ਹੋਂਦ ਇਹਦੀ
ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਹਦੇ—ਇਥੇ, ਇਸ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿਣ
ਨਾਲ, ਉਹ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਆਣ ਬੈਠੀ ਹੈ । ਉਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਪਿਛਲੇ ਵਰ੍ਗੇ ਇਸ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ...

ਉਹ ਫੇਰ ਆਖਦਾ ਹੈ—ਜੋ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ
ਉਹਨਾਂ ਕੁਹਾਵੇ ਨਾਲ ਵੱਡ ਕੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ...

ਸੇਰਦਾ ਹਾ—ਉਰਮੀ ਨੇ ਖੌਰੇ ਆਖਰੀ ਵੇਲੇ ਗੌਤਮੀ ਸਿਲਾ ਵਾਲੀ
ਗੱਲ ਸੋਚੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਖੌਰੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹ ਰੋਹ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ
ਏਸ ਕਲਜੁਗ ਉੱਤੇ, ਜਿਥੇ ਗੌਤਮੀ ਸਿਲਾ ਵੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਭੁੱਬ ਜਾਂਦੀ
ਹੈ...

“ਤੂੰ ਬੋਲਦਾ ਨਹੀਂ ?” - ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਉਰਮੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਦਾ ਦੁਆਪਰ
ਯੁਗ ਨਹੀਂ, ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਗੌਤਮੀ ਸਿਲਾ ਵੀ ਭੁੱਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ”

“ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਸੱਕਾ ਪਿਉ ਉਹਨੂੰ ਹੱਥੀ ਮਾਰ ਦੇਵੇਗਾ ?”

ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

ਆਖਦਾ ਹਾ “ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ”

“ਹੁਣ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹਨੂੰ ਨੀਂਦਰ ਕਿਵੇਂ ਆਂਦੀ ਏ ?” ਉਹ ਫੇਰ
ਆਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ, ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਤਿਆ ਸਾਂ, ਸੇਰਦਾ ਰਿਹਾ
ਸਾਂ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਉੱਠ ਕੇ—ਪਿਉ ਦੀ ਮੰਜ਼ੀ ਵੱਲ ਵੀ ਤਕਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।
ਸਾਰਾ ਘਰ ਫੌਲਿਆ ਸੀ—ਸਾਇਦ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਸੁਗਗਾ ਲੋਭ, ਫੇਲ ਸਕਦਾ
ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਨੀਂਦਰ ਨੂੰ ਵੀ ਫੇਲ ਕੇ ਵੇਖਦਾ, ਪਰ ..

“ਮਾਂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਦੀ, ਜਿਹਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਟੁੱਕੀਆਂ ਗਈਆਂ ?”

ਉਹ ਫੇਰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

ਜੋ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਆਖ ਦਿੱਤਾ “ਉਹ ਮਾਸ ਦੀ ਗੰਢ ਜਹੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ
ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਖਦੀ
ਹੈ।”

“ਉਹਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਜਗੂਰ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ...”

“ਪਤਾ ਨਹੀਂ”

“ਮੈਂ ਬਾਣੇਦਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸਾਂ...”

“ਉਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਠੇ ਹੀ ਮਿਲੇ ਸਾਂ...”

“ਮੈਂ ਵੇਰ ਕੱਲਾ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਿਆ ਸਾ”

“ਫੇਰ ?”

“ਉਹੀਉ ਗੱਲ, ਆਖਦਾ ਸੀ—ਤੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਭੌਰ ਤੇ ਉਹਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਤੇਰੇ ਵਕੋਂ ਤਾਂ ਤਫ਼ਤਸ਼ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਕੁਝੇ ਨੇ ਉਪਰੋਂ ਮਾਲ ਖਾਪਾ ਹੋਇਆ ਏ...”

ਸੋਚਦਾ ਹਾ—ਕੀ ਕੁਝੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਲ ਨੂੰ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ? ਤੇ ਖੁਆਣ ਵਾਲੇ ?

ਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਕੜੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਪਿੰਡ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਾਣ ਗਿਆ ਸਾ—ਉਹ ਹੁਣ ਜ਼ਰੂਰ ਬਾਣੇਦਾਰ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣਗੇ...

ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੜੇ ਉਰਮੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਵਰ੍ਹੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੋ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਗਈ, ਤਾਂ ਲਾਹ ਕੇ ਸਹੂਰਆ ਦੇ ਘਰ ਪ੍ਰਚਾ ਆਈ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਆਈ ਤਾਂ ਆਖਣ ਲੱਗੀ 'ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਲੈ ਕੇ ਗੋਤਮੀ ਸਿਲਾ' ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਬਹੀਦਾ।

ਮੈਂ ਹੱਸ ਪਿਆ ਸਾ, ਆਖਿਆ ਸੀ “ਇਹ ਗੋਤਮ ਤੈਨੂੰ ਏਡਾ ਸੀ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਉਦੋਂ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਕਾਹੁੰਨ੍ਹੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਸੀ ?”

ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਰਮੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਠਾਲ ਦਿਲ ਛੋਲਿਆ ਹੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮੈਂ ਹੀ ਹੱਸ ਕੇ ਏਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਨਾਂ ਗੋਤਮ ਪਰਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਜਾਣਿਆ ਪਛਾਣਿਆ, ਪਰ ਉਦੋਂ ਸੈਂਭਹੂਤ ਛੋਟਾ ਸਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਉਰਮੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਰਮੀ ਹੱਸੀ ਹੀ ਤੇ ਰੋਈ ਵੀ ‘ਉਦੋਂ ਛੁੱਟੀ ਸਾ ਵੀਰ ਵੇ। ਅੰਦਰ ਵਤ ਕੇ ਮਾਂ ਦੇ ਗਢ੍ਹੇ ਕੱਢੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਪਿਉ ਚਾਚੇ ਦਾ ਕੋਧ ਵੰਖਿਆ ਸੀ, ਸੋਚਿਆ ਸੀ—ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਾਂਗੀ। ਉਹ ਜਾਣੇ—ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਚਾਚੇ ਦੀ ਗੱਲ ਰਹਿ ਜਾਏ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮਨ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ

ਜਾਣਾ...”

ਗੈਤਮ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੁੜਿਆ। ਉਰਮੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹਿਰਾਂ ਦੀ ਮਿੱਠਾ ਮੁਹਤਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਣ ਆ ਗਈ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿਫ਼ਰ ਗੈਤਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਹਿਰ ਆਈ ਸੀ।

ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾ—“ਉਮਰੀਏ! ਜੇ ਤੇਰਾ ਕੁਝ ਲਗਦਾ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਨੀਆਂ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਫੇਰ ?

“ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਅੰਦਾ ਏ ਨਾ ?” ਉਰਮੀ ਹੱਸ ਪੈਂਦੀ।

“ਆਹੋ” ਮੈਂ ਆਖਦਾ

‘ਬਸ ਫੇਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਭੁੱਬ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ’ ਉਰਮੀ ਆਖਦੀ।

ਉਰਮੀ ਦੀ ਇਹੋ ਜਹੀ ਗੱਲ ਇਕ ਵਾਰ ਗੈਤਮ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ, ਆਖਣ ਲੱਗਾ—ਤੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਆਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ, ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਸਮੁੰਦਰ ਰਿੜਕ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਲੱਭ ਲੈਂਦਾ

ਹੁਣ—ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੇ ਮੂਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ—ਗੈਤਮ !

ਗੈਤਮ ਦੇ ਮੌਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਈ ਹੋਈ ਲੋਈ ਲੂੰ ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਲੋਂ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇੰਜ ਤੱਕਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਰਮੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ ਸਾ। ਆਖਣ ਲੱਗਾ—ਕੀ ਪਤਾ ਉਹਨਾਂ ਮਾਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਤੇ ਛਪਾ ਛੱਡੀ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਤੇਰੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਚੋਗੀ ਉਹਨੂੰ ਜੋਗੀ ਕੀਨੀਆਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ..

ਬੇਰੇ ਲੰਮਿਆਂ ਦੁੱਖਾਂ ਵੇਲੇ ਆਸਾਂ ਵੀ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲੰਮੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੈਤਮ ਨੂੰ ਇਕ ਘੜੀ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਉਰਮੀ ਕੋਲ ਉਹਦਾ ਛੇਅਾਂ ਸੱਤਾ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸੀ, ਤੇ ਐਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਰਦ ਕੋਲ ਕਿਵੇਂ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਚੇਤਾ ਕਰਾਇਆ ਤਾਂ ਲੋਈ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਭੁੱਬ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

‘ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਪਿਆ ਸਾ—’ ਮੇਰੇ ਸੰਘ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੁਝ ਅੜ

ਗਈ “ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਆਖਿਆ ਸੀ—ਅਸੀਂ ਉਹਨੂੰ ਸਮੁੱਦਰ ਕਿੜ੍ਹਕ ਕੇ ਲਭ ਲਵਾਂਗੇ,
ਪਰ...”

ਆਖਿਆ ਗੋਤਮ ਨੇ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਉਲਾਡਾ ਉਹਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ
ਸੀ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੇਰਾ ਉਲਾਂਡਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੀ ..

ਉਸੀ ਨੂੰ ਗੋਤਮ ਦੇ ਘਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀ ਤੌਰਿਆ ਸੀ . ਸੋਚਿਆ
ਸੀ ਮੇਰਾ ਵਾਸਤਾ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ ਖਸੀ ਨਾਲ ਹੈ, ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਪਿਉ ਦੇ
ਗੁਸੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਲਵਾਗਾ... .

ਉਹ ਵੇਲਾ ਹੀ ਨਾ ਆਇਆ, ਤੇ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨਿਬੱਦ ਗਈ ..

“ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਮੇਰੀਆ ਰਗਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਉਹ-
ਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਨਾ ਪਛਾਣੀਆਂ ਗਈਆਂ... ”

ਗੋਤਮ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਿਨ ਡੁੱਡੇ ਸੁਰਜ ਨਾਲ ਡੁੱਬਦਾ ਜਿਹਾ—ਮੇਰੇ
ਕੋਲ ਆਇਆ ਸੀ ‘ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਲੈ ਗਏ ਨੇ’ ਤਾਂ
‘ਉਹ’ ਲਫ਼ਜ਼ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਜੋੜ ਸੰਕਿਲਾ ।

“ਉਹ ਕੇਣ ?” ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹਵਾਸ ਬੰਸੂ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਪੀ ।

“ਤੇਰਾ ਬਾਪੂ—ਉਹਦਾ ਬਾਪੂ... ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੀ ਇੱਕ
ਬੰਦਾ ਸੀ.. ਮੈਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ, ਅਜੇ ਚੰਗਾ ਚਾਨਣ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਵੇਲੇ ਉਹ
ਦੇ ਜਣੇ ਦੇ ਘੜੀਆਂ ਉਤੇ ਆਏ... ” ਉਹਦੇ ਹਵਾਸ ਟੁਟਦੇ ਪਏ ਸਨ ।

ਇਹ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਇਕ ਗਵਾਂਦਣ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ
ਵੇਲੇ ਉਗਮੀ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਹਨੇ ਆਪ ਉਗਮੀ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਸੁਣਿਆ
ਕਿ ਉਹਦਾ ਬਾਪੂ ਆਇਆ ਹੈ... ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਉਗਮੀ ਨੂੰ ਬਾਪੂ ਦੇ ਨਾਲ
ਜਾਇਆਂ ਤੌਕਿਆ ਸੀ... ਦੂਜੀ ਘੜੀ ਵਾਲਾ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ,
ਗਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਖਲੋਡਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੇਣ ਸੀ । ਮੈਂ ਫੇਰ
ਵੀ ਗੋਲ ਦਾ ਬਹੁ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਇਆ ।

ਆਖਿਆ ਸੀ ‘ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਬਾਪੂ ਆਪ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ
ਕਾਹਦਾ ਖਤਰਾ ?’

“ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਏ... ” ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਧਰਵਾਸ ਨਹੀਂ

ਸੀ । ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ "ਸਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ,
ਮੇਰੇ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਕੰਡੀ ਲੈ ਗਿਆ, ਉਹ ਵੀ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ... ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਦੋਂ
ਪਿੰਡ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ—ਗੱਡੀ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ... ਉਹ ਉਚੇਤਾ ਘੋੜੀ ਤੇ ਕਿਉਂ
ਆਇਆ... ਫੇਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੰਦਾ..."

ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਘੇਰ ਪਈ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਦੇਵੇਂ ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਡੀ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ
ਸਾਂ । ਪਰ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਸੁਤੌਂ ਪਿਆ ਸੀ,
ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ.....

ਪੁੱਛ ਪੁੱਛ ਹਾਰਿਆ, ਪਰ ਬਾਪੂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ— ਉਹਨੂੰ
ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ।

ਉਸ ਦਿਨ ਮਾਂ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ
ਬਥਰ ਲੈਣ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ.....

ਪਸਾਰ ਵਿੱਚ ਘੋੜੀ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਘੋੜੀ ਦੇ ਕੋਲ
ਜਾਕੇ ਖਲੋਤਾ ਤਿਹਾ । ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਸਾਂ— ਉਹ ਇਕ ਲੰਬਾ ਪੈਂਡਾ ਮਾਰ ਕੇ
ਹੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ.....

ਫੇਰ ਇੱਕ ਹਾੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ—ਬਾਪੂ ! ਕਲੁੱਦੀ ਦੀ ਉਰਮੀ ਹੈ ਨਹੀਂ...

"ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪੁੱਛਣ ਆਇਆ ਏ ?" ਬਾਪੂ ਨੇ ਤਮਕ ਕੇ ਆਖਿਆ ਸੀ
"ਅੱਗੇ ਜਦੋਂ ਉਧੱਲ ਗਈ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਆਇਆ ਸੈ ? ਹੁਣ
ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਉਧੱਲ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ....."

ਛਾਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੂਕ ਉੱਠੀ ਸੀ ਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿਉ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਉਹਦੀ
ਬਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ.....

ਫੇਰ ਮੈਂ ਤੇ ਗੋਤਮ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਛੁੱਡਿਆ ਹੋਵੇ । ਪਿੰਡ
ਦੇ ਟੋਏ ਟਿੱਬੇ, ਖੂਹ ਨਾਲੀਆਂ, ਪਾਸੇ ਤੇ ਵਜਦੀ ਨਦੀ ਦਾ ਬਰੇਤਾ, ਉਹਦੀ
ਪਾਰਲੀ ਉਜਾੜ.....

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਬਾਹਰਲੇ ਕਮੀਣਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਸੀ— ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਦੀ
ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੋਈ ਜਣੇ ਘੜੀਆਂ ਤੇ ਆਏ ਸਨ... ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਰੋਂ ਰਾਤੀਂ ਚੀਕਾ
ਸੁਣੀਂਦੀਆਂ ਸਨ.... ਅੰਨ੍ਹੇ ਖੂਹ ਕੋਲ ਘੋੜੀਆਂ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਖਲੋਤੀਆਂ

ਰਹੀਆਂ.....ਪਾਰਲੇ ਬੇਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਤੀ ਅੱਗ ਬਲਦੀ ਪਈ ਸੀ.....

ਪੈਣਾਂ ਨੂੰ ਗੰਢ ਨਹੀਂ ਵਜਦੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਨੀਆਂ ਸਭਨੀਆਂ
ਬਾਈਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ । ਸੁਣਿਆ—ਕਿ ਕੀਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰੁਪਈਆ
ਉਹਦੇ ਪਿੰਡ ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਅਪੈਂਡਿਆ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇਗਾਂ
ਰਿੱਝੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਬੇਤਲਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ.....

ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਮਿਰਗੀ ਪੈ ਗਈ ਹੈ । ਬੋਲਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਰ ਦੋਹਾਂ
ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਆਕੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਮ੍ਰਿਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਝੋੜ ਵਗਦੀ ਪਈ ਹੈ.....
ਅੱਕ ਦੀ ਨਸਵਾਰ...ਕੌੜੇ ਅੱਕ ਵਰਗਾ ਸਚ...ਏਸ ਅੱਕ ਦਾ ਬੂਟਾ ਕਿਹੜੀ
ਧਰਤੀ ਤੇ ਬੀਜਾਂ...ਧਰਤੀ ਹੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ.....ਧਰਤੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੈ ਕਰਾ ਲਈ ਜਿੰਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਰਹੁ ਗੀਤੀ ਦੀ ਡਾਂਗ ਸੀ...

ਸਾਰਮਣੇ—ਉਰਮੀ ਦੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ, ਉਹ ਇਕ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਢੇਰ ਜਿਹਾ,
ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਕਦੇ ਅੱਖਾਂ ਥੋਹਲਕੇ ਅਚਾਨਕ ਇੰਜ ਵੇਖਦਾ ਸੀ—ਜਿਵੇਂ
ਦੋ ਮੁੱਢ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬਲਦੇ ਹੋਣ.....

ਜੇਥੇ ਦਿਨ ਖਬਰ ਸੁਣੀ—ਗੌਤਮ ਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਬੇਜ—ਪਤਰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਜੀਫਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਦੀ ਉਰਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ, ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਗੌਤਮ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਗਲੀ ਵੇਖਕੇ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਪਿੱਤੇ ਲਾਲੇਂ ਲਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਦੇ ਫੇਰ ਉਹ ਗਲੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਲੰਘਿਆ। ਗੌਤਮ ਆਪ ਹੀ ਹਠੇਰੇ ਵਾਂਗ ਫੈਲਦਾ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਸੰਚਿਆ—ਉਹਦਾ ਮੇਰਾ ਦੁੱਖ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਘਸੀਟਦਾ ਜਿਹਾ ਉਹਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਅੱਜ ਵੀ ਕੰਬ ਕੰਬ ਪੈਂਦਾ ਹਾਂ—ਜਿਵੇਂ ਗੌਤਮ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਅੜੋਲ ਚੰਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੇਹਲਕੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਖਲੋਤਾ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਤੱਕਿਆ। ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ, ਮੋਦਾ ਹਿਲਾਇਆ, ਪਰ ਉਹਨੇ ਨਾ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ, ਨਾ ਅੱਖਾਂ ਝਮਕੀਆ। ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਸੁਨ—ਪੱਥਰ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਗੋਡਿਆਂ ਦੇ ਭਾਰ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਜਮੀਨ ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਉਹਦੀ ਬਾਹਿ
ਖਿੱਚੀ, ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਜੋਰ ਦੀ ਘੁੱਟਿਆ।

ਬੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੇ ਉਹਦੇ ਹੇਠ ਫਰਕੇ "ਕੁਝ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਅੰਦਾ,
ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਹੈ..."

"ਕੇਣ ?"—ਮੈਂ ਤੁਭਕ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਉਰਮੀ, ਹੋਰ ਕੇਣ..."

ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਹਮਣੀ ਕੰਧ ਵੱਲ ਵੇਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ
ਉਰਮੀ ਨੇ ਉਸ ਕੰਧ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਆ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ।

"ਇੱਕ ਕੰਧ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਜਿਹਦੇ ਪਾਰ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ...
ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੋ ਜਹੀ ਕੰਧ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਉੱਸਰ ਗਈ
ਏ..." ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਤੇ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਹੀ, ਉਹਦੇ ਕੋਲ, ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ
ਬਹਿ ਗਿਆ।

ਉਹਨੇ ਇੱਕ ਹਉਕੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀਆਂ, ਤੇ ਫੇਰ ਖੋਲੀਆ। ਇਸ
ਵਾਰੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ।

ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਕੰਬਣੀ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਚਲੀ ਗਈ।
ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਫਰਗੀਆਂ ਲਾਲ ਧਾਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਰੋਈਆਂ
ਸਨ।

"ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ?" ਮੈਂ ਘਾਬਰ ਕੇ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ
ਦੇ ਛੱਪਰਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ।

"ਇਹ...ਇਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਉਹ ਕਿਤੇ ਦਿੱਸ ਪਵੇ..." ਉਹ ਮੁਸਕਰਾ
ਜਿਹਾ ਪਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ—ਜੇ ਉਹ ਰੋ ਪੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਰੋਣ ਨੂੰ ਝਲਣਾ ਸੌਭਾ
ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨੂੰ ਝਲਣਾ ਬਹੁਤ ਅੱਖਾਂ ਸੀ।

"ਕਿਤੇ ਜੀਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ, ਦਿੱਸ ਨਾ ਪੈਂਦੀ" ਮੈਂ ਹਰਾਸ ਕੇ ਆਖਿਆ।

ਉਹ ਛੇਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ "ਪਰ ਇਹਦਾ ਵੀ ਕੀ ਸਬੂਤ ਏ ਕਿ ਉਹ
ਜੀਉਂਦੀ ਨਹੀਂ..."

"ਸਬੂਤ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ" ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਖਿਆ
"ਜੇ ਕਿਤੇ ਹੁੰਦੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸ ਹਾਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ। ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਂਦਾ।
ਆਪ਼ਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਖ਼ਤ ਜਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਅੰਦਾ..."

"ਉਹ ਥੇਰੇ, ਕਿਤੇ ਬੜੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਵੇ... ਕੀ ਪਤਾ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੋਠੜੀ
ਵਿਚ ਡੱਕਿਆ ਹੋਵੇ... ਜਾਂ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੋਜ਼ੀਡਿਆ
ਹੋਵੇ..."

ਉਹਦੀ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਆਸ ਨੂੰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਗੰਢ ਪੈਂਦੀ ਪਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ
ਕੀ ਆਖ ਸਕਦਾ ਸਾਂ।

"ਉਹ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇਗੀ, ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗੀ... ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹੋਵੇ..."
ਉਹਨੇ ਫੇਰ ਉਦਰਾ ਕੇ ਆਖਿਆ।

"ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋ—ਜੇ ਕਿਸਮਤ ਹੋਈ ਤਾਂ..." ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਹਦੇ
ਵਰਗੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੰਝ ਰਹੀ।

"ਮਿਲੇ ਭਾਵੇਂ ਕਦੋ, ਪਰ ਅੱਜ ਜਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨਜ਼ਰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗੀ"
ਉਹਨੇ ਕੁਝ ਏਡੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਮੇਡੇ ਨੂੰ ਝਟਕਾ ਜਿਹਾ
ਦੇ ਕੇ ਕਹਾਲੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ "ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਏ?"

"ਪਤਾ ਕਿੱਥੋਂ ਲੱਗਣਾ ਏ..." ਉਹਨੇ ਨਾਹ ਵਿਚ ਸਿਰ ਫੇਰਿਆ, ਤਾਂ
ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇੰਜ ਅਜੋੜ ਜਹੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ, ਜਾਪਿਆ—
ਉਹਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਤਵਾਜ਼ਨ ਥਾਂ ਤੇ ਹਿਲਦਾ ਪਿਆ ਸੀ।

"ਅਜ ਦੂਸਰੀ ਰਾਤ ਏ, ਬਸ ਕੱਲ੍ਹ ਤੀਸਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਤਿੰਨੀ ਰਾਤਾਂ
ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਨਜ਼ਰੀ ਆ ਜਾਣਾ ਏ?" ਉਹਨੇ
ਆਖਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮੱਥਾ ਫੜ ਲਿਆ। ਮੂੰਹੋਂ ਮਸਾਂ ਨਿਕਲਿਆ—
ਗੌਡਮ!

ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਹੀ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਆਖ ਸਕਿਆ "ਤੂੰ ਸਾਇਦ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ
ਵੀ ਸੁੱਤਾ ਨਹੀਂ। ਵੇਖ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਨੇ, ਤੂੰ, ਰੋਬ
ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਏ, ਸੌਣ ਦੀ ਕੇਮਿਸ਼ ਕਰ!"

‘ਮੇਂ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਖਾਈ ਕਿਵੇਂ ਦੇਵੇਗੀ ?’’ ਉਹ ਹੱਸ ਜਿਹਾ ਪਿਆ, ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਉਹ ਜਿਸ ਹਾਲ ਵੀ ਏ, ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਜਾ ਕੱਲ੍ਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਸ ਪਵੇਗੀ। ਜੇ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਸੀਆਂ ਵੀ ਬੰਨੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ...”

ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਸੋਚ ਸੌਂਕਿਆ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਵਾਂ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਇਹਦੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਲਿਆਵਾਂ। ਉੱਠਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਖਿਆ “ਜੇ ਤੂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਤੂ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਵੇਖ ਸੱਕਨਾ ਏ...”

“ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ?” ਮੈਂ ਉਠਦਿਆਂ ਉਠਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮੈਂ ਇਕ ਸੁਰਮਾ ਬਣਾਇਆ ਏ, ਬੜੀ ਮੁਸਕਿਲ, ਵੇਖ—ਅਸ ਕਟੋਰੀ ਵਿੱਚ ਅਜ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਸਾਰਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਤੂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲੈ, ਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹਿ ਜਾ...” ਉਹਨੇ ਮੇਰਾ ਉਠਦੇ ਦਾ ਹੇਠ ਫੜ ਲਿਆ।

ਜਿੱਧਰ ਉਹਨੇ ਇਸਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਵੇਖਿਆ। ਇੱਕ ਕਟੋਰੀ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜੀ। ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲਾਲ ਜਿਹਾ ਗਿੱਲਾ ਰੰਗ ਸੀ।

“ਸੁਰਮਾ ? ਇਹ ਲਾਲ ਸੁਰਮਾ ? ਪਰ ਸੁਰਮਾ ਪਾਣ ਨਾਲ ਉਹ ਕਿਸ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗੀ ?” ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਪਿਆ ਸਾ ਕਿ ਕਟੋਰੀ ਨੂੰ ਸੁਘ ਕੇ ਵੇਖਿਆ। ਕਟੋਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬੋਅ ਆਈ...

“ਇਹ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਈਏ, ਤਾਂ ਦੁਠੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਥੇ ਜੋ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੋ, ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਏ...ਸੋ ਉਰਮੀ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ—ਭਾਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰੇਂ ਪਾਰ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗੀ...” ਉਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਸੋ ਘਬਰਾ ਕੇ ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਝੂਣ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ “ਗੋਤਮ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਏ ? ਸੱਚ ਦੱਸ ਇਹ ਕੀ ਬਲਾ ਤੂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਈ ਏ”

“ਇਹ ਸੁਰਮਾ ਏ...”

“ਪਰ ਸੁਰਮਾ ਕਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਲਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ”

“ਇਹ ਸਧਾਰਨ, ਬਜ਼ਾਰ ਵਾਲਾ ਸੁਰਮਾ ਨਹੀਂ”

“ਤੈਨੂੰ ਕਿਹਨੇ ਦਿੱਤਾ ਏ ?”

“ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਪ ਬਣਾਇਆ ਏ। ਇਹਦਾ ਨੁਸਖਾ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਥੂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਏ”

“ਓਥੇ ਰੱਬਾ...” ਮੇਰੇ ਮੂੰਹਾਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਰਮੀ ਅੱਜ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਮਰਦੀ ਪਈ ਸੀ।

ਬੜੀ ਸੰਭਲੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ “ਅੱਡਾ ਦੱਸ, ਇਹ ਸੁਰਮਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਇਆ ਈ ?”

ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ “ਤੂੰ ਪਾਏਂਗਾ ?”

ਹਾ—ਮੈਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ।

ਉਹ ਸੁਰਮਚੂ ਲੈਣ ਲਈ ਉੱਠਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਉਠਦੇ ਨੂੰ ਮੁੜਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਆਖਿਆ “ਪਹਿਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹਦਾ ਨੁਸਖਾ ਦੱਸ”

“ਤੂੰ ਐਵੇਂ ਫੇਰ ਬਣਾਏਂਗਾ, ਬੜਾ ਅੰਖਾ ਬਣਦਾ ਏ, ਇਹੀਉ ਪਾ ਲੈ”

ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਸੀ, ਆਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਅੱਡਾ ਇਹੋ ਪਾ ਲਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਪਹਿਲੋਂ ਦੱਸ ਤਾਂ ਦੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਈਦਾ ਏ...” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸੰਭਲ ਕੇ ਆਖਿਆ, ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਸੰਭਲ ਕੇ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

“ਇਹ...ਇਹ ਅੱਕ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ, ਭੇਡ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਪੀਗ ਕੇ, ਕੱਜਲ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਲਈਦਾ ਏ...” ਉਹਨੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਆਖਿਆ, ਮੇਰਾ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਆਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾ—ਅੱਕ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ? ਅੱਕ ਤਾਂ ਉਰਮੀ ਦੀ ਮਤ ਦਾ ਸੱਚ ਏ, ਜੇ ਅਸਾਂ ਚੱਬ ਲਿਆ ਏ। ਸੱਚ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅੱਕ ਹਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ...

ਪਰ ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਵੀ ਆਖਿਆ, ਉਹਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਦਾ ਪਿਆ।
ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਅੰਦਾ ਹਾਂ, ਤੇ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾ ਕੇ ਨੀਂਦਰ
ਦੀ ਇਕ ਗੋਲੀ, ਤੇ ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਚਾਹ ਲੈ ਆਇਆ।

ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨੂੰ ਗੋਲੀ ਖੁਆਈ, ਚਾਹ ਪਿਆਈ, ਤੇ ਮੈਂ ਬਾਹਰ
ਆ ਕੇ ਸੜਕਾਂ ਉੱਤੇ ਇੰਜ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ—ਜਿਵੇਂ ਮਸਾਣਾ ਵਿਚ ਤਰ ਰਿਹਾ
ਹੋਵਾਂ ...

ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦੋ ਛੁੱਟੀਆਂ ਸਨ । ਪਿੰਡ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ
ਸੀ—ਉੱਜ ਹੀ ਡਰਕਾਲਾ ਵੇਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮਲੋਮਲੀ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਲ ਚਲੇ
ਜਾਂਦੇ ਸਨ—ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤਮ੍ਹਨਾ ਦਾ ਚਿਤਤਵਿਆ ਝਉਲਾ
ਆ ਖਲੋਂਦਾ ਸੀ—ਕਿ ਉਰਮੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਇੱਕ ਡੱਬੇ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰਦੀ ਪਈ ਹੈ...
ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ—ਉਰਮੀ ਦੇ ਹਾਣ
ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ—ਜੇ ਪਿੱਠ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਉਹਦਾ ਝਉਲਾ ਜਿਹਾ ਪਾਂਦੀਆਂ—
ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਰਾ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮੇਰੀ ਢਾਤੀ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਉਤਾਰਵਲ ਹੁੰਦੀ—
ਉਹ ਇਕ ਪਲ ਉਰਮੀ ਦੇ ਜੀਊਂਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਭੁਲਾਵਾ ਪਾ ਦੇਂਦੀ—
ਇੱਕ ਪਲ ਉਹਦੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਲੈਂਦਾ... .

ਇਹੋ ਕੰਬਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਣ ਲਈ ਸਾਇਦ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ
ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ । ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਇੰਜ ਹੀ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਪਰ ਉੱਕਾ ਪਤਾ
ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਰਾਤ ਠੰਢੀ
ਸੀ, ਕੋਲ ਇੱਕ ਕੰਬਲ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਕ ਗੁੱਠੇ—ਆਪਣੇ ਹੱਡਾਂ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਹੀ ਹੱਡਾਂ ਵਿਚ ਵਲ੍ਹੇਟ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ—ਠੀਂਦਰ ਜਹੀ ਪੈ ਗਈ। ਖੰਚੇ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ
ਹੀ ਕਿਤੇ ਛੂਘਾ ਲਹਿ ਗਿਆ ਸਾ, ਜਾਪਿਆ—ਅਪਣੀ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਬਹੁਤ
ਨਿੱਘਾ ਰਜਾਈ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾ। ਸਭ ਕੁਝ ਉਵੇਂ ਸੀ—ਜਿਵੇਂ
ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਰਮੀ ਮੇਰੀ ਰਜਾਈ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਢੱਲੋਂ ਮੰਡਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਲੈਂਪ
ਬੁਝਾਂਦੀ ਪਈ ਸੀ.....

ਸੰਗਿਆ ਸਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਨਾ ਚਿਰ। ਅਚਾਨਕ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ
ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੇਲਾ ਪਿਆ, ਤੇ ਉਸ ਰੰਲੇ ਨਾਲ ਸੌਂ ਜਾਗ ਪਿਆ।
ਸਵੇਰੇ ਹੇਣ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਗੱਡੀ ਕਿਸੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਖਲੋਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਲੋਕ
ਗੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਏ ਸਨ।

ਮੇਰੇ ਦੁਆਲੇ ਸਰਮੁਚ ਇੱਕ ਰਜਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਈ ?

ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆਇਆ—ਉਰਮੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਮੰਜੀ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ
ਰਜਾਈ ਦਿਤੀ ਸੀ ...

ਪਰ ਸੁਪਨੇ ਵਾਲੀ ਰਜਾਈ—ਇਥੇ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ
ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਗਈ ?

ਗੱਡੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਉਰਮੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ...

ਸੋਚ ਤੇ ਝੂਠ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਰਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਵੱਖ ਨਹੀਂ
ਸਨ ਹੁੰਦੇ.....!

ਮੇਰੇ ਅਸਲੋਂ ਨਾਲ, ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ—ਇੱਕ ਬੁੰਢਾ ਆਦਮੀ, ਬੜੇ
ਚੰਗੇ ਜਹੋ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਥਾਂ
ਜਾਣਾ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾ ? ਤੇਰਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ?

ਮਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਛਿੱਲਿਆ ਗਿਆ। ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਸਾ—ਉਰਮੀ ਕਿਹੜੇ
ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਉਤਰ ਗਈ ? ਉਤਰਣਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਉੱਥੇ ਸੀ—

ਪਰ ਮੂੰਹ ਮੰਟ ਲਿਆ। ਖਲੋਤੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ—
ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਨਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਤੇ ਆਖਿਆ—ਅਗਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਉਤਰਾਂਗਾ।

ਅਚਾਨਕ ਮਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਰਜਾਈ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸੇ ਆਦਮੀ
ਨੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਹੋਰਾਨ ਜਿਹਾ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ—

"ਇਹ ਰਜਾਈ....."

"ਕੀ ਹੋਇਆ ਪੁੱਤਰਾ ! ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਭਾਰਾ ਕੱਪੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ
ਤਾਂ ਐਡਾ ਮੌਫ਼ਾ ਖੇਤ ਵੀ ਸੀ....."

ਕੀ ਇਹੋ ਬੁੱਚਾ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਉਰਮੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ?

ਜਿਹੜਾ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਝ ਸੁਆਰਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਉੱਥੇ ਹਰ ਥਾਂ
ਉਰਮੀ ਹੈ ?

ਅਗਲਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਅੰਣਾ ਸੀ, ਆ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਰਜਾਈ ਮੌਜੀ ਤਾਂ ਹੱਥ
ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਜਹੀ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਈ.....

ਇਹੀਉ—ਇੱਕ ਪਲ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਣ ਲਈ, ਕਿ ਮੈਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਰਮੀ ਦੀ
ਥਾਂ ਹੋਈ ਸੀ.....

ਸਾਰੀ ਹੋਸ਼, ਸਾਰੇ ਹਵਾਸ, ਠੀਕ ਹਨ । ਹਕੀਕਤਾਂ ਤੇ ਭੁਲਾਵਿਆਂ ਵਿੱਚ
ਅਜੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਲੀਕ ਖਿੱਚ ਸਕਦਾ ਹਾਂ

ਘਰ—ਮਾਂ ਉਸੇਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਸ ਦੀ ਤੇ ਕਪਤਿਆਂ ਦੀ ਗੰਢ ਜਹੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ
ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਚਾਹ ਚੜਾਈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ—ਉਹ ਮੇਰੇ
ਵਲ ਇੰਜ ਤੱਕੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਪਰਾਇਆ ਡੰਗਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੇਲੀ ਵਿਚ
ਆ ਵੱਡਿਆ ਹੋਵਾਂ.....

ਵੇਖਿਆ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਇਕ ਉਗਲ ਉੱਤੇ ਪੱਟੀ ਬੱਨੀ ਹੋਈ
ਸੀ । ਪੁੱਛਿਆ—ਉਗਲ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ?

"ਕੁਝ ਨਹੀਂ" ਪਹਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੁਝ ਵੱਟੀ ਜਹੀ ਗਈ ।
ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ "ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਮੰਜੀ ਤੇ ਪੈ ਗਈ ਏ, ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਵੀ ਹੱਥ ਸਾੜਨੇ
ਪੈਂਦੇ ਨੇ"

ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਗਲਾਸ ਵਿਚ ਚਾਹ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਗਲਾਸ ਉਹਨਾਂ
ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਫੜਣ ਲੱਗਿਆ, ਅਰਾਨਕ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ—ਅਨਾਮਿਕਾ ।

"ਕੀ ?" ਉਹਨਾਂ ਘੂਰ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

"ਇਹੋ ਤੁਰਾਡੀ ਉਗਲੀ । ਇਹ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਉਗਲ ਏ ਨਾ,

ਪੁਗਣਾ ਵਿਚ ਏਸ ਉਂਗਲੀ ਦਾ ਨਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਏਸੇ ਲਈ ਇਹਨੂੰ
ਅਨਾਮਿਕਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ

“ਤੂੰ ਪੁਰਾਣ ਕਿਥੋਂ ਘੇਰ ਆਇਆ ਹੋ ?”

“ਕਾਲਜ ਦੀ ਲਈ ਇਥੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਸਨ.....”

ਜਦੋਂ ਆਇਆ ਸਾ—ਤਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ
ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਆਖਾਂ ਸੁਣਾਂਗਾ। ਪਰ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਉਂਗਲ ਨੂੰ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹੀ
ਵੇਖਕੇ, ਇਕ ਧਿਆਲ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਮੌਰੇ ਕੋਲੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ।

ਆਖਿਆ “ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ਏਸ ਉਂਗਲ ਨੂੰ ਅਨਾਮਿਕਾ ਕਿਉਂ
ਆਖਦੇ ਹੋ ?”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਂ ਹੀ ਫੇਰ ਆਖਿਆ “ਏਸ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਸਿਵਾਂ ਨੇ ਬੁਹਮਾ ਦਾ ਸਿਰ
ਵੱਡਿਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਇਹਨੂੰ ਅੱਜ ਤਕ ਅਪਵਿਰੂ ਗਿਣਦੇ ਹੋ.....”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੇ ਚਾਹ ਦੇ ਪਤੀਲੇ ਵਿਚੋਂ ਚਾਹ ਨੂੰ ਉਛਲਕਾ
ਵੱਜਾ, ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਸਾਰੀ ਚਾਹ ਚੁੱਲੇ ਵਿਚ ਫੁੱਲ੍ਹ ਗਈ।

ਰੋਣ ਵਰਗਾ ਹਾਸਾ ਆ ਗਿਆ। ਆਪਣਾ ਚਾਹ ਦਾ ਗਲਾਸ ਮੈਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਪਰ ਕੇ ਆਖਿਆ—“ਤੁਸੀਂ ਐਹ ਚਾਹ ਪੀ ਲਵੋ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ
ਲਈ ਹੋਰ ਬਣਾ ਲਵਾਂਗਾ”.....

ਦੁਪਹਿਰੀਂ, ਮਾਂ ਘਰ ਇਕੋਲੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਠ ਵੇਹੜੇ
ਦੀ ਇਕ ਨੁੱਕਰੇ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਤੁਲਸੀ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਪੱਤੇ ਡਾਢੇ ਮੁਰਝਾਏ
ਹੋਏ ਸਨ। ਮਾਂ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਪਾਣੀ ਦੇਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਦੇ ਖੁੱਝਦੀ
ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫੇਰ ਤੁਲਸੀ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ?

ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ—ਮਾਂ ਤੁਲਸੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ?

ਮਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਘਲਾਂਦੀ ਜਹੀ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਨਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ
ਸੀ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਨਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਾਗਦੀ। ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ
ਤ੍ਰਹਿ ਜਹੀ ਗਈ। ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ “ਮੇਰਾ ਸੜ ਗਿਆ ਚੇਤਾ...ਸੁੱਕ
ਗਈ ਤੁਲਸੀ ?”

“ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਿਆਂ ? ਅਜੇ ਜੜ੍ਹੇ ਰਗੀ ਏ” ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ਤੇ
ਗੜਵੀ ਨਾਲ ਤੁਲਸੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਲਗ ਪਿਆ।

ਪਾਣੀ ਦੇਂਦੇ ਨੂੰ ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਕਥਾ ਚੇਤੇ ਆਈ। ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਕਦੇ
ਮਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸੀ.....

ਆਖਿਆ “ਮਾ ! ਤੁਲਸੀ ਤਾਂ ਸੰਖ ਚੁੜ ਨੂੰ ਵਿਆਹੀ ਸੀ ਨਾ ?”

“ਆਹੋ” ਮਾ ਨੇ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ।

ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਇਹਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਇਹਦਾ ਵਿਆਹ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨਾਲ
ਕਿਉਂ ਕਰਾਦੇ ਨੇ ? ਇਹਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵੱਲਭਾ ਆਖਦੇ ਨੇ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ
ਪਿਆਰੀ.....”

“ਉਹ ਤਾ...” ਮਾ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਰਹਿ ਗਈ।

ਮੈਂ ਹੀ ਆਖਿਆ “ਮੈਨੂੰ ਧੋੜੀ ਜਹੀ ਕਹਾਣੀ ਯਾਦ ਏ, ਤੁਲਸੀ ਜਦੋਂ
ਸੰਖ ਚੁੜ ਨੂੰ ਵਿਆਹੀ ਗਈ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਸੰਖ ਚੁੜ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਕੋਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੰਗੀ
ਲਗਢੀ ਸੀ ਹੈ ਨਾ ? ਫੇਰ ਦੋਹਾ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਤੁਲਸੀ
ਗੰਡਕਾ ਨਦੀ ਬਣ ਗਈ, ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸਾਲਗਾਮ ਪੱਥਰ ਹੋਕੇ ਉਸ ਨਦੀ ਵਿਚ
ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਤੁਲਸੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਗਿਆ ਸੀ ਨਾ ?”

ਮਾ ਇੰਜ ਸਿਰ ਹਿਲਾਂਦੀ ਪਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ
ਸੁਣਦੀ—ਹੋਰ ਹੀ ਸੇਚਾਂ ਵਿਰ ਪੈ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਆਖੀ ਗਿਆ “ਪਰ ਮਾ ! ਨਾਲੇ ਤਾਂ ਦੋਹਾ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਲੱਗਾ ਕਿ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾੜਾ ਕੇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤੇ ਨਾਲੇ ਹੁਣ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ
ਨੇ, ਤੇ ਤੁਲਸੀ ਤੇ ਸਾਲਗਾਮ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰਚਾਦੇ ਨੇ.....”

“ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ.....” ਮਾ ਇੰਜ
ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਝੂਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ.....

ਮੈਂ ਮਾ ਦੇ ਕੋਲ ਉਹਦੀ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਆਖਿਆ “ਪਰ
ਮਨੁੱਖ ਜੇ ਕਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹਰਜ
ਹੁੰਦਾ ਏ ?”

ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਜਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਹੌਲੀ ਜਹੀ ਉਹਦੇ
ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ “ਲਿਖੀਆਂ ਕੈਣ ਮੇਟੇ.....”

“ਪਰ ਮਾ !” ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਆਖਿਆ “ਲੋਕ
ਮੇਇਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਸਾਡੀ ਉਗਮੀ
ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਕਰਨਗੇ.....”

ਮਾਂ ਛੱਸ ਪਈ “ਵੇ ਸੇਰੇ ਕਲੋਜੇ ਵਿਚ ਲੂਹਣੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਨੇ
ਬੁੱਧ ਹੋ ਜਾ !”

ਤੇ ਉਹ ਗੋਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਿਰ ਸੁਟ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਉੱਕਾ ਗੁਮ ਗਈ ਹੋਵੇ...

ਮੈਂ ਫੇਰ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਪਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਕਿੱਥੇ ਸੀ — ਜਿੱਥੋਂ
ਭੁਰਿਆ ਸਾਂ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਉਰਮੀ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਜਿੱਥੋਂ ਤੁਰੀ ਸੀ, ਮੁੜ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ
ਹੈ.....ਮੇਰੇ ਪੌਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਉਹੀ ਚੁਰਾਹਿਆ ਹੈ — ਜਿਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹੀ ਚਾਰੇ
ਰਾਹ ਪਾਟਦੇ ਹਨ.....

ਗੌਤਮ ਦਾ ਹਾਲ ਵੇਖਣ ਲਈ ਗਿਆ। ਉਹਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖਣਾ
ਵੀ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿਚ ਸੀ —

ਉਹ ਕਮਰੇ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਇੱਕ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੇ
ਅੰਗਿਆਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸੁਕਾਦਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਕਈ ਲਕੀਰਾਂ
ਵਾਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ; ਲਕੀਰਾਂ ਦੇ ਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ "ਹ" ਅੱਖਰ ਚਵੀਂ ਵਾਰ
ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਲਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਿਹਾਰੀ ਬਿੰਦੀ —
ਤੇ ਅਸਲੋਂ ਅੱਧ ਵਿਚ ਉਰਮੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ — ਕਿ ਗੌਤਮ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਉਹਦਾ
ਹਾਲ ਦੱਸੋ ਆਵਾਂ। ਨਾ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਜੀਉਂਦੀ ਸੀ, ਨਾ ਪਿਉ। ਇੱਕੋ ਭਰਾ

ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਸੱਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਕਹਿਣ ਗਿਆ ਸਾਂ ਕਿ ਗੋਤਮ
ਬੀਮਾਰ ਹੈ, ਕੋਈ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਰਹਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਉਹਦੇ ਭਰਾ
ਨੇ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗੋਲੀ। ਆਖ ਫੱਡਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਿਨ
ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਪਿੰਡ ਲੈ ਆਵੇਗਾ।

ਗੋਤਮ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਇਕੋਲਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ।
ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲ, ਅੱਗ ਦੇ ਕੋਲ, ਬਹਿ ਗਿਆ।

ਉਸ ਆਪ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ, ਤੇ ਹੁਲਸਿਆ ਜਿਹਾ ਕਹਿਣ
ਲੱਗਾ “ਇਹ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਮੰਤਰ ਦਸਦੇ ਨੇ। ਆਖਦੇ ਨੇ — ਇਹਦੇ ਨਾਲ
ਕੋਈ ਸੋ ਯੋਜਨ ਦੂਰ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਛੇਤੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਏ।”

“ਅੱਛਾ” — ਮੈਂ ਭੀਣੀ ਜਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਹਿ ਫੱਡਿਆ।

“ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਅੱਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ.....” ਉਹਨੇ ਫੇਰ ਆਖਿਆ, ਪਰ
ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਨਹੀਂ। ਸਾਇਦ ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਅੱਗ ਉੱਤੇ ਸੁਕਾਦਿਆ
ਉਹ ਏਸ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤਾ ਅੱਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ
ਹੋ ਜਾਏ।

ਮੈਂ ਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ “ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀ
ਦਾ ਏ?”

ਉਹਨੇ ਧਿਆਨ ਕਾਗਜ਼ ਵੱਲ ਢੋਖਿਆ, ਤੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ “ਕਲੇ ਧੜੂਰੇ
ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰਗੜ ਕੇ ਉਹਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਗੋਰੋਚਨ ਮਿਲਾ ਲਈਦਾ ਏ”

“ਗੋਰੋਚਨ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਏ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ —

ਉਹ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ। ਆਖਣ ਲੱਗਾ ‘ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਇਹ ਪਤਾ
ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫੇਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਗਊ ਜਾ ਬੈਲ ਦੇ ਪਿੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ
ਗਈ ਪੀਲੀ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਏ’

“ਅੱਛਾ”

“ਬਮ ਫੇਰ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਅੱਖਰ
ਲਿਖ ਦੇਈਦੇ ਨੇ। ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਲਭਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਵਿਚਕਾਰ ਉਹਦਾ ਨਾਂ
ਲਿਖ ਦੇਈਦਾ ਏ — ਅਹਿ ਵੇਖ, ਵਿਚਕਾਰ ਉਰਮੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਏ।”

ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਤੁਕ ਜਿਹਾ ਗਿਆ। ਅੱਖਾਂ ਉਤਾਰ ਕਰਕੇ ਉਹਦੇ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਗਿਆ।

ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਟਾਹਣੀਆਂ ਖਿਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸੇ ਹੀ ਇੱਕ ਟਾਹਣੀ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਮੈਂ ਉਗਲਾ ਨੂੰ ਆਹਰੇ ਜਿਹਾ ਲਾ ਲਿਆ।

ਉਹ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ — “ਹਾਂ ਸੌਚ, ਇਹ ਅੱਖਰ ਜਿਹੜੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖੀਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਕਲਮ ਚਿੱਟੇ ਕਨੇਰ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਵਿਚੋਂ ਘੜੀ ਦੀ ਏ.....”

ਇਹ ਗੰਤਮ — ਜਿਹਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਵਜੀਫ਼ਾ ਲਿਆ — ਖੜ ਕਰਨ ਲਈ.....

ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਭਰ ਆਈਆਂ.....

ਹੁਣ ਉਹ ਕੰਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਦਰਖਾਸਤ ਦੇ ਕੇ ਉਹਦੇ ਲਈ ਛੁੱਟੀਆਂ ਲੈ ਆਇਆ।

ਸਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਸਪਤਾਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਗਿਆ, ਪਰ ਪੰਡਿਆਂ ਬੱਧੀ ਇਹੀ ਜਾਪਿਆ — ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਬੀਮਾਰ ਤੇ ਜਥਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜਗਲ ਵਿੱਚ ਪਿੱਰ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ। ਕਈ ਘੰਟੇ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ — ਪਰ ਅਗਾਂਹ ਕਿਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਖਲੋਤਾ ਸਾਂ, ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਮੁੱਕਦੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਵੇਖਿਆ, ਕਿ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖਲੋਤਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ।

ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ — ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ, ਲਾਈਨਾਂ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਬੂਰੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਖਲੋਤਾ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਪੱਛੇ ਇਕ ਕਤਾਰ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਬਚਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਹ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਬੂਰੇ ਅੱਗੇ ਖਲੋਣ ਵਾਲੀ ਕਤਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਮੁਨਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਜੂਦ ਅੱਗੇ ਖਲੋਣ ਵਾਲੀ ਕਤਾਰ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਕਾਰਡ ਬਨਵਾਣਾ ਸੀ।

ਹਸਪਤਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨੋਂ ਵਜੇ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਢੇ ਨੋਂ ਵੱਜਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਕਿਤੇ ਦਿੱਸਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਖਲੋਣਾ ਬਹੁਤ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ

ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਬੀਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਰਡ ਗੋਤਮ ਲਈ
ਬਨਵਾਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਬੀਮਾਰ ਆਪ
ਆ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ ਖਲੋਣਾ ਬਹੁਤ ਅੰਧਾ ਸੀ।
ਕਈ ਉੱਥੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨੰਬਰ ਸਿਰ ਜਮੀਨ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਰਾਏ ਸਨ, ਤੇ
ਕਈਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਨਿਕਲਦੀ ਰਾਏ — ਰਾਏ — ਦੀ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਕਤਾਰ ਬੱਝ
ਗਈ ਸੀ

ਪਿਛਾਂ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ — ਰਾਏ ਰਾਏ ਦੀ ਕਤਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ
ਅਜਾਨਕ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ — ਸੱਜੀ ਗੱਲ੍ਹ ਉੱਤੇ — ਮਿੱਟੀ ਘੱਟੇ ਦਾ ਇਕ
ਵਾਵਰੋਲਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ। ਮੂੰਹ ਪਰਤਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ — ਮੁਨਸੀ ਆ ਗਿਆ
ਸੀ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਮੇਜ਼ ਝਾੜਦਾ ਪਿਆ ਸੀ

ਖੈਰ ਕਾਰਡ ਬਣ ਗਿਆ, ਤੇ ਮੈਂ ਕਾਰਡ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ, ਡਾਕਟਰ
ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਨੰਬਰ ਪੁੱਛ ਕੇ, ਉਸ ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਖਲੋਤਾ। ਕਮਰੇ
ਅੱਗੇ ਸਟੂਲ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਚਪੜਾਸੀ ਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਬ
ਦੇ ਮਸਾਂ ਦੇ ਮਿੰਟ ਲੈਣੇ ਹਨ, ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਅਜੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਆਇਆ, ਸਿਰਫ਼
ਉਹਦੀ ਹਾਲਤ ਮੈਂ ਇਕੱਲਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਦੱਸਣੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਦੋ
ਮਿੰਟ.....ਤੇ ਮੈਂ ਕਮਰੇ ਦੀ ਚਿੱਕ ਚੁੱਕ ਕੇ ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ
ਚਪੜਾਸੀ ਨੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ “ਵਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਏ, ਪਰ ਅਜੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਬ
ਨਹੀਂ ਆਏ।”

ਮੈਂ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ — ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਆਗੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਾਰੀ
ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇੰਜ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਖਲੋਤਾ
ਹੋਵਾਂ। ਪੂਰਾ ਇਕ ਘੰਟਾ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ
ਵੱਜੀ, ਚਪੜਾਸੀ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਸੁਣ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ
ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਅੱਜ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਬ ਨੇ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਲਈ ਏ, ਹੁਣ ਨਹੀਂ
ਆਉਣਗੇ। ਕੱਲ੍ਹ ਆਉਣਾ।”

ਸਵਾਲ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ.....ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾਰੇ
ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਕਿੱਥੇ ਤੁਰ ਗਏ ਨੇ.....

ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਲਈ ਹੋਈ ਛੁੱਟੀ ਮੇਰੀ ਅੱਜ ਵੀ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ।
ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਡਾਕਟਰ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆ ਸਕਦੇ... ਇਕ ਜਾਂ
ਦੋ ਦਿਨ ਦੀ ਫੀਸ ਜੋਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਉਹਨੇ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਰੂਪਈਏ
ਲੈਣੇ ਸਨ — ਮਨ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਨਾਲ ਪੰਜਤਾਲੀ ਮਿੰਟ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਸੋਲ੍ਹਾਂ
ਰੂਪਈਏ.....

ਕਾਲਜ ਦਾ ਵੇਲਾ ਲੰਘ ਗਿਆ ਸੀ । ਦੁਪਹਿਰ ਖਾਲੀ ਸੀ — ਮੈਂ ਗੌਤਮ
ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਕਿੱਠੀ ਅਜੀਬ — ਬੇਤੁਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ — ਗੌਤਮ ਦੀ
ਵੀ ਉਸ ਉਗਲੀ ਨੂੰ ਪੱਟੀ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਗਲ ਨੂੰ ਅਨਾਮਿਕਾ
ਆਖਦੇ ਹਨ ।

“ਇਹ ਤੇਰੀ ਉਗਲ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ?”

“ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਬੋਡ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਲਹੂ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ।”

“ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ਏਸ ਉਗਲ ਨੂੰ ਅਨਾਮਿਕਾ ਆਖਦੇ ਨੇ ?”

“ਹਾਂ ਪਤਾ ਏ, ਏਸੇ ਲਈ ਇਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਕੱਢਿਆ ਸੀ । ਅਹਿ
ਵੇਖ — ” ਉਹਨੇ ਕਮੀਜ਼ ਦਾ ਬਟਨ ਥੱਲ੍ਹੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਅੜਾਇਆ
ਹੋਇਆ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਕੱਢਿਆ — ਜਿਹਦੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਚੰਗਸ ਖਾਨਾ
ਵਾਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ — ਉੱ.....
ਕਾ.....ਦੇ.....ਹੀ.....ਨਮ : ਉਰਮੀ.....ਮਾਕਰਸ਼ਯ.....ਉ....ਕਲੀ.....

ਤੇ ਗੌਤਮ ਨੇ ਹੁਲਸ ਕੇ ਆਖਿਆ “ਇਹ ਮੰਤਰ ਅਨਾਮਿਕਾ ਉਗਲੀ ਦੇ
ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਛਾਤੀ ਕੋਲ ਰੱਖ ਛੁੱਡੀਏ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਉੱਤੇ ਜਿਹਦਾ ਨਾਂ
ਲਿਖੀਏ, ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ.....”

ਮੇਰੇ ਹੋਠ ਕੰਬੀ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ । ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਏ
ਅੱਥਰੂ ਸਾਇਦ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਦਿੱਸ ਪਏ ਸਨ, ਗੌਤਮ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ —
ਤੁੰ ਰੋਨਾ ਕਿਉਂ ਏ ?

ਗੱਚ ਭੁੱਲ੍ਹੇ ਪਿਆ । ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿਚ ਵਲ ਕੇ ਆਖਿਆ —
ਇਕ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਮਰ ਗਈ, ਦੂਜਾ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਰਦਾ ਪਿਆ
ਏ । ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂ.....

ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਬੰਦ ਬੂਹੇ ਵਿਚ ਇੱਕ ਚੁੱਕਾ ਅੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਮਿਲਟਰੀ ਵਾਲੇ ਚਾਚੇ ਦਾ। ਲਿਖਿਆ ਸੀ “ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਤੇ ਭਰਾ ਦੇਵੇਂ ਆਏ ਸਾਂ, ਪਰ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਸੀ, ਤੂੰ ਕਾਲਜ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਵਾਪਿਸ ਆ ਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ, ਅਸੀਂ ਦੁਪਹਿਰੀਂ ਫੇਰ ਆਵਾਂਗੇ।”

ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਖ ਦਲੀਲਾਂ ਕਿਵੇਂ ਔਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ।

— ਚਾਚਾ ਵੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀ, ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਅਚਾਨਕ ਕਿਉਂ ਆਏ ? ਚਾਚਾ ਛੁੱਠੀ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਮੁਸਾਬਤ ਪੈਣ ਤੇ ਉਚੇਚਿਆ ਬੁਲਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ? ਕੀ ਪਤਾ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕੋਈ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਜਗਾ ਲਈ ਹੋਵੇ ? ਕੀ ਪਤਾ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹੋਣ ? ਕੀ ਪਤਾ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਖਬਰਾਂ ਗਲਤ ਹੋਣ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਉਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ.....

ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਆਸ ਦਾ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਭਉਲਾ
ਝੱਲਣਾ ਵੀ ਅੰਖਾ ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ ... ਉਰਮੀ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਕਥਪਨਾ
ਨੇ ਮੇਰੇ ਲੂ ਲੂ ਨਲ ਬਿਜਲੀ ਛੋਹ ਦਿੱਤੀ..... ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸਾ,
ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਸਾਰੇ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਦੇਕਦੇ ਪਏ ਸਨ..... ਉਰਮੀ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਪਏ
ਸਨ.....

ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਗਏ ਹੋਣ ਇਹ ਵੇਲਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਤਾ
ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ..... ਪਰ ਏਨੇ ਦਿਨ ਉਰਮੀ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ
ਕਿੱਥੇ ?

ਪਰਫਾਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੀਕਾਂ ਭਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ । ਤੇ ਅਚਾਨਕ —
ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਰੰਗ ਜਿਹਾ ਭਰ ਗਿਆ — ਹਾਂ ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਟਰੀ
ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ — ਏਸੇ ਲਈ
ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ..... ਇਹ ਵੇਲਾ ਹੋਰ ਲੰਘਾਇਆ ਵੀ ਕਿਵੇਂ
ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ

ਤੇ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਦੇ ਪੈਰ ਜਿਵੇਂ ਗੌਤਮ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਦੌੜ
ਪਏ.....

ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਹਿੱਲਿਆ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਬੂਹੇ ਨਾਲ ਹੀ
ਜੰਮੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਵੇਖਿਆ — ਸਾਹਮਣੇ ਰਾਚਾ ਜੀ ਸਨ ।

"ਕੀ ਹਾਲ ਏ ਬਰਖੁਰਦਾਰ !" ਚਾਚਾ ਜੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ
ਲੰਘ ਆਏ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖਾਲੀ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ — ਪਰ
ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਸਨ !

ਪੁੱਛਿਆ "ਪਿਤਾ ਜੀ ?"

"ਉਹ ਅਜੇ ਹਸਪਤਾਲ ਨੇ.. ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਫੇਰ ਘੰਟੇ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਵਾਂਗਾ..."
ਚਾਚਾ ਜੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਜਾਪਿਆ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਭਲਦਾ
ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ..... ਜੇ ਸੰਚਿਆ ਸੀ ਕੀ ਉਹ ਠੀਕ ਸੀ ? ਉਰਮੀ
ਸਚਮੁਚ ਜੀਉਂਦੀ ਸੀ ?.....

ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ 'ਮਿਲਟਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ?'

"ਹੋ ਬਈ" ਚਾਚਾ ਜੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿੰਦੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ "ਉੱਬੇ ਹੀ
ਕਡ ਸੁਣਵਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਕੋਣ ਪੁੱਛਦਾ
ਏ....."

ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਥੇਰੇ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਚਾਚਾ ਜੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦਿੱਸਣੇ
ਰਹਿ ਗਿਆ। ਕਮਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ। ਸਭ ਕੁਝ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ
ਵਿੱਚ ਖੁਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਰਮੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤਰ ਆਇਆ..... ਵੇਖੀ ਜਾ
ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਝਮਕਦਾ, ਕਿ ਉਹਦਾ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਕਿਤੇ ਅਲੋਪ ਨਾ
ਹੋ ਜਾਵੇ ..

ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਥੇਰੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਛੁੱਲ੍ਹੇ ਪਿਆ ਸੀ, ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ
ਬਾਹੋਂ ਵੜ ਕੇ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ — ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ।
ਭਰਾ ਰਾਜੀ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

"ਕੀ ?" ਮੇਰੀ ਹੋਸ਼ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਠੇਡਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

"ਉੱਜ ਤਾਂ ਭਰਾ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਹਵਾਸ ਠੀਕ ਨੇ — ਬਸ ਕੰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ
ਝੱਪੇ ਆ ਗਏ ਨੇ, ਸੁਣੀਂਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ....."

ਉਰਮੀ ਦਾ ਮੂੰਹ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ, ਰੇਤ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਾਂਗ ਕਿਰ
ਗਿਆ...— ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਡੇਰ ਭੋਰ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਤੂੰ ਜਦੋਂ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਪਿੰਡ ਗਿਆ ਸੈਂ, ਭਰਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ
ਜਪਦੀ ਸੀ ? ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਨਹੀਂ"

"ਗੱਲ ਕੁਝ ਉੱਚੀ ਸੁਣਦਾ ਸੀ ?"

"ਨਹੀਂ"

"ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਵੀ ਇਹੋ ਆਖਦੀ ਸੀ — ਬਸ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸੁੱਤਾ ਉਠਿਆ
ਤਾਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੁਣੀਵੇ ਹੀ ਨਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਸੱਟ ਲੱਗੀ, ਨਾ ਕੰਨ ਵਿੱਚ
ਕੋਈ ਫੌੜਾ ਫਿਲੂਣੀ" ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਗਲ ਦਾ ਕੋਟ ਲਾਹ ਕੇ ਪਾਵੇ ਕੋਲ

ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਜਰਾ ਸੇਖੇ ਜਿਹੇ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿੰਦੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ
ਇਹ ਤਾਂ ਸਭਉਕੀ ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ। ਉੱਜ ਉਹ ਠੀਕ ਸੀ, ਉੱਠ ਕੇ ਉਹਨੇ
ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਕੰਨੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਸੁਣੀਵੇ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਕੰਨਾਂ
ਨਾਲ ਮੁੰਹ ਲਾ ਕੇ ਉੱਚੀ ਵੀ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਅਗੋਂ ਹੱਥ ਹਿਲਾ ਛੁੱਡੇ ਕਿ
ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀਂਦਾ। ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਬ ਦਾ ਕੀ ਭਾਣਾ ਏ?"

"ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਉਦੋਂ ਠੀਕ ਸਨ" ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ।

"ਤੇਰੀ ਮਾ ਵੀ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਬਸ ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੂੰ ਆਇਆ,
ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ"

"ਫੇਰ ?"

"ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਿਖ ਲੋ ਸਨ, ਪਈ ਪਾਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਸੋ ਮਸਾਂ
ਮਨਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਿਆਇਆ ਹਾਂ। ਘਰ ਕੁਝ ਦਾਰੂ ਦਰਮਲ ਕੀਤਾ ਸੀ,
ਪਹਿਲੋਂ ਕੇੜਾ ਤੇਲ ਤੱਤਾ ਕਰਕੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਫੇਰ ਰਾਤੀ ਬਹਾਂਡੀ
ਦੀਆਂ ਦੋ ਚਾਰ ਬੂੰਦਾਂ ਤੱਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਪਾਈਆਂ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਫਿੰਮਲੀ
ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ, ਨਾ ਉਹਨੂੰ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਸੋ ਡਾਕਟਰ ਵੇਖਦਾ ਪਿਆ ਏ।
ਚਾਰ ਵਜੇ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਫੇਰ ਸਾਇਦ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗੇ..."

ਸੇ ਉਰਮੀ ਨਾ ਹੈ ਸੀ, ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ...

"ਤੁਸੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾਉਗੇ ? ਹੇਠੋਂ ਬਜਾਰ ਵਿਚੋਂ ਲੈ ਆਵਾ ?" ਮੈਂ ਚਾਚਾ
ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਨਾ ਬਈ, ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅੰਦਾ ਰਾਹ ਵਿਚ ਖਾ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਜਾਣ
ਲੱਗਿਆਂ ਚਾਹ ਦਾ ਘੁੱਟ ਜ਼ਰੂਰ ਪੀਆਂਗਾ। ਪਰ ਅਜੇ ਨਹੀਂ।" ਚਾਚਾ
ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਤੇ ਫੇਰ ਰਤਾ ਕੁ ਥੰਮ੍ਹ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ "ਘੜੀ ਕੁ ਤੇਰੇ
ਨਾਲ ਵੀ ਗੱਲੀ ਕਰਨੀਆਂ ਸਨ"

"ਦੱਸੋ"

"ਸੱਚੇ ਸੱਚ ਦਸੋਂਗਾ ਨਾ ?"

"ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ?" ਇੱਕ ਬੜਾ ਹੀ ਕੌਝ
ਜਿਹਾ ਹਾਸ਼ਾ ਆਇਆ।

"ਸਾਡੀ ਕੁੜੀ ਕਿੱਥੇ ਵੇ ? ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਆਖਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਏ..."

"ਕਿਸੇ ਦੀ ਭੈਣ ਏ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ ਏ, ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ
ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ..." ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੋਈ ਕੌੜ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਪਰ
ਲੱਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

"ਸੁਣਿਆ ਏ—ਉੱਥੇ, ਅਗਲਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਰਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ..." ਚਾਚਾ
ਜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਖਰੋਚਿਆ।

"ਤੁਸੀਂ ਆਏ ਤਾਂ ਸੀ ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਗੀ ਏ ਕਿ ਉਹਦਾ
ਬੇਨ੍ਹ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਛੋਟਾ ਸਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਿਆਦਾ
ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ..." ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

"ਆਹੋ...ਆਹੋ..." ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਸੋਚ ਸੋਚ ਕੇ ਆਖਿਆ। "ਕੇਨਾਂ
ਵਿਚ ਭਿਣਕ ਤਾਂ ਪਈ ਸੀ ਪਈ ਉਹਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਵੇਂ, ਪਰ
ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਹੀ ਭਲਾ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਬੜਾ ਸਰਦਾ ਘਰ
ਲੋਚਿਆ ਸੀ..."

ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ। ਚਾਚਾ ਜੀ ਹੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ "ਅੰਦਰ ਵੜਕੇ
ਗਈ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਪਈ ਉਹਦੀ ਜਿੱਥੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਏ, ਉਹਦਾ ਘਰ
ਟਿਕਾਣਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਮਾਂ ਪਿਉ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਘਰ ਮਤਰੇਆ
ਭਰਾ ਏ, ਉਹਨੂੰ ਕੋਡੀ ਦੁਆਲ ਨਹੀਂ। ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਕੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਧੱਕਾ
ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਦੇਂਦੇ..."

ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੀ, ਪਰ ਕੀ ਆਖਦਾ।

ਚਾਚਾ ਜੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਨਿਸੱਲ ਜਹੇ ਹੋਏ ਹੋਏ, ਫੇਰ ਉੱਠਕੇ ਬਹਿ ਗਏ।
ਆਖਣ ਲੱਗੇ "ਇੱਥੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫੇਰ ਪੜ੍ਹਣ ਲੱਗ
ਪਈ ਸੀ ?"

ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਹਾਂ ਆਖਿਆ।

"ਸੁਣਿਆ ਏਂ, ਉਹ ਜਣਾ ਵੀ ਇੱਥੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸੀ ?"

ਮੈਂ ਫੇਰ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਹਾਂ ਆਖਿਆ।

"ਪਰ ਉਹ ਜੇ ਮਰਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਦੀ ਬਾਹ

ਫੜਦਾ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਪਿਉ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ।
ਅਸੀਂ ਉਹ ਜਾਣੋ, ਜਿੱਥੇ ਕੁਝੀ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਠਦਾ, ਉੱਥੋਂ ਸਾਕ ਤੁਡਵਾ
ਦੇਂਦੇ। ਪਰ ਉਹ ਚੋਰਾਂ ਵਾਂਗ੍ਰੀ ਕਾਹਣੂੰ ਲੈ ਗਿਆ?" ਤੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਇੱਕੋ
ਸਾਹੇ ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ 'ਲੈ ਵੀ ਗਿਆ' ਸੀ, ਤਾਂ ਪਿਉ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੁੰਦਾ,
ਉਹਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਦਾ—ਉਹਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਤੇ..."

"ਚਾਚਾ ਜੀ" ਮੈਂ ਚੀਕ ਜਿਹਾ ਪਿਆ। ਫੇਰ ਸੇਭਲ ਕੇ ਆਖਿਆ "ਇਹ
ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੋਂ ਸੁਣਕੇ ਆਏ ਹੋ?"

ਚਾਚਾ ਜੀ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤਕਦੇ ਰਹੇ, ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ
"ਭਰਾ ਵੀ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦਾ ਏ, ਤੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਵੀ .."

ਮਨ ਬੜਾ ਦਿਲਗੀਰ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਏਨਾ ਹੀ ਆਖ ਸੱਗਿਆ—
ਉਰਮੀ ਇਹੋ ਜਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਉਹ ਬੰਦਾ...

ਚਾਚਾ ਜੀ ਦਲੀਲਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹੇ, ਫੇਰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ "ਕਿਸੇ ਦਾ
ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਤੇਰੀ ਚਾਚੀ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਏ...
ਲੋਕ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਪਰ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ
ਨੇ .." ਤੇ ਫੇਰ ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੇ ਮੌਢੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ "ਤੂ
ਵੀ ਤੇ ਹੁਣ ਅੰਜਾਣ ਨਹੀਂ — ਤੂ ਦੱਸ! ਤੇਰਾ ਕਿਆਸ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਏ?"

ਮੈਂ ਅਜੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਖਿਆ, ਕਿ ਚਾਚਾ ਜੀ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ "ਤੂ ਤਾ
ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸੈਂ, ਤੂ ਕਦੇ ਉਹਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਵੀ ਉਹ
ਉਦਾਸ ਉਦਾਸ ਲੱਗਦੀ ਸੀ?"

"ਨਹੀਂ ਚਾਚਾ ਜੀ! ਉੱਥੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ..."

"ਫੇਰ ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਕਿ ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਘਾਤ ਆਪੇ
ਕਰ ਲਿਆ" ਹੋਵੇ..."

"ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ..."

"ਫੇਰ ਤੇਰਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਏ ਪਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੋਰੀ ਉਹਨੂੰ..."

"ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਇਆ ਏ, ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਜੋਰੀ ਕੀਤਾ ਏ..."

"ਸਾਇਦ ਉਹਨਾਂ ਅਗਲਿਆਂ ਨੇ ਤੈਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ..."

“ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ”

“ਲੋਕ ਤਾਂ...” ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਟੱਕ ਲਈ, “ਨਹੀਂ
ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦਾ...”

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਕੀ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਕੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸਨ।
ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਪ੍ਰੁਣਿਆ “ਕੀ ?”

“ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਇਹੋ ਜਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ” ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਤੇ
ਜੋਰ ਜਿਹਾ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ” ਉਹਦਾ ਮਨ ਕਿਤੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ
ਸੀ, ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਮਝ ਅੰਦੀ ਏ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਕੁੜੀ ਇਹੋ ਜਹੀ ਨਹੀਂ
ਸੀ ਪਈ ਇੱਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਕੋਲ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੀਜੇ ਕੋਲ...”

“ਨਹੀਂ ਚਾਚਾ ਜੀ ! ਉਹਦੇ ਘਰ ਤਾਂ ਬੱਚਾ...”

“ਹੀ? ਕੀ ਆਖਿਆ ਈ?”

“ਬਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ... ਉਹ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਲਭਦਾ
ਪਾਗਲ ਹੋਇਆ ਫਿਰਦਾ ਏ...”

ਚਾਚਾ ਜੀ ਕਿਨੇਂ ਚਿਰ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਛੜ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ...

“ਚਾਰ ਵਜਣ ਲੱਗੇ ਨੇ ਚਾਚਾ ਜੀ !” ਮੈਂ ਹੱਥ ਦੀ ਘੜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ।

“ਅੱਛਾ, ਚੱਲ ਫੇਰ ਚਲੀਏ। ਤੁੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਲੋਗਾ ਨਾ ?”

“ਚਲਾਂਗਾ”

“ਦਸ ਮਿੰਟ ਠਹਿਰ ਜਾ, ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਕੁਝ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ ਅੰਦਾ ਪਿਆ”
ਉਹ ਫੇਰ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਅਧ ਲੇਟੇ ਜਹੇ ਹੋ ਗਏ।

“ਤੁਸਾਂ ਆਖਿਆ ਸੀ — ਚਾਹ ਦਾ ਘੁੱਟ...”

“ਨਹੀਂ, ਐਸ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ...” ਕਹਿੰਦੇ ਉਹ ਫੇਰ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਉੱਠ
ਬੈਠੇ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਦੇ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਇਹ ਜਰੂਰ ਉਹੋ ਕੀਨੀਆਂ ਵਾਲੇ
ਹੋਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਵੀ ਆਖਰਾਂ ਦਾ ਏ, ਪੈਸੇ ਦੇ ਚੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ
ਸਕਦਾ ਏ, ਉਹ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਸਕਦੇ ਨੇ...”

ਮੈਂ ਮੰਜ਼ੀ ਦੇ ਪਾਵੇ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਟ ਛੜਾਇਆ, ਤਾਂ ਕੋਟ ਨੂੰ
ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਦੇ ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗੇ “ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦਾ ਲਹੂ ਚਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਹੋ

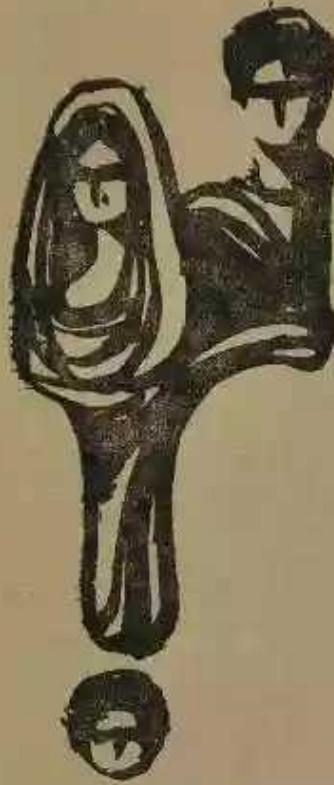
ਸਕਦਾ... ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ..."

ਮੈਂ ਤੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਜਦੋਂ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚੇ, ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੀਪੋਰਟ ਲਿਖ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਕ ਬੈਂਚ ਉੱਤੇ ਥੇਂਡੇ ਉਘਲਾਂਦੇ ਪਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਕੋਲ ਜਾਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਗ ਪਏ। ਪੁਛਦਾ ਪਿਆ ਸਾਂ "ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕੀ ਆਖਿਆ ਏ?" ਕਿ ਜਾਪਿਆ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਕੁਝ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਢ ਕੋਲ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਹਿਲਾਇਆ, ਇਸਾਰੇ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ "ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀਂਦਾ"

ਮੈਂ ਤੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਡਾਕਟਰ ਕੋਠੋਂ ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ "ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਤੇ ਪਰਦੇ ਠੀਕ ਨੇ। ਕਿਤੇ ਕੌਈ ਜ਼ਬਦ ਜਾਂ ਖਰੀਂਦ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਮਾਨੀ ਨੁਕਸ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ..."

ਸ਼ਇਦ — ਹੁਣ ਹੋਰ ਕੁਝ ਪੁੱਛਣ ਜਾਂ ਸਮਝਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ..."

ਦੂਜੇ ਦਿਨ, ਬੜੀ ਸਵੇਰੇ ਅਜੇ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸਾਂ, ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੜਕਿਆ।
ਉੱਠ ਕੇ ਬੂਹਾ ਬੇਲ੍ਹਿਆ, ਬਾਹਰ ਗੋਤਮ ਖੜਾ ਸੀ।

ਉਹ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਮੁਹਾਣਾਂ ਲੰਘ ਆਇਆ, ਪਰ ਬੈਠਾ ਨਹੀਂ। ਉਸੇ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਲੋਤਾ ਖਲੋਤਾ ਆਖਣ ਲੱਗਾ "ਭੇਜ ਪੱਤਰ ਚਾਹੀਦਾ ਏ, ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ
ਟੁਕੜਾ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲੇਗਾ ?"

ਸਿਵਾ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ "ਕਿਤੋਂ ਲੱਭਾਂਗਾ।
ਤੂੰ ਇਥੇ ਮੰਜੀ ਤੇ ਬੈਠ, ਜੋ ਹੋਣੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਚਾਹ ਲੈ ਆਵਾ।"

"ਨਹੀਂ, ਵਕਤ ਬਤਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਏ" ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ।

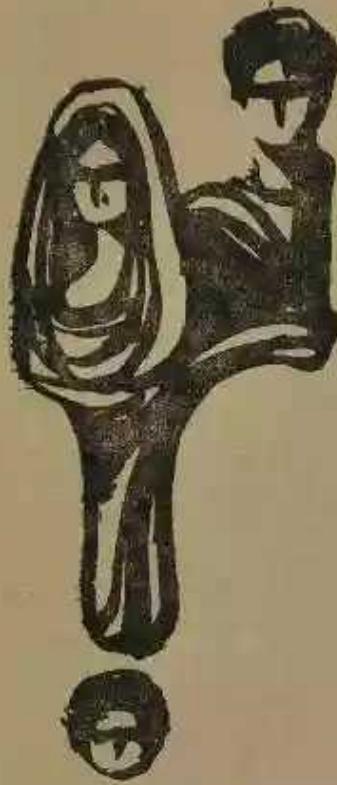
"ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਏਂ ਏਡੀ ਜਲਦੀ ?"

"ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਪਤ ਏ ਅੱਜ ਕੀ ਤਾਰੀਖ ਹੋ ਗਈ ਏ ?"

"ਅੱਜ — ਬਾਈ ਜਨਵਰੀ"

"ਉਮੀ ਬਾਈ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਗਈ ਸੀ....."

ਮਨ ਵਿਚ ਆਇਆ — ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਉਹ ਤਾਰੀਖ ਠੀਕ ਚੇਤੇ ਸੀ, ਸਾਇਦ

ਦੂਜੇ ਦਿਨ, ਬੜੀ ਸਵੇਰੇ ਅਜੇ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸਾਂ, ਕਮਰੇ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੜਕਿਆ।
ਉੱਠ ਕੇ ਬੂਹਾ ਬੇਲ੍ਹਿਆ, ਬਾਹਰ ਗੋਤਮ ਖੜਾ ਸੀ।

ਉਹ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਮੁਹਾਣਾਂ ਲੰਘ ਆਇਆ, ਪਰ ਬੈਠਾ ਨਹੀਂ। ਉਸੇ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਲੋਤਾ ਖਲੋਤਾ ਆਖਣ ਲੱਗਾ "ਭੇਜ ਪੱਤਰ ਚਾਹੀਦਾ ਏ, ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ
ਟੁਕੜਾ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲੇਗਾ ?"

ਸਿਵਾ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ "ਕਿਤੋਂ ਲੱਭਾਂਗਾ।
ਤੂੰ ਇਥੇ ਮੰਜੀ ਤੇ ਬੈਠ, ਜੋ ਹੋਣੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਚਾਹ ਲੈ ਆਵਾ।"

"ਨਹੀਂ, ਵਕਤ ਬਤਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਏ" ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ।

"ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਏਂ ਏਡੀ ਜਲਦੀ ?"

"ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਪਤ ਏ ਅੱਜ ਕੀ ਤਾਰੀਖ ਹੋ ਗਈ ਏ ?"

"ਅੱਜ — ਬਾਈ ਜਨਵਰੀ"

"ਉਮੀ ਬਾਈ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਗਈ ਸੀ....."

ਮਨ ਵਿਚ ਆਇਆ — ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਉਹ ਤਾਰੀਖ ਠੀਕ ਚੇਤੇ ਸੀ, ਸਾਇਦ

ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਤਵਾਜਨ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਗਿਆ, ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ
ਉਹ ਠੀਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ

ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ "ਉਦੇ ਉਰਮੀ ਨੂੰ ਸਤਵਾ ਮਹੀਨਾ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਇਹਦਾ
ਮਤਲਬ ਏ ਕਿ ਹੁਣ ਪੂਰੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਬਸ ਅੱਜ ਜਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਡਾ
ਬੱਚਾ....."

ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਅੱਗੋਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਲੋਤਾ
ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਹੀ ਨਿਵਾਲ ਜਿਹਾ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

ਉਹਨੇ ਉਰਾਹ ਮੰਜ਼ੀ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਵਿਖਾਇਆ
ਜਿਹਦੇ ਉੱਤੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਖਾਨੇ, ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਦੋ ਛੋਟੇ ਖਾਨੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਤਲੇ
ਖਾਨੇ ਵਿਚ 'ਕਲੀ' ਲਫਜ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਹੇਠਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜ 'ਹੀ',
ਤਿੰਨ 'ਕੂ ਕੂ ਕੂ', ਤੇ ਛੋਟਿਆਂ ਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇੱਕ 'ਹੂ'

"ਏਸ ਵਿਰਲੀ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਗਰਭਵਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਰੱਖ
ਲਈਏ, ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ" ਗੋਤਮ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ,
ਮੈਂ ਰੈ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਤੇ ਏਸ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਕਿਤੇ ਰੋਣ ਜੋਗੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ...

"ਪਰ ਇਹ ਸਧਾਰਣ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਦਾ। ਇਹ ਭੇਜ ਪੱਤਰ
ਉੱਤੇ ਚੰਦਨ ਨਾਲ ਲਿਖੀਦਾ ਏ ... " ਉਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰਤ ਅੰਬਰ
ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਚੁੱਪ ਸਨ.....

ਉਹਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਪਾਣ ਲਈ ਮੈਂ ਬੋਲਿਆ "ਤੂੰ ਡਾਕਟਰੇਟ ਕਰਨੀ
ਏਂ, ਸਬਜੈਕਟ ਕਿਹੜਾ ਲੈਣਾ ਦੀ??"

"ਚਲ ਉੱਠ, ਕਿਤੇਂ ਪਤਾ ਕਰੀਏ, ਭੇਜ ਪੱਤਰ ਕਿੰਥੋਂ ਮਿਲੇਗਾ ??"

ਅਸੀਂ ਢੇਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਬੋਲੇ ਹੋ ਗਏ ਸਾਂ। ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ।

ਨਹੀਂ — ਸਾਡੇ ਕੇਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ.....ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ
ਬੋਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਹਨੂੰ ਸਾਡੀ ਵਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ.....

ਗੋਤਮ ਆਪਣੇ ਮੁੰਹ ਪਿਆਨ ਖਲੋਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕੁਝ
ਨਹੀਂ, ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ, ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਹੇਠਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਚਾਹ

ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਥਲੇ ਹੋਏ ਅੰਡੇ, ਥੱਡੇ ਜਿਹੇ ਬਿਸਕੁਟ, ਤੇ ਚਾਹ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ।

ਉਰਮੀ ਵਾਲੀ ਮੰਜ਼ੀ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸੇ ਥਾਂ ਡੱਠੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੱਥ ਉਧਰ ਕਰਕੇ ਗੰਤਮ ਨੂੰ ਬਹਿਣ ਲਈ ਆਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਪਛੇ ਹੋਏ ਛੋਟੇ ਜਹੋ ਮੌਜ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਚਾਹ ਰੱਖੀ, ਤੇ ਅੰਡੇ ਛਿੰਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਗੰਤਮ ਨੇ ਉਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਚਾਹ ਫੜ ਲਈ। ਅੱਧੀ ਕੁ ਪੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਚੇਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਚਾਰ ਦਾ ਗਲਾਸ ਮੌਜ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਝੇ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪਾਇਆ, ਤੇ ਇੱਕ ਕਾਗਜ਼ ਕੱਢ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ। “ਇਹ ਮੌਜ ਕੋਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੰਤਰ ਏ, ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਉਰਮੀ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਹਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਲਿਖਣਾ...”

“ਕਿਉਂ ?” ਮੈਂ ਉਜ ਹੀ ਪੁੱਛ ਲਿਆ।

ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਇਹ ਕਾਂ ਤੇ ਉੱਲੂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਏ — ਮਸਾਣਾ, ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੇਪੜੀ ਲਿਆ ਕੇ, ਉਸ ਬੇਪੜੀ ਉੱਤੇ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੇਪੜੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾਣਾ.....”

ਗੰਤਮ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ — ਜਿਹਨੇ ਕਿਸੇ ਸੱਤ ਪਰਾਏ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਬੇਪੜੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਚੁੱਕਿਆ, ਰੋਹੜਿਆ, ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਦੱਬਿਆ ਹੋਵੇਗਾ.....

“ਇਹ ਸਾਰੇ ਜੰਤਰ ਮੰਤਰ ਛੱਡ ਦੇ ਗੰਤਮ ! ਅਸੀਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਏਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਨਣਾ.....” ਮੈਂ ਗੰਤਮ ਦੇ ਗੋਡੇ ਕੋਲ ਬਹਿ ਕੇ ਇੱਕ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ।

“ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ.....” ਗੰਤਮ ਨੇ ਇਕ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ “ਤੂ ਸਾਈਂ ਥਾਬਾ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖ, ਉੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਈਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸਿੱਧ ਹੋਏ ਨੇ।”

ਗੰਤਮ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਰਾਹ ਲੱਭ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਛੋਤੀ ਨਾਲ

ਕਿਹਾ "ਅੱਛਾ ਤੂ ਮੈਨੂੰ ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਏਗਾ ?"

"ਤੂ ਚੱਲੇਗਾ ? ਉਹ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵਾਲੀਆ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਚਲਾ ਜਾਵੇ....."

ਗੋਤਮ ਨੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫਤਿਆ ਹੋਇਆ ਬਿਸਕੁਟ ਦਾ ਟੋਟਾ ਫੇਰ ਪਲੇਟ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ — ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਹੁੰਦੀ ਪਈ ਹੋਵੇ।

ਛਨਿੱਚਰ ਵਾਰ ਸੀ, ਕਾਲਜ ਸਿਰਫ ਇੱਕੋ ਪੀਰੀਅਡ ਲਈ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਾਲਜ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਆਖਿਆ — 'ਅੱਛਾ ਹੁਣੇ ਚਲਨੇ ਆ' ਸੋਚਿਆ — ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਦੀ ਮਿਨਤ ਕਰਾਂਗਾ — ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਸਾਨੂੰ ਮੋਇਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ.....

ਪਰ ਮੈਂ ਤੇ ਗੋਤਮ ਜਦੋਂ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ, ਅਗਲੇ ਕੱਚੇ ਰਾਹ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਛਾਣ ਕੇ, ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਵਾਲੀ ਝੁੱਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ — ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਬੇਨਾ ਝੁਰਮਟ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ — ਜਿਵੇਂ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉੱਥੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਰੀਂਗ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ ।

ਅਸੀਂ ਭੀੜ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਿਰੇ ਉੱਤੇ ਸਾ, ਪਰ — ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਥੇ ਵੀ ਉੱਚੀ ਕੇਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇ ਰਹੀ ਸੀ — ਸਦਾ ਸਿਵੰਹ ਸਦਾ ਨੰਦ ਕਰੁਣਾ ਮ੍ਰਿਤ ਸਾਗਰਮ.....ਤੰਦ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਖਿਣ ਸਿੱਧੀ ਕਥਯਸਵ ਮਮ ਪ੍ਰਭੋ.....

ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਦਾ ਮੂੰਹ ਉਮਰ ਨਾਲ ਪੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਕਰੜਾ ਮੂੰਹ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ, ਇਕੋ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਚੁਫੇਰੇ ਦੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਪਰਖ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ — ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਚੀਲ੍ਹ ਵਾਂਗ ਝਪਟ ਕੇ ਲੱਘ ਗਈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਚੇਹਰਾ ਸਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਦੀਨਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਮੇਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ.....ਵੇਖਿਆ — ਉਹ ਨਜ਼ਰ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਝਪਟੀ, ਤਾਂ ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਤੇ ਪੀਡੀ ਹੋ ਗਈ "ਸ਼ਾਤੀ ਅੰਰ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਵਨ ਮੇਂ ਸਤਾਈਸ ਦਾਨੇ ਕੀ ਮਾਲਾ ਪਿਰੇਈ ਜਾਤੀ ਹੈ, ਵਸੀਕਰਣ ਮੇਂ ਪੰਦ੍ਰਹ ਦਾਨੇ ਕੀ, ਮੋਹਨ ਕਰਮ ਮੇਂ ਏਕ ਸੌ ਆਠ ਦਾਨੇ ਦੀ, ਉਚੱਠਨ ਮੇਂ ਸਤਾਈਸ ਦਾਨੇ ਕੀ, ਵਿਦੇਸ਼ਣ ਮੇਂ ਇਕੱਤੀਸ ਦਾਨੇ ਕੀ, ਅੰਰ

ਆਕਰਸਣ ਮੇਂ ਸਤਾਵਨ ਦਾਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਿਥਕ-ਪ੍ਰਿਥਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਡੋਰੋ ਮੇਂ ਮਾਲਾ ਪਿਰੋਈ ਜਾਤੀ ਹੈ....."

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਏਡੇ ਨਿਮਾਣੇ ਮੂੰਹ ਸੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵੇਖੇ। ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾ। ਲਿੱਸੇ, ਬੀਮਾਰ, ਬੁੱਢੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹੋਥ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅੰਰਤਾਂ ਪਾਟਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੱਲਿਆਂ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਡਦੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਣੀ ਹੋਈ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਭੁੰਜੇ ਛੁੱਲ੍ਹੇ ਗਏ ਹੋਣ.....

ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਵਸੀਕਰਣ ਮੰਤਰ ਸਤਾਈਸ ਦਿਨ ਮੈਂ, ਮਾਰਣ ਇਕਾਸਠ ਦਿਨ ਮੈਂ, ਮੋਹਨ ਇਕਤੀਸ ਦਿਨ ਮੈਂ, ਆਕਰਸਣ ਅੰਰ ਉਚਾਟਨ ਇਕਤਾਲੀਸ ਦਿਨ ਮੈਂ, ਅੰਰ ਵਿਦੂਸਣ ਮੰਤਰ ਇਕਾਵਨ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਨਾ ਫਲ ਦੇਂਗੇ.....

ਇੱਕ ਅੱਧੜ੍ਹੂ ਜਹੇ ਦਿਸਦੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਦੇ ਇੱਕ ਪੈਰ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਨੇ ਉੱਧਰ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ — ਓਮ ਹ੍ਰਿੰ ਕਲੀਂ ਮਹਾ-ਲਕਸਮਯੈਨਮ — ਵਟ ਵਿਕਸ ਕੇ ਉੱਧਰ ਏਕਾਗਰ ਮਨ ਸੇ ਮਹਾਲਕਸਮੀ ਯਕਸਣੀ ਕਾ ਜਥ ਕਰੋ, ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸੰਖਿਆ ਮੈਂ, ਤੇ ਲਕਸਮੀ ਸਥਿਰ ਹੋ !

ਇੱਕ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਗੋਖੜ੍ਹੂ ਜਿਹਾ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਦੇ ਆਸਣ ਦੀ ਕੰਠੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਪਰ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਦਾ ਪੈਰ ਖਾਲੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਮਰੀਅਲ ਜਹੀ ਅੰਰਤ ਨੇ ਉਹਦੇ ਕੌਲ ਇੱਕ ਰੁਪਈਆ ਰੱਖ ਕੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਪੈਰ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਹਨੇ ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਸੈਂ ਦੂਰ ਸਾਂ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਰਫ ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ — ਸਵੇਤ ਆਕ ਕੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁਸ਼ਪ ਨਖੜਰ ਮੈਂ ਉਖਾੜ ਕਰ ਦਾਹਿਨੀ ਭੁਜਾ ਮੈਂ ਬਾਧਨੇ ਸੇ ਦੁਰਭਾਗ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੀ ਸਵਾਮੀ ਸੇ ਸੇਭਾਗਯ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੀ ਹੈ.....

ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੁੱਟ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਵਰ੍ਹੂ ਤੋਂ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੁੱਖ ਬਾਂਝ

ਸੀ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਬਾਝ ਸੀ.....

ਸਾਈ ਬਾਬਾ ਦੇ ਜੰਤਰ ਮੰਤਰ ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਣ, ਪਰ ਜਿੰਦਗੀ
ਦੇ ਮਾੜੇ ਮੇਟੇ ਲਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ। ਪਰ ਲੋਕ, ਰੋਜ਼ ਦੇ ਖੰਗੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਲੋਕ,
ਲਾਹਿਆ ਵਿੱਚ ਬੁੱਚੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ.....

ਤੇ ਵੇਖਿਆ — ਸਾਈ ਬਾਬਾ ਦੇ ਦੌਸੇ ਮੰਤਰ ਕੁਝ ਤਾਂ ਮਾਸੂਮ ਜਹੋ ਲਗਦੇ
ਸਨ, ਪਰ ਕਈ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਵੀ ਸਨ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਚਿੰਭ ਦੀ
ਰਾਖ ਸੀ, ਕਿਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਥੋਪੜੀ, ਕਿਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਘੜੀ ਹੋਈ
ਸਲਾਈ.....ਕਾਂ, ਉੱਲੁ, ਉਠ, ਤੇ ਕਾਲੇ ਕੁਕੜ ਦੇ ਲਹੁ ਦੀ ਗੱਲ ਜਿਵੇਂ
ਆਮ ਜਹੀ ਸੀ.....ਇੱਕ ਵਾਰ, ਮੈਂ ਕੰਨੀਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਹਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ
ਸਮਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਮੁਰਦੇ ਦੀ ਛਾਤੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਇੱਕ ਮੰਤਰ
ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਜਦੋਂ ਸਾਈ ਬਾਬਾ ਦੇ
ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਭੀੜ ਖਿੰਡ ਗਈ, ਮੈਂ ਸਾਈ ਬਾਬਾ ਦੇ ਅਸਲੋਂ ਕੇਨ ਕੋਲ ਹੋ ਕੇ
ਆਖਿਆ — ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਕੋਲ ਸਕਾਇਤ
ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਏ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਲੋਕ ਰਾਤੀਂ ਮਸਾਣਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ
ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਥੋਪੜੀਆਂ ਚੁਰਾ ਲਿਆਂਦੇ ਨੇ। ਪੁਲਿਸ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੀ
ਹੋਈ ਏ.....ਪਰਸੋਂ ਇੱਕ ਬੰਦਾ ਇੱਕ ਮੁਰਦੇ ਦੀ ਛਾਤੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਫੜਿਆ
ਗਿਆ ਏ.....

ਸਾਈ ਬਾਬਾ ਦੀਆਂ ਲਾਲ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮੇਰੇ ਮੁੜੇ ਉੱਤੇ ਬੜੇ ਜੋਰ
ਦੀ ਝਪਟੀਆਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ, ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸਾਈ
ਬਾਬਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

ਸਾਈ ਬਾਬਾ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਏਨਾ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਗੋਤਮ ਦੇ ਬੁਲਾਣ
ਤੇ ਵੀ ਨਾ ਬੋਲੇ।

ਮੈਂ ਏਨਾ ਕੁ ਜਾਣ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਿੰਨਤ ਮੁਹਤਾਜੀ ਨਾਲ ਜੀ ਸਾਈ ਬਾਬਾ
ਨੂੰ ਆਖਾਂਗਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਲਾਰੇ ਨਾ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ
ਸੀ ਸੁਣਣੀ।

ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਖਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਸੁਣ ਕੇ
ਲਿਐਂਦਾ ਵੀ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਮਾਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹ
ਪੈਣਾ ਸੀ। ਅੰਦੋਂ ਤੀਰ ਤੁੱਕਾ ਜਿਹਾ ਲਾਇਆ, ਚੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੀ, ਨਾ
ਰੱਲਿਆ ਤਾਂ ਵੀ।

ਚੁਪ ਲੰਬੀ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੋਤਮ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਉਠਾਇਆ “ਸਾਈਂ
ਬਾਬਾ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਲੱਗ ਗਈ ਏ। ਚੱਲ ਚੱਲੀਏ। ਫੇਰ ਕੱਲ੍ਹ ਆ ਜਾਵਾਗੇ।”

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੋਤਮ ਦੂਜੇ ਦਿਨ
ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉੱਥੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਸਚਮੁਚ
ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਹ ਕੀਨੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਉਰਮੀ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਰਮੀ ਦੇ ਗਹਿਣਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਲਗਦਾ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਲੱਭਦਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਕਾਲਜ ਆ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਸਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਲੱਭਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਹਨੇ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਨਾ ਦੀ ਚਿੱਟ ਲਿਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਬੁਲਾਇਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਣਾ। ਅੱਗੇ ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਵਾਰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਸੇਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ, ਹੁਣ ਉੱਕਾ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਨਾ ਪਤਾ ਦੱਸਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਛਾਣ ਸਕਿਆ।

ਹੈਰਾਨ ਸਾ — ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਪਣੀ ਸੀ।

ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ, ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਆਦਤ ਸੀ, ਕਿ ਗੌਡਮ ਜਦੋਂ ਅੰਦਰਾ, ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਰਮੀ ਵਾਲੀ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਤੇ ਆਪ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਰਮੀ ਵਾਲੀ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਆਪ ਬਹਿ ਗਿਆ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲੀ ਮੰਜ਼ੀ ਵੱਲ

ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਬਹਿਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਜਾਪਿਆ — ਜੇ ਉਹ ਉਰਮੀ ਵਾਲੀ ਮੰਜ਼ੀ ਉਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਰਮੀ ਦੀ ਕੁਝ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾ — ਹੁਣ ਉਰਮੀ ਦੀ ਗੱਲ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇਗਾ, ਕਿਵੇਂ ਕਰੇਗਾ? ਸਾਇਦ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਉਹਦੇ ਗੁਆਚਣ ਦਾ ਜਾਂ ਮਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਤ ਪੁੱਛੇਗਾ.....

ਉਹ ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁਪ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਉਹ ਜਦੋਂ ਏਥੇ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਆਈ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌਨੋਂ ਦੇ ਕੜ੍ਹੇ ਸਨ।”

ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ “ਹਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਛੁਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਪਿੰਡ ਗਈ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਜਾਪਿਆ ਦੇ ਆਈ ਸੀ।”

“ਨਹੀਂ” ਉਹਨੇ ਦਬਕਾ ਜਿਹਾ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ “ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਆਦਮੀ ਕੋਲ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਕੜ੍ਹੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲਏ ਨੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਆਦਮੀ ਕੋਲੋਂ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਕੜ੍ਹੇ ਲਿਆ ਦੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ.....” ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਾ ਰੁਕ ਗਿਆ।

ਮੇਰੇ ਹੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਬਲ ਉਠਿਆ “ਨਹੀਂ, ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਗਹਿਣੇ ਨੂੰ ਜਾ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ।”

ਉਹਨੇ ਫੇਰ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਆਖਿਆ — “ਉਹਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਕੜ੍ਹੇ ਉਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ।”

“ਉਹ ਕੱਢ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਗਿਆ.....” ਆਖਦਾ ਪਿਆ ਸਾ ਕਿ ਮੂੰਹ ਦਾ ਫਿਕਰਾ ਵਿੱਚੋਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਾਪਿਆ — ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਆਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਰਮੀ ਨੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਕੜ੍ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਾਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਇਸ ਬੰਦੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਪਿੰਡੋਂ ਬੁਲਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੌਪ ਇੰਤੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਖਿਆਲ ਆਇਆ.....

ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ “ਫੇਰ ਸਾਇਦ ਮਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਏ ਰਹੇ ਹੋਣ.....”

"ਨਹੀਂ, ਉਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ....." ਉਹ ਗੱਲ ਦੇ ਜਵਾਬ
ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਗਿਆ।

ਸੋ — ਅੱਜ ਉਰਮੀ ਦੀ ਮੌਤ ਮੈਂ ਕੰਠੀ ਸੁਣ ਲਈ। ਅਜੇ ਤਕ ਕੰਠੀ
ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਿਆ। ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸੁਣ ਸਕਿਆ,
ਇਸ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੇਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੁਣ ਲਿਆ।

ਸੋ — ਦੂਜੀ ਪੌੜੀ ਵਾਲਾ ਇਹਦਾ ਪਿਉ ਸੀ। ਉਸੇ ਨੇ ਮੱਈ ਦੀਆਂ
ਬਾਹੜਾਂ ਫੇਲੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ.....

ਅੱਗ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਬ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਬਲ ਪਈ, ਆਖਿਆ "ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ
ਏਨਾ ਪਤਾ ਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਵੱਡ ਕੇ ਨਦੀ ਵਿੱਚ
ਰੋਝ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਦੱਬਿਆ ਸੀ ?

"ਯੂ — ਸ਼ਟਅਪ" — ਉਹਨੇ ਆਖਿਆ ਤੇ ਮੰਜ਼ੀ ਉਤੋਂ ਉੱਠ ਬੈਠ।

ਮੈਂ ਵੀ ਮੰਜ਼ੀ ਉਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਆਖਿਆ "ਫੇਰ ਉਹ ਕੜੇ
ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੇਰੀ ਰੱਖ ਲਏ ਨੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਰੱਖ ਲਏ ਨੇ। ਮੇਰੀ ਭੈਣ
ਨੇ ਉਹ ਕੜੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।"

ਉਹ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਖਲੋ ਕੇ ਕਹਿਰੀ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ,
ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ "ਪਰ ਪਹਿਲੋਂ ਤੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਇਦ ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹਦੇ
ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ....."

"ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਆਖਿਆ ਸੀ —"
ਮੈਂ ਅਜੇ ਇਹ ਆਖਦਾ ਪਿਆ ਸਾਂ, ਕਿ ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰ
ਗਿਆ।

ਉਰਮੀ ਦੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ, ਮੈਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਨਾ ਚਿਰ, ਮੂਧਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ।
ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਆਪਣੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ — ਮੈਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜ ਕੇ ਨਪੀੜ ਰਹੀਆਂ
ਸਨ। ਏਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇੜ ਕੇ, ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ — ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸਾਰੇ
ਅਬਿਰ ਦੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਰੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ.....

ਆਪਣਾ ਮਨ ਆਪਣੀਓ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਾਂਭਿਆ ਜਾਂਦਾ।
ਅਚਾਨਕ — ਮਾਸ ਦੀ ਗੰਢ ਬਣੀ ਹੋਈ ਮਾਂ ਚੇਤੇ ਆਈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ
ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਤਰਸ ਆਇਆ। ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹਵਾੜ੍ਹ ਉਹ
ਕਿਵੇਂ ਅਪਣੇ ਹੋਠਾਂ ਨਾਲ ਪੀ ਗਈ.....

ਮੈਂ ਗੰਤਮ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਤੁਰ ਪਿਆ ਨਹੀਂ, ਉੱਠ ਕੇ ਦੇੜ
ਜਿਹਾ ਪਿਆ.....

ਉਹ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਕੌਲ

ਜਾਂਦਾ ਹੁਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੌਤਮ ਕਿੱਥੇ ਚਲਾ ਗਿਆ?

ਉਹਦੀ ਗਲੀ ਦੇ ਮੌਜੂ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਤੰਦੂਰ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਇਦ ਉੱਥੇ ਹੋਵੇ? — ਇਹੋ ਸੋਚਦਾ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਉਹ ਤੰਦੂਰ ਵਾਲਾ, ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਖਣ ਲੱਗਾ — ਬਾਬੂ ਜੀ! ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸਤ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰਸੋਂ ਦੇ ਉਹ ਗਲੀ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਵਾਲੇ ਕਿੱਕਰ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬਹਿ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

“ਕਿੱਕਰ ਹੇਠਾਂ? ਏਡੀ ਠੰਡ ਵਿੱਚ?” ਆਖਦਾ ਮੈਂ ਗਲੀ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਕਿੱਕਰ ਨੂੰ ਤੇ ਗੌਤਮ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਗੌਤਮ ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰ ਕੇ ਸਚੀਮੁਚੀ ਕਿੱਕਰ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਲ ਆਂਦੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ।

ਮੈਂ ਚੁਪ ਚਾਪ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਖਲੋਟਾ। ਹਾਏ ਰੱਬ ਵੇ! ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਉਹ ਇਹ ਕੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਪਿਆ ਸੀ —

“ਬਿਸਮਿੱਲਾ ਅਰਰਹਸਮਾਨ ਅਰਰਹੀਮ

ਸਾਹ ਚੱਕਰ ਕੀ ਬਾਵੜੀ, ਗਲੇ ਮੋਤੀਅਨ ਕਾ ਹਾਰ

ਲੰਕਾ ਸੀ ਕੋਟ ਸਮੁੰਦਰ ਸੀ ਖਾਈ

ਜਹਾਂ ਫਿਰੇ ਮੁੰਹਮਦਾ ਬੀਰ ਦੀ ਦੁਹਾਈ

ਕੋਣ ਬੀਰ ਆਗੇ ਚਲੇ, ਸੁਲੇਮਾਨ ਬੀਰ ਚਲੇ

ਦੁਰਾਨੀ ਬੀਰ ਚਲੇ, ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਬੀਰ ਚਲੇ

ਮੁੱਠੀ ਚੂਲੇ ਨਹੀਂ ਤੋਹਜ਼ਰਤ ਸੁਲੇਮਾਨ ਕੀ ਸਾਡ ਦੁਹਾਈ.....” ਮੈਂ ਗੌਤਮ ਨੂੰ ਝੰਜੇੜ ਕੇ ਹਿਲਾਇਆ। ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ “ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਗੌਤਮ? ਇੱਕ ਤਾਂ ਉਰਮੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰ ਗਈ, ਇੱਕ ਤੂੰ...”

“ਇਹ ਮੁੱਠੀ ਪੀਰ ਦੀ ਚੰਕੀ ਏ —” ਗੌਤਮ ਨੂੰ ਸਾਇਦ ਮੇਰੇ ਵਿਘਨ ਪਾਣ ਤੇ ਗੁਸਾ ਆਇਆ, ਕਿਹਣ ਲੱਗਾ “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਤੀਹ ਦਿਨ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖ, ਮੈਂ ਕਿੱਕਰ ਹੇਠਾਂ ਬਹਿ ਕੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰੀ ਇਹ ਚੰਕੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਏਂ।”

ਨਾਲੇ ਰੋਣ ਆਇਆ, ਨਾਲੇ ਗੁਸਾ। ਆਖਿਆ “ਇਹ ਦਸ ਲੱਖ ਵਾਰੀ
ਪਿੜ੍ਹਿਆਂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਨਣਾ। ਗੈਤਮ! ਹੋਸ਼ ਕਰ! ਆ ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਦਾ ਅੱਕ
ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਚੱਬ ਲਈਏ.....”

ਗੈਤਮ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣੀਂਦੀ ਪਈ। ਆਖਣ
ਲੱਗਾ “ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਏ, ਮੇਰੇ ਉਹ ਮੰਤਰ
ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਹ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੰਤਰ ਦਿੱਤਾ
ਏ.....”

ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਗੈਤਮ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸਿਆ, ਅੱਜ ਦੱਸਿਆ “ਤੇਰੇ
ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਦੇ ਕੇਨ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਨਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਤੇ ਰਾਤ
ਦੇੜ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਇਸ ਮੁੜੀ ਪੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਸਾ ਦਿਆਗਾ.....”

“ਸਾਈਂ ਬਾਬਾ ਨੂੰ ਤੂ ਉਸ ਦਿਨ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਸੀ ?” ਗੈਤਮ
ਹੈਰਾਨ ਪਰੋਸਾਨ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਢੱਕਣ ਲੱਗਾ।

“ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ਗੈਤਮ! ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਜਿੰਦਗੀ
ਵਿੱਚ ਰਾਹ ਲੱਭਦੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਭਟਕਣ? ਉਹ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੇ
ਲੇਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਨਾ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਨਾ ਬੁਝਦੇ, ਪਰ ਤੂ.....”

“ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ.....” ਗੈਤਮ ਨੇ, ਨਿਰਾਸ
ਜਹੇ ਨੇ, ਆਖਿਆ।

“ਉਹ ਜੀਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰਾਹ ਹੁੰਦਾ.....” ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ਤੇ
ਗੈਤਮ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ, ਉਹਨੂੰ ਕਿੱਕਰ ਹੇਠੋਂ ਉਠਾ ਕੇ, ਉਹਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ
ਲੈ ਆਇਆ।

ਸੋਨੇ ਦੇ ਕਤਿਆਂ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ, ਤਾਂ ਗੈਤਮੂ ਦਾ, ਬੜੇ ਦਿਨਾਂ
ਦਾ ਡੱਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਹਦੀਆਂ ਬਾਹਰਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਤੜਫ ਨੇ ਕੋਲ ਪਈ ਹੋਈ ਮੰਜੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ — ਜਿਵੇਂ ਉਰਮੀ ਦੇ ਪਿੰਡੇ
ਉੱਤੇ ਵੱਜੀ ਹੋਈ ਕੁਹਾੜੀ ਦੀ ਸਗਵੀਂ ਪੀੜ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹਨੂੰ ਹੋ ਰਹੀ
ਹੋਵੇ.....

ਗੈਤਮ ਜਿੰਨਾ ਰੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾ — ਰੋ ਲਵੇ। ਬੜੇ

ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨੇ ਜੰਤਰਾਂ ਮੰਤਰਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜ਼ਿਹੜਾ ਰੋਣ ਤੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਾਕ ਵਾਂਗ੍ਰੁ ਨਿਕਲ ਜਾਏ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਚੁਪ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਥੇਠਾ ਰਿਹਾ।

ਗੋਤਮ, ਮਨ ਦੇ ਏਸ ਵੇਗ ਵਿੱਚ, ਮੰਜੀ ਦੀ ਬਾਹੀ ਨਾਲੋਂ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਠਿਆ। ਉਹਨੇ ਕੰਧ ਦੀ ਅਲਮਾਰੀ ਨੂੰ ਖੋਲ ਕੇ, ਅਲਮਾਰੀ ਦੇ ਕੁਝ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਬਾਹਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟ ਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਰੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ.....

ਉਰਮੀ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਇਹ ਅਲਮਾਰੀ ਅੱਜ ਉਹਨੇ ਸਾਇਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਖੋਲੀ ਸੀ.....

ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਉੱਨ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿੱਕੇ ਜਹੇ ਸਵੈਟਰ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਅਲਮਾਰੀ ਦੇ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ, ਬਾਹਰਾਂ ਅੱਡਦੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ —

ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਜੋਰ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਪਰ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ — ਉਹੀ ਗੱਲ, ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਈ।

ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਰਮੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਵੈਟਰ ਉਣਦੀ ਪਈ ਸੀ, ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਏ ?”

“ਹਾਂ ਯਾਦ ਏ”

“ਉਸ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਹੱਸੇ ਸਾ.....”

“ਹਾਂ”

“ਉਰਮੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੱਸੀ ਸੀ — ਉਸੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ — ਛ੍ਵਾਸਪਤਿ ਦੀ ਅੰਰਤ ਤਾਰਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਉਧਾਲ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਛਿੜੀ.....ਕੀ ਪਤਾ ਹੁਣ ਵੀ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਛਿੜ ਪਵੇ.....”

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਵਾਲਾ ਹਾਸਾ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਚੌਤੇ ਸੀ, ਆਖਿਆ “ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਕੋਲੋਂ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਿਵ

ਸੀ, ਤੇ ਵਿਹਸਪਤਿ ਦੇ ਪਾਸੇ ਇੰਦ੍ਰ। ਹੁਣ ਜੇ ਗੋਤਮ ਤੇ ਕੀਨੀਆ ਵਾਲੇ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਛਿੜੀ ਤਾਂ ਗੋਤਮ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਮੈਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੀਨੀਆ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਾਡਾ ਪਿਉ ਹੋਵੇਗਾ.....”

“ਉਰਮੀ ਹੱਸਦੀ ਰਹੀ, ਤੇ ਇਹ ਸਵੈਟਰ ਉਣਦੀ ਰਹੀ। ਅਖਦੀ ਸੀ, ਜੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਕੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਤਾਰਾ ਵਾਂਗ ਵਾਪਿਸ ਵੀ ਥੋਰ ਕੇ ਲੈ ਗਏ, ਤਾਂ ਵੀ ਗੋਤਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤਾਂ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਦੇ ਜਾਣਗੇ, ਜਿਵੇਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ ਸਨ.....” ਗੋਤਮ ਨੇ ਸਵੈਟਰ ਨੂੰ ਮੁਠਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀਚ ਲਿਆ, ਤੇ ਵਿਲਕ ਪਿਆ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਧੋਖੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜੀ। ਲੜਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਹੱਥੀਂ ਲੜਦੇ.....”

ਤੇ ਫੇਰ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਗੋਤਮ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਝੂਣੀ “ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਉਹਨੇ ਪਿਉਹੋ ਕੇ ਇਹ ਕੀ ਕੀਤਾ...”

“ਕਿਹਨੂੰ ਪੁੱਛਾਂ ਗੋਤਮ !” ਮੈਂ ਪਿਉ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੱਸੀ “ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੀ ਵਾਜ ਸੁਣੀਂਦੀ ਸੀ, ਉਹਨੇ ਉਦੋਂ ਨਾ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਸੁਣੀਂਦਾ ਹੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ.....”

ਚਾਚਾ ਜੀ ਦਾ ਖਤ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ,
ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਪਿੰਡ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ।

ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਡੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਸੀ, ਛੁੱਟੀ ਲੈਣ
ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ? ਪਿੰਡ
ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਖੇਤੀ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਹਦੀ ਮੈਨੂੰ ਸੰਪਲਾ
ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਸੁੱਢ ਤੋਂ ਸਬੂਲ ਮਾਸਟਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਚਾਚਾ
ਜੀ ਫੇਜ ਵਿਚ ਰਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਰਲ ਕੇ ਅੰਥਾਂ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਖਰੀਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਠੇਕੇ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰੋਟੀ
ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚਲਦਾ ਪਿਆ ਸੀ....

ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਚਾਚਾ ਜੀ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਸਲੋਂ ਸੁਨ-ਸਮਾਧੀ
ਜਹੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਮਾਂ ਹੈ ਸੀ, ਪਿਉ ਵੀ ਉੱਥੇ ਸੀ, ਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ
ਮੂਰਤਾਂ ਵਾਂਗ। ਮਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਘੱਟ ਬੋਲਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਅਸਲੋਂ ਗੁਗਿਆਂ ਵਾਗ
ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਦੱਬ ਕੇ ਬੂਹ ਖੜਕਾਂਦਾ ਰਵੇਂ ਤਾਂ ਵੀ ਖੜਾਕ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਸੁਣਾਈ ਪੈਂਦਾ।

ਚਾਚਾ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਬਹੁਤੀ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਸੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੱਡੀ ਦਾ ਵੇਲਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਝੱਟ ਕੁ ਖਲੋਤਾ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆ ਗਏ।

ਮਾਂ ਉੱਠ ਕੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਕੋਲ ਆਣ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਠਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਇਸਤੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਭਾਡਾ ਜਾਂ ਲੱਕੜ ਮੰਗਦੀ, ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਉੱਠ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਫੜਾ ਦੇਂਦੇ।

ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਵੇਖੀ — ਮਾਂ ਨੇ ਦੱਧ ਤੱਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਛੇਟੀ ਪਤੀਲੀ ਮੰਗੀ, ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਪਹਿਲੋਂ ਗੜਵੀ ਵਿਚੋਂ ਹੱਥ ਧੋਤੇ, ਫੇਰ ਪਤੀਲੀ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ। ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਚਾਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਪਤੀਲੀ ਮੰਗੀ, ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਗੜਵੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੱਥ ਧੋਤੇ, ਤੇ ਇਕ ਪਤੀਲੀ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ। ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਇਸਾਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਲੱਕੜ ਮੰਗੀ, ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਧੋਤੇ, ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਲੱਕੜ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ। ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਚਾਰ ਲਈ ਗਲਾਸ ਮੰਗੀ, ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਧੋਤੇ, ਤੇ ਗਲਾਸ ਪਰਛੋਤੀ ਤੋਂ ਲਾਹਕੇ ਉਹਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ...

ਮੈਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਵੱਲ ਤੱਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਏਸੇ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਏ, ਏਧਰੋਂ ਭਰਾ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਉੱਧਰੋਂ ਮੇਰੀ ਛੂਟੀ ਮੁਕਦੀ ਪਈ ਏ, ਇਹਦਾ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰੀਏ ?” ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਮੁੜ੍ਹੇ ਤੇ ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਇਹ ਆਖਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਹੀ ਕਿਹਾ — ‘ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨੇ ਆ, ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ..’

“ਪਰ ਏਥੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ, ਭਰਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁਣੀਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ..” ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਚਮੁਚ ਇਕ ਚੱਕਰ ਜਿਹਾ ਆ ਗਿਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਿ ਸੱਕਣਾ ਕਿੱਡਾ ਅੰਖਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਹੁਣ...ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਆਖੀ ਜਾਵੇ...

ਚਾਚਾ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ “ਇਹ ਮੇਰੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਭਰਾ ਨੂੰ

ਹੱਥ ਪੋਣ ਦਾ ਖਬਰ ਹੋ ਗਿਆ ਏ... ਇਹ ਥੀਸਾਰੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਬਲਾ
ਏ... ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਵੀ ਹੱਥ ਪੋਈ ਜਾਂਦਾ ਏ..."

ਮਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਸਾਰਕੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਝੂਰਦੀ
ਪਈ ਸੀ।

"ਜੇ ਤੂੰ ਕਰੋ ਤਾਂ..." ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਚਾਹ ਨੂੰ ਢੂਕ ਮਾਰਕੇ ਗਲਾਸ ਵਿਚੋਂ
ਇਕ ਘੁੱਟ ਭਰਿਆ, ਤੇ ਕਿਹਾ 'ਤੇਰੀ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਕੌਲ ਛੱਡ
ਜਾਵਾਂ? ਉਜ਼ਾਨ ਤਾਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਏ, ਦਿਹਾਡੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਧ ਫੇਰਾ ਪਾ ਜਾਂਦੀ
ਏ, ਪਰ ਇਨੇ ਰਾਤੀਂ ਕੌਲ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੁੰਦੀ ਏ"

"ਪਰ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪੁਛਦੇ ਹੋ ਚਾਚਾ ਜੀ? ਇਹ ਤਾਂ ਚਾਚੀ ਦੀ
ਮਿਹਰਥਾਨੀ ਏ ਜੇ ਉਹ..." ਆਖਦਾ ਪਿਆ ਸਾਂ ਕਿ ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਗੱਲ
ਟੁੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ 'ਉਜ਼ਾਨ ਤਾਂ ਸੈਂ ਜੇ ਕਵੂੰਗਾ ਉਹ ਕਰੇਗੀ, ਪਰ... ਭਾਬੀ ਨੂੰ
ਕੋਈ ਉਜ਼ਰ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਤੂੰ ਮੰਨ ਜਾਓ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਪੰਜ ਸੱਤ ਦਿਨ
ਏਥੇ ਰਹਿਕੇ ਜੋ ਤੇਰੀ ਚਾਚੀ ਕਹਿੰਦੀ ਏ ਉਹ ਕਰਵਾ ਦੇ..."

"ਉਹ ਕੀ?"

"ਹੁਣੇ ਅੰਦੀ ਪਈ ਏ, ਤੈਨੂੰ ਆਪੇ ਦਸਦੀ ਏ। ਹੈ ਤਾਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਦਾ
ਵਹਿਮ ਹੀ, ਪਰ ਵਹਿਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਕੀ ਕਰੋ..." ਚਾਚਾ ਜੀ ਆਖਦੇ ਪਏ ਸਨ
ਕਿ ਚਾਚੀ ਆ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਚੁਲ੍ਹੇ ਕੋਲੋਂ
ਉਠਾਂਦੀ ਆਖਣ ਲੱਗੀ "ਉੱਠ ਵਾਬੀ! ਤੂੰ ਚਾਹ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰ, ਸੈਂ ਏਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਨਾਲ ਪਰ ਉਠੀ ਪਰਾਉਂਠੀ ਲਾਹ ਦੇਨੀ ਆ।"

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਹੱਥ ਪੇਤੇ, ਚਾਹ ਦਾ ਗਲਾਸ ਫੜਿਆ, ਤੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਮੁੜ੍ਹੇ
ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਏ।

ਚਾਚਾ ਜੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ "ਲੈ ਦੁਸ ਮੁੜ੍ਹੇ ਨੂੰ, ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਵਾਣਾ ਹੈ..."

ਚਾਚੀ ਪਹਿਲੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਹੀ, ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ "ਮੇਰੀ ਵੀ ਛਾਤੀ
ਕਲਪਦੀ ਏ, ਤਾਂ ਹੀ ਆਖਦੀ ਆ..."

"ਉਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਏ, ਪਰ ਦੱਸ ਦੇ ਸੂ, ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਂਦਾ ਏ..."
ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਚਾਚੀ ਨੇ ਤਵੇ ਦਾ ਪਰਾਉਂਠਾ ਲਾਹ ਕੇ ਸੇਰੇ ਅੱਗੇ

ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ "ਐਵੇਂ ਮਨ ਬੈੜਾ ਏ, ਵਹਿਮ ਅੰਦਾ ਏ..."

ਮੈਂ ਪਰਾਉਂਠੇ ਵਾਲੀ ਥਾਲੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਚਾਚੀ ਨੇ ਆਖਿਆ "ਅਹਿ ਉਤਲਾ ਲਾਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਸਾ, ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ਤੂੰ ਰਾਤ ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਦੇ ਦਿਆਂ"

"ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਅਗਲਾ ਸਹੀ" ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ "ਅੱਡਾ ਦੱਸ ਚਾਚੀ !"

"ਵੇਖੋ ਨਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਜੀਉਂਦੀ ਕਿਤੇ ਦਿਸਦੀ ਨਹੀਂ..." ਚਾਚੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।" ਜੀਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੂਰ ਪੈ ਜਾਂਦੀ..."

ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ..

"ਮੈਂ ਇਹ ਆਖਣੀ ਆ" ਚਾਚੀ ਨੇ ਕੁਝ ਡਕੋਡਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਆਖਿਆ "ਉਹਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਕਿਰਾਂ ਨਾ ਕਰਮ... ਬੇਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਇਹੋ ਸਰਾਪ ਲੱਗ ਗਿਆ ਏ... ਵੇਂਹਦਿਆਂ ਵੇਂਹਦਿਆਂ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਪੈ ਗਈ, ਹੁਣ ਚਾਣ ਚੱਕ ਭਰਾ ਜੀ ਦੇ ਕੌਨਾਂ ਨੂੰ ਡੱਕੇ ਪੈ ਗਏ... ਉਹ ਪੱਥਰ ਦੇ ਪੱਥਰ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ..."

ਸੋ ਜਾਪਿਆ — ਚਾਚੀ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣੇ ਡਰਦੀ ਸੀ । ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਕੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਕਦਵਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਆਖਦੀ ਸੀ । ਸੋ ਪੁੱਛਿਆ "ਫੇਰ ਦੱਸ ਚਾਚੀ ! ਕੀ ਕਰੀਏ ?"

ਚਾਚੀ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ "ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬੜਾ ਭਰੋਸਾ ਏ, ਪਈ ਜਿੱਥੇ ਸਿਵ ਪੁਰਾਣੇ ਦੀ ਕਥਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਉੱਥੋਂ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਲਹਿ ਜਾਂਦੇ ਨੇ । ਇਹਦਾ ਬੜਾ ਮਹਾਤਮ ਹੁੰਦਾ ਏ ।"

"ਪਰ ਮੁੜਿਆ ! ਇਹ ਉਹਦੇ ਏਨੇ ਕਜੀਏ ਦਸਦੀ ਏ, ਕਰੋਗਾ ਕੇਣ ?" ਕੋਲੋਂ ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਚਾਚੀ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ "ਉਕਾਰ ਸਿਵਾਯਨਮ", ਆਖਕੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੂੰ ਘੂੜੀ ਵੱਟੀ "ਇਹ ਮੂੰਹੋਂ ਕਿਹੜਾ ਲਛਚ ਕੱਢਿਆ ਜੇ ?"

ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਸਿਵ ਪੁਰਾਣੇ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਸੀ, ਸੁਣਿਆ ਸੁਣਿਆ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਹਦੇ ਏਸ ਮਹਾਤਮ ਬਾਰੇ ਕਿ ਉਸ ਪੁਰਾਣੇ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਬ੍ਰਾਮ ਹੋਂਤਿਆ

ਦਾ ਦੇਸ਼ ਵੀ ਉਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਚਾਚੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਗਿਆ।

ਸੋ ਲੋਕ ਭਾਵੇਂ ਮੂਰ੍ਹੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਖ ਰਹੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਤੋਂ ਉਰਮੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਜਾਣਦੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਏਨਾ ਹੀ ਆਖਿਆ “ਪਰ ਚਾਚੀ! ਉਸਦਾ ਮਹਾਤਮ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਏਂ, ਜੇ ਕੋਈ ਇਕਾਗਰ ਮਨ ਸੁਣੋ।”

“ਹੋਰ ਐਵੇਂ ਥੋੜਾ ਹੀ — ” ਚਾਚੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਆਖਿਆ “ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ”

ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਲੰਡੇਰ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਈ”

ਚਾਚੀ ਨੇ ਮਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ, ਹੈਰਾਨ ਜਹੀ ਨੇ, ਆਖਿਆ “ਤਾਬੀ! ਇਹ ਤਾਂ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਫੇਰ ਹੁਣ ?”

ਮਾਂ ਨੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਹੱਥ ਜਿਹਾ ਮਾਰ ਫੌਂਡਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਵਾਸਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

“ਅੱਛਾ ਫੇਰ...” ਚਾਚੀ ਦਾ ਹੱਥ ਚਕਲੇ ਉੱਤੇ ਥੰਮ੍ਹ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਸੰਚਦੀ ਸੰਚਦੀ ਆਖਣ ਲੱਗੀ “ਫੇਰ ਏਨਾਂ ਕੁ ਤਾਂ ਕਰੋ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਪੰਜ ਅੱਖਰ ਲਿਖ ਦਿਓ, ਬਸ ਇਹੋ “ਨਮ: ਸਿਵਾਯ” — ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ “ਓਮ ਨਮ: ਸਿਵਾਯ” ਤੇ ਲਿਖਕੇ ਭਰਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ। ਉਹ ਇਹਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਰਿਹਾ ਕਰਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ”

“ਹਾਂ ਇਹ ਤਾਂ ਅੰਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਭਰਾ ਮੰਨ ਜਾਏ ਤਾਂ” ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਆਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਬੜਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਿਆ।

“ਭਲਾ ਪੁੱਛੋ ਖਾਂ ਭਰਾ ਜੀ ਨੂੰ, ਮੰਨ ਜਾਣਗੇ ?” ਚਾਚੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਬੋਝੇ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਇਆ। ਕਾਗਜ਼ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਪੈਨਸਿਲ ਹੈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂਨੇ ਉੱਥੇ—ਜਮੀਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਇਹ ਲਿਖਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮੰਤਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਹੱਥ ਧੋਤੇ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆ ਕੇ ਜਮੀਨ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਅੱਖਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਹੈਲੀ ਜਹੀ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਖੀ।

ਮੈਂ ਚਾਚੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਉਹਦਾ ਮਨ ਕੁਝ ਹੋਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਆਖਣ ਲੱਗੀ “ਬਸ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ। ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸਿਵਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੂਰਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਬੇਬੇ ਕਿਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਛੱਡਣਾ”

ਮੇਰਾ ਚੰਦਰਾ ਮਨ...

ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿਵਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨਦੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਬਣਾਈਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਕਾਗਜ਼ ਲੱਗਕੇ ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਪੈਨਸਿਲ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ “ਆਉ ਚੱਲੀਏ। ਨਦੀ ਤੋਂ ਜਾ ਕੇ ਨਦੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਲੈ ਆਈਏ, ਨਦੀ ਦੀ ਪਵਿੜ੍ਹ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਵਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ” ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲੇ ਨਹੀਂ — ਜਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰ “ਨਾਹ ਨਾਹ” ਵਿਚ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਿਆ...

ਚਾਚਾ ਜੀ ਇਕ ਟਕ ਮੇਰੇ ਵਲ ਤਕਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਮੂੜ ਵਲ ਨਹੀਂ ਤਕ ਸਕਿਆ।

.....
ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਵਾਪਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਗਿਆ, ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਾਤੀ ਸੌਣ ਲੱਗੇ ਨੂੰ ਇਕ ਖਿਆਲ ਆਇਆ — ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰ ਕੰਬਦਾ ਸੀ, ਸਾਇਦ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਪੰਜਵਾ ਸਿਰ ਵੀ ਇਕਦਿਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਇਆ ਸੀ...ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਚਾਰ ਸਿਰ ਸਤਵਾਦੀ ਸਨ, ਪਰ ਪੰਜਵਾ ਮਿਥਿਆ ਵਾਦੀ ਸੀ...

ਮੀਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੁੱਠਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਨਹੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਵਿਚ ਖੁੱਡ ਗਏ — ”ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਿਵਾਂ ਨੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਤੀਓਡੀ ਪਾਈ, ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਉਹਦੀਆਂ ਭਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੇਰਵ ਨਿਕਲਿਆ — ਤੇ ਉਹਨੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ

ਪੰਜਵਾਂ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਜਮੀਨ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ...ਸਾਇਦ ਉਹੀ ਧਰਤੀ
ਉੱਤੇ ਫਿੱਗਾ ਹੋਇਆ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਸਿਰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਨਸੀਬ
ਹੋਇਆ ਹੈ...."

ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਨਹੂੰਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਵਿਨ੍ਹੂੰਆਂ ਜਾਈਆਂ — ਅਜ
ਸਿਵਾਂ ਦੀ ਤੀਉੜੀ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ...ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮੱਥਾ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ
ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ...ਸਿਵਾਂ ਦਾ ਮੱਥਾ, ਤੇ ਸਿਵਾਂ ਦੀ ਤੀਉੜੀ.....
ਜੇ...ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ...ਨਸੀਬ ਹੋ ਜਾਏ...

ਗੌਤਮ ਕੇਮ ਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ । ਸਵੇਰੇ ਪਹਿਲੋਂ ਨੌਕਰੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਰੀਸਰਚ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ।

ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ — ਗੌਤਮ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਿਲਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ —
ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਦਾ ਜਖਮ ਫੇਰ ਛਿਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਜੀਉਂਦੀ
ਸੀ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਨਹੀਂ ਜੀਉਂਦੀ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਹੈ.....

ਕਦੇ, ਜਦੋਂ ਬੜੀ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੀਆਂ
ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੁਣ ਉਰਮੀ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲੈਣ । ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਗੌਤਮ ਆਵੇ, ਜਾਂ ਮੈਂ ਉਹਦੇ
ਕੋਲ ਜਾਵਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਏਨੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੇਣ ਕਿ ਉੱਥੇ ਸੂਝੀ ਜਿੰਨੀ
ਥਾਂ ਵੀ ਖਾਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ.....

ਨਹੀਂ..... ਉਰਮੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ । ਸਿਰਫ ਇਹ — ਕਿ
ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਵੇ..... ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਇਲਮ ਹੈ,
ਉਹਦੇ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਵੇ.....

ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਗੌਤਮ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਢੂਘੀਆਂ
ਤਰਕਾਲਾਂ ਪਈਆਂ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਆ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦਿਨ ਉਹ ਮਨ ਵਲੋਂ ਬੜਾ ਸੰਭਲਿਆ ਹੋਇਆ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਕੁਝ ਵਕਤ — ਇਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤ੍ਰਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ
ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਤੋਂ ਉਹ ਦੂਜੀ
ਲੱਭਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਲੱਭਦੀ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੀਸਰਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਰੀਸਰਚ ਦੇ
ਮਜ਼ਮੂਨ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ “ਤੂੰ ਮਜ਼ਮੂਨ ਕਿਹੜਾ
ਲਿਆ ਏ ?”

ਉਹ ਹੱਸ ਜਿਹਾ ਪਿਆ “ਤਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾ” ਉਹਦੇ ਹਾਸੇ
ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਸਕ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਸੋਚ ਆਈ ਕਿ ਏਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿੱਚ — ਹਰ
ਵੇਲੇ ਇੱਕ ਲਹੂ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਫੈਲਿਆ ਰਹੇਗਾ — ਇਸ ਲਈ
ਆਖਿਆ “ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲੈ ਲੈਂਦਾ, ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ.....” ਉਹਨੇ ਗੱਲ
ਟੁੱਕ ਲਈ “ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਚੇਤਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ, ਤੂੰ ਇਹੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ
ਸੀ ਲਾ ?”

ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ। ਉਸੇ ਨੇ ਆਖਿਆ “ਰੀਸਰਚ ਲਈ ਉੱਕਾ
ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਤਾਬ ਫੜਦਾ ਸਾਂ, ਉਹਦਾ ਹਰ ਸੜਾ
ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਸੀ....., ਪਰ ਏਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਖੁੱਡ ਗਿਆ
ਏ.....”

“ਪਰ.....” ਮੈਂ ਕੁਝ ਇਜ਼ਬ ਕੇ ਆਖਿਆ “ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਤੂੰ ਫੇਰ ਜੰਤਰਾਂ
ਮੰਤਰਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਿਲਕ ਜਾਏ.....”

“ਨਹੀਂ, ਸੂਗੋਂ ਉਲਟਾ ਜਾਪਦਾ ਏ, ਏਸ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਥੰਡ
ਵਿੱਚੋਂ ਬਣੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅੱਗ ਦਾ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਥੰਡ ਸੀ, ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ
ਦਾ ਜਾਂ ਵੇਗੀ ਦਾ — ਰੀਸਰਚ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੀ ਏ ਕਿ ਉਹਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਤੱਕ
ਪਹੁੰਚਣਾ.....”

ਉਹਨੇ ਇੱਜ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਧਰਵਾਸ ਜਿਹਾ ਹੋ
ਗਿਆ।

ਫੇਰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਉਹ ਵੇਦਿਕ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਪੂਜਾ
ਤੇ ਬਲੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਉਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰ ਚੋਥੇ ਵੇਦ
ਵਿੱਚ.....

ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਉਗਮੀ ਦੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਬੇਠਾ ਸੀ, ਉੜ ਕੇ,
ਮੰਜੀ ਦੇ ਸਰਹਾਣੇ ਨੂੰ ਛੋਰ ਕੇ, ਆਖਣ ਲੱਗਾ — “ਤੂ ਵਹਿਮ ਨਾ ਸਮਝੀ! |
ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ
ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇੱਕ ਰੂਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦਾ ਖਿਆਲ ਏ ਕਿ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਰੂਹਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ
ਮਰ ਜਾਏ, ਇੱਕ ਰੂਹ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਇੱਕ ਇੱਥੇ ਹੀ ਪਰਤੀ
ਉੱਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਟਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ, ਤੇ ਤੀਸਰੀ.....”

ਮੈਂ ਚੁਪ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੇ ਉਹਨੇ
ਆਖਿਆ “ਉਹਦੀ ਤੀਸਰੀ ਰੂਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਹਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਏ —
ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ.....”

ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਜਦੋਂ ਆਪ ਹੀ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਨਾ ਪਰਤਿਆ, ਤਾਂ
ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ “ਪਰ ਗੋਤਮ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸਿੰਬਾਲਿਕ ਨਹੀਂ ?
ਜੀਉਂਦੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਰੂਹ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ? —
ਇੱਕ ਬੜਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਦੈਵੀ ਪਸ਼ਾ, ਇੱਕ ਭਰਮਾ ਤੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ
ਭਟਕਦਾ, ਤੇ ਤੀਜਾ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਸਦਾ ਤੇ ਰੋਦਾ.....”

“ਹਾ.....” ਉਹਨੇ ਹੌਲੀ ਜਹੀ ਕਿਹਾ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ “ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਚਾਹ ਹੁੰਦੀ ਏ ਕਿ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਾ
ਕੁਝ ਕੁ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਏਸੇ ਲਈ.....ਏਸੇ ਲਈ.....”

ਤੇ ਗੋਤਮ ਉੱਠ ਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਪਰ ਤੂ ਏਸ ਮੰਜੀ ਨੂੰ
ਏਥੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣੀ। ਸੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹਦੀ ਮੰਜੀ ਤੇ ਅਲਮਾਰੀ
ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸੇ ਥਾਂ ਪਈ ਹੋਈ ਏ। ਕੁਝ ਤਸਕੀਨ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਏ..... ਵਹਿਮ
ਨਹੀਂ..... ਅੰਡਾ ਵਹਿਮ ਹੀ ਸਹੀ.....”

ਗੋਤਮ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਖਲਬਲੀ ਜਿਹੀ

ਰਹੀ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਬਾਲਜ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਮੁੜਨ ਦੀ
ਥਾ, ਲਾਈਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਗੈਤਮ ਅਜੇ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ,
ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ — ਜਿਥੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਮਿਥਹਾਸ
ਵਿੱਚੋਂ ਗੈਤਮ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ....

ਵੇਦਿਕ ਕਾਲ, ਪ੍ਰੇਵੇਦਿਕ ਕਾਲ, ਪ੍ਰੀ ਸਾਰਿੰਡਿਕ ਸਾਈਸ.....

ਮਾਈਥਾਲੋਜੀ — ਲੈਂਗਯੂਜ ਆਫ ਦ ਪ੍ਰਮਿਟਿਵ....

ਅਗਨੀ, ਵਾਯੂ, ਸੂਰਜ — ਕੁਦਰਤੀ ਤੱਤ — ਇਹੀ ਵਰਤ ਪਾ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਾ,
ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਸਿਵਾ ਹੋ ਗਏ..... ਪੈਦਾਇਸ਼, ਫਲਣ, ਤੇ ਵਿਨਾਸ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ — ਸਤ,
ਰਜ, ਤਮ ਤ੍ਰੈਗੁਣ.....

ਖਿਲਾਈ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਨੇਮ ਲੱਭਣ ਲਈ, ਤੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਜੜੀ ਧਰਤੀ
ਦੇ ਭੇਤ ਨੂੰ ਪਾਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਦੋ ਦੇਵਤੇ ਕਲਪੋ ਸਨ,
ਉਹ ਅਸੁਰ-ਵਰੁਣ ਸਨ..... ਵਰੁਣ ਲਫਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ — ਵਰ, ਵੀ ਧਾਨਿ ਰੋਕਣਾ
ਬੰਮੂਲਾ ਜਲ ਥਲ ਨੂੰ ਬੰਮੂਣਾ

ਤੇ ਅਸੁਰ ਲਫਜ ਉੱਤੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਅੜ ਗਿਆ। ਅਸੁ ਦੇ ਅਰਥ
ਪ੍ਰਾਣ, ਸੋ ਅਸੁਰ ਦੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾਤਾ। ਰਿਗ ਵੇਦ ਵਿੱਚ ਅਸੁਰ ਲਫਜ
ਦੇਵਤਿਆਂ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਉਲਟੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦੌਤਾ
ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ? ਇਹ ਅਰਥ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲਟ ਜਾਂਦੇ
ਹਨ?

ਤੇ ਇੱਕ ਤਿਆਨਕ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕੰਬ ਗਿਆ — ਕੀ ਰਿਸਤਿਆਂ
ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਦੇ 'ਪਿਤਾ' ਲਫਜ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਉਲਟ ਜਾਣਗੇ?

ਜਾਪਿਆ — ਅੱਜ ਗੈਤਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਲਾਈਬ੍ਰੇਰੀ
ਵਿੱਚੋਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ।

ਉੱਥੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਵੀ
ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਾਂਗਾ.....

ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਮਿਠੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਲਿੱਖੜੇ ਹੋਏ ਹਨ.....

'ਮਨ' ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਖਿਆਲ ਆਇਆ — ਮਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ

ਉਹਦੀ ਸਾਰੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਜਦੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਸਾਇਦ ਉਦੇ ਮਨੁੱਖ ਬਹੁਤ ਸੌਖਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ.....ਮਨ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਸਾਨੂੰ ਆਸਟਰਿਕ ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਦਿੱਤੀ.....

ਪਿੱਛੇ ਦੀ ਮੌਚੇ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ। ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਗੌਤਮ ਖੜਾ ਸੀ।

“ਵਾਪਿਸ ਚੱਲਿਆ ਏਂ ?”

“ਲਾਈਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਤੂੰ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ.....”

“ਮੈਨੂੰ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਕੁਝ, ਆ ਚੱਲੀਏ”

“ਨਹੀਂ, ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਵਾਂਗਾ.....”

“ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਖਿਆ। ‘ਤੇਰਾ ਹੋਰਜ ਹੋਏਗਾ, ਤੂੰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਸੀ।’”

“ਗਾਤਰੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤਕ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ, ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦਰਦ ਸੀ..... ਠਹਿਰ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂਗਾ.... ..” ਉਹਨੇ ਹੱਥ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਪੈਨਸਿਲਾਂ ਨੂੰ ਮੰਜ਼ੀ ਦੀ ਬਾਹੀ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਉਹਮੀ ਵਾਲੇ ਸਰਹਾਣੇ ਨਾਲ ਢੋਣਾ ਲਈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ। “ਤੂੰ ਸੜਕ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਖੰਡੇ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੇਂ ਤੈਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਫੇਰ ਸੜਕ ਪਾਰ ਕੀਤੀ, ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ, ਤੂੰ ਉੱਥੇ ਦਾ ਉੱਥੇ ਖੜਾ ਸੀ.....”

“ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ.....” ਸੈਨੂੰ ਆਪੇ ਹੋ ਹਾਸਾ ਜਿਹਾ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਦੱਸਿਆ। “ਮਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ, ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਆਸਟਰਿਕ ਕਲਪਨਾ ਏ। ਹਿੰਦੂ ਫਲਸਫੇ ਨੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਈ ਸੀ.....”

ਗੌਤਮ ਮੁਸਕਰਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ.....

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਸਾਂ, ਆਖੀ ਗਿਆ। “ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾ ਦੀ ਇੱਕ ਖਸੀਅਤ ਉਦੇਂ ਵੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਏ — ਉਹ ਬੜੇ ਇਮੰਜ਼ੀਨੇਟਿਵ ਸਨ, ਪਰ ਪੈਸਿਵ, ਐਗਰੈਸਿਵ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ.....ਤੇਰੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ.....ਜਿ ਅਸੀਂ ਕਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਸਿਰਫ ਸੋਚੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਸੋਚੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ..

ਤੇ ਮੈਂ ਉਸੇ ਸਾਹੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ “ਏਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਝੱਟ ਵਹਿਮਾਂ ਤੇ ਭਰਮਾਂ ਵੱਲ ਤਿਲਕ ਜਾਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਤੂ ਉਹਨਾਂ ਜੰਤਰਾਂ ਤੇ ਮੰਤਰਾਂ ਵੱਲ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ.....”

“ਫੇਰ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਚਕ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭੀਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਉਹ ਜਦੋਂ ਆਰੀਅਨਜ਼ ਵਾਂਗ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸਨ, ਉਹ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ, ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹੇ..... ਆਰੀਅਨਜ਼ ਵੇਦ ਰਚਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਉਹ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਲਈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਰਹੇ.....” ਗੌਤਮ ਨੇ ਸਰਹਾਣੇ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਵੱਲੋਂ ਕੱਢ ਕੇ, ਸਾਹਮਣੇ ਲੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ।

‘ਪੰਜ ਤੰਤਰ, ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਆਸਟਰਿਕ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਬਣਿਆ ਸੀ...’ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ, “ਹਣ ਮਨ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਹੀ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹਦਾ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਰਹੇਗੀ..... ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ ਆਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਰਹੇਗੀ.....”

ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ “ਤੇਰਾ ਬੀਸਿਜ ਸੂਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਏਕ ਨਹੀਂ ?”

“ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਸੂਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਏਸੇ ਲਈ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜਾਗਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ” ਗੌਤਮ ਨੇ ਮੰਜੀ ਦੀ ਬਾਹੀ ਉੱਤੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਕਾਗਜ਼ ਚੁੱਕੇ, ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਰਫ਼ ਨੋਟਸ, ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲੋਂ ਲਿਖੇ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨੇ । ਤੈਨੂੰ ਸੁਣਾਵਾ — ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਸੂਰੂ ਕੀਤਾ ਏ ?”

ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ — ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਗੌਤਮ ਸੰਭਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਖੜ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ । ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਜੰਡ ਕੇ ਆਖਿਆ ‘‘ਸੁਣਾ !’’

ਗੌਤਮ ਨੇ ਕੁਝ ਕਾਗਜ਼ ਨੰਬਰਵਾਰ ਕੀਤੇ, ਤੇ ਪੜ੍ਹਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਕਿ ਫੇਰ ਅਚਾਨਕ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ — “ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਿਆਲ ਆ ਗਿਆ ਏ, ਤੇਰੀ ਆਸਟਰਿਕ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ, ਕਿ ਨਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੰਗੇਲ ਫੀਚਰਜ਼ ਲੱਭਦੇ ਨੇ, ਜਿਵੇਂ, ਕੋਲ ਭੀਲ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਅਨ, ਪਰ ਨੈਗਰਾਇਡ ਫੀਚਰ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਅਜੰਤਾ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਸਾਂਭੇ ਹੋਏ ਨੇ । ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ?

ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਫਲਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਪਿੱਤਰਾਂ ਤੇ ਸਰਾਂਧਾਂ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਆਈ ਸੀ। ਖਾਸ ਖਾਸ ਰੁੱਖਾਂ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਸੀ। ਸਵਰਗ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੁੱਲ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਐਥੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਬਿਆਲ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।"

"ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਕੀ ਕੀ ਆਇਆ....." ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਤੇ ਹਾਸਾ ਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਸੋਚ ਆਈ — ਪਰ ਸਭ ਕੁਝ ਰਲਾ ਕੇ ਆਖਰ ਬਣਿਆ ਕੀ ?

"ਅੱਛਾ, ਤੂ ਥੀਮਿਸ ਸੂਣਾ, ਕਿਵੇਂ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ ਏ ?" ਮੈਂ ਸੰਭਲ ਕੇ ਆਖਿਆ।

ਗੋਡਮ ਨੇ ਫੇਰ ਕਾਗਜਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ — "ਏਸ ਦਿਸਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਅਦਿੱਖ ਤਾਕਤਾਂ ਹਨ ? — ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਸੋਚ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਉਹਦੇ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਰੂਪ ਸਾਨੂੰ ਲਭਦੇ ਹਨ — ਇੱਕ ਪੂਜਾ ਤੇ ਇੱਕ ਹੋਮ। ਆਰਦੀਅਨਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਜਰੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਯੋਗ ਹੋਮ ਨਹੀਂ ਸੀ।"

"ਅੱਛਾ ? —" ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

ਗੋਡਮ ਅਖ ਰਿਹਾ ਸੀ "ਪੂ ਦਾ ਅਰਥ ਪੁਸ਼ਪ ਹੈ, ਫੁੱਲ। ਪੂਜਾ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਪੁਸ਼ਪ-ਕਰਮ। ਇਹ ਦਿਵੇਦੀਅਨ ਸੋਚ ਸੀ। ਗੈਰ-ਆਰੀਅਨਜ਼। ਉਹ ਸਿਰਫ ਅਦਿੱਖ ਤਾਕਤਾਂ ਅੰਗ ਵੱਲ ਪੱਤਰ ਚੜਾ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।"

"ਫੇਰ ?" ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਤਾਂਘ ਨਾਲ ਨਿਕਲਿਆ।

'ਫੇਰ ਆਰੀਅਨਜ਼ ਆਏ — ਈਰਾਨ ਵਲੋਂ, ਜਾਂ ਦੱਖਣੀ ਰੂਸ ਵਲੋਂ। ਉਹ ਅੰਨ ਨੂੰ ਉਗਾਣਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ, ਭੇਡਾਂ ਦੇ ਮਾਸ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੁਦਰਤੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਰੋਹ ਨੂੰ ਸਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦੂਤ ਸੋਚਿਆ, ਜਿਹਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਅਣ ਦਿਸਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਬੰਧ ਜੋੜ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਅੱਗ ਬਾਲਦੇ, ਜੇ ਕਡ ਖਾਣ ਨੂੰ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ, ਪਹਿਲੋਂ ਉਹਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਕੱਢ ਕੇ, ਅਗਨੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇਂਦੇ।"

‘ਮੇਂ ਭੇਡ ਬੱਕਰੀ ਜਾਂ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਪਸੂ ਪੰਛੀ ਮਰਦੇ.....’

‘ਹਾਂ, ਇਸੇ ਗੀਤ ਦਾ ਨਾ ਹੋਮ ਸੀ। ਦ੍ਰਿਵੇਦੀਅਨਜ਼ ਨੇ ਪੂਜਾ ਅਰੰਗੀ, ਆਰਨੀਅਨਜ਼ ਨੇ ਹੋਮ। ਉਸ ਦਾ ਨਾ ਪੁਸਥ-ਕਰਮ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਨਾ ਪਸੂ-ਕਰਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਗਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਦੱਥ, ਮੱਖਣ ਤੇ ਅਨਾਜ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ, ਉਹਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ, ਮਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਪਾਣ ਦੀ ਗੀਤ ਬਣੀ.....’

‘ਮੇਂ ਇੱਥੋਂ ਬਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਾ ਬਣੀ’

‘ਹਾਂ —’ ਗੌਤਮ ਨੇ ਲੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪਏ ਸਰਹਾਣੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪੀਚ ਜਿਹਾ ਲਿਆ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਦੇ ਅਸਮਾਨੀ ਤਕਤਾਂ ਦਾ ਖੋਫ ਖਾਦਾ ਰਿਹਾ, ਕਦੇ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ — ਭੁੱਖ ਦਾ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ, ਸਮਾਜ ਦਾ..... ਜੇ ਭੇਡਾਂ, ਕੁੱਕੜਾਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਕੇ — ਆਪਣੇ ਅਜੀਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਵੀ — ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਟਲ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਵਗਾਂ...। ਗੌਤਮ ਦਾ ਮੱਥਾ, ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪੀਚੇ ਸਰਹਾਣੇ ਦੇ ਵੱਟਾਂ ਵਾਂਗ, ਵੱਟਿਆ ਗਿਆ। ‘ਬਲੀ ਦੀ ਇਹ ਰਸਮ ਹੁਣ ਵੀ ਚਲੀ ਅੰਦੀ ਹੈ — ਅਜੇ ਹੁਣੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹਮੀ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ.....’

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਜੋਗਾ, ਤੇ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ.....

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਸਾ, ਗੌਤਮ ਚੁੱਪ ਸੀ.....

ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਸੀ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਉਹਦਾ ਪਿੰਡਾ ਕੁਝ ਭਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉੱਠ ਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਅੱਜ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾਏਗਾ” ਮੈਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਸੀ “ਜੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ, ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਕੀ ਕਰੇਂਗਾ, ਰਾਤ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾ। ਬੁਖਾਰ ਸ਼ਾਇਦ ਵਧ ਨਾ ਜਾਏ

ਅੱਗੇ ਕਦੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਏਨਾ ਬੇਚੈਨ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹਮੀ ਵਾਲੀ ਮੰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਹਸ਼ਰ ਤਕ ਜਾਗਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ....

ਉਹਦਾ ਪਿੰਡਾ ਤੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਤੇਜ਼ ਬੁਖਾਰ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਦੋ

ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਚਾਰ ਪੀਣ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਉਹਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਦਿੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਰਾਤਾ ਸੀ, ਜਿਹਨੂੰ ਫੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਕੱਜ ਕੇ, ਜਦੋਂ ਉਥਮੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰਸੋਵੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਸਟੋਵ ਤੇ ਉਹ ਭਾਂਡੇ ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਥਮੀ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਰਖਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਗੌਤਮ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਖੰਡ, ਦੁੱਧ ਤੇ ਚਾਰ ਦੀ ਪੱਤੀ ਲਿਆ ਕੇ, ਉੱਥੇ ਚਾਰ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਪਤਾਕ ਨ ਲ ਸੇ ਜਾਗਿਆ, ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ — ਗੌਤਮ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਫੇਰ ਚਾਰ ਬਣਾਦਾ ਪਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਨੀਂਦਰ ਜਿਹੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ “ਗੌਤਮ ਤੂ ਸੰਤ ਨਹੀਂ ? ਤੈਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਬਹੁਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?” — ਉਹਨੇ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ “ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਤੇ ਬੁਖਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਤੂ ਸੌ ਜਾਹ.....” ਮੈਂ ਸਾਇਦ ਬਹੁਤ ਨੀਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਾਂ, ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਗੌਤਮ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜਾਗਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਨੀਂਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਮੈਂ ਉੱਠ ਕੇ ਗੌਤਮ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ, ਪਿੰਡਾ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਭੱਜਦਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਨੀਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਜਗ ਇਆ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਪਿੱਛੋਂ ਲੱਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨੀਂਦਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਮੰਜੀ ਦੇ ਕੇਲ ਹੋ ਕੇ, ਉਹਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ, ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਟੋਹਿਆ — ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਨਾਲ ਭਿੰਜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ.....

ਅਚਾਨਕ, ਉਹਨੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਫੌਰਦੀ ਮੇਹੀ ਬਾਹ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜ ਲਈ, ਤੇ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚੀ। ਉਹਦੇ ਏਸੇ, ਆਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ, ਉਹਦੀ ਨੀਂਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਗਈ, ਤੇ ਉਹ, ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇੰਜ ਤੱਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ.....

“ਗੌਤਮ ਤੇਰਾ ਬੁਖਾਰ ਲਹਿ ਗਿਆ, ਵੇਖ ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਏ” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਜਿਹੀ ਦੇਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਨਿਕਲਿਆ — “ਮੈਂ ਏਥੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਗਿਆ ?”

“ਕੰਢੇ ਤੇ ? ਕਿਹੜੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ?” ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਗੌਤਮ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਸਰਹਾਣੇ

ਤੋਂ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ, ਸਾਰੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਤੇ ਫੇਰ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮੰਜੀ ਦੀ ਥਾਹੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ — ਉਹਦੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਬਾ ਜਿਹਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਲਾਹੀ ਹੋਈ ਰਜਾਈ, ਫੇਰ ਉਹਦੇ, ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਦੇ, ਮੱਚਿਆਂ ਕੋਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

“ਰਾਤੀ ਬੜੇ ਹੀ ਅਜੀਬ ਜਹੋ ਸੁਪਣੇ ਅੰਦੇ ਰਹੋ” ਗੋਤਮ ਨੇ, ਕਿਨ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੇ ਪਰਤੀ ਹੋਈ ਹੋਸ਼ ਨਾਲ ਆਖਿਆ।

“ਸਾਇਦ ਬੁਖਾਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ....” ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

“ਸਾਇਦ....” ਉਹਨੇ ਏਨਾ ਕਿਹਾ, ਤੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਿਹਾ।

ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ — ਮੈਂ ਸੁਪਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਾਂਗਾ, ਉਹਨੂੰ ਮੁੜਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਉੱਠਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸਾਰੇ ਨਾਲ, ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖਿਆ।

ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ “ਅੰਨੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਉਰਮੀ ਦਾ ਸੁਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਅੱਜ ਰਾਤੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਹਦਾ ਸੁਪਣਾ ਆਇਆ।”

“ਉਹ ਕੁਝ ਬੋਲੀ ? ਉਹਨੇ ਕੁਝ ਮੁੰਹੋਂ ਆਖਿਆ ?” ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਸੁਪਣੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਾਂਗਾ, ਪਰ ਉਹ ਜਦੋਂ ਸੁਪਣੇ ਨੂੰ ਸੁਨਾਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂਘ ਨਾਲ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ। ਜਾਪਿਆ — ਕੀ ਪਚਾ ਸੁਪਣੇ ਵਿੱਚ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋ ਬੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਦੱਸੀ ਹੋਵੇ.....

“ਸੁਪਣੇ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਹੀ ਕੁਝ ਰਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ — ਪਹਿਲੋਂ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ..... ਉਜ਼ੜ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਸੀ, ਪਰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੜੇ ਲੋਕ ਸਨ, ਉਹ ਇੱਕ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ.....” ਗੋਤਮ ਨੇ ਤਲੀ ਨਾਲ ਮੱਥੇ ਦਾ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਪੂੰਛਿਆ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ “ਪੱਥਰ ਦੀ ਉਹ ਮੂਰਤੀ, ਉਰਮੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਉਸ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੀ ਵੱਖੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਨ੍ਹੇ ਹੀ ਫੁੱਲ ਤੇ ਪੱਤਰ ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ.....”

“ਫੁੱਲ ਪੱਤਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ.....” ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ,

ਕਿ ਗੋਤਮ ਨੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਆਖਿਆ "ਮੂਰਤੀ ਕੌਲ ਪਏ ਹੋਏ ਨਹੀਂ, ਉਹਦੇ ਪਿੰਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਗੇ ਹੋਏ....."

ਗੋਤਮ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਕੁਝ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ, ਫੇਰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ "ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ — ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮਹਿੰਸ਼ੋਦਾਰੇ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਮੂਰਤੀ ਬਾਰੇ ਪੜਿਆ ਸੀ, ਸਾਇਦ ਉਸੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਖੰਡਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਮੋਹਰਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ, ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਮੋਹਰਾਂ ਉੱਤੇ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਮਿਲੀ..... ਇਹੋਦੀਅਨਜ਼ ਨੇ ਪੂਜਾ ਲਈ ਜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਦੇਵੀ ਕਲਪੀ ਸੀ, ਉਹ ਧਰਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਦੇਵੀ ਦੀ ਕੁਝ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹੁੱਲ ਪੱਤੇ ਉਹ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ"

"ਹਾਂ, ਸੁਪਨਾ ਉਸੇ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ।" ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਏਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਕਿ ਗੋਤਮ ਦੇ ਅਤੇ ਤਨ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਾਇਦ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇ ਸਾਇਦ ਉਹੀ ਬੱਚਾ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਗਦੇ ਹੁੱਲਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ।

ਗੋਤਮ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ "ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਭੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਕੌਲ ਜਾਣਾ ਚਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਲੰਘਣ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਂਦੇ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅੱਗ ਬਾਲ ਦਿੱਤੀ, ਤੇ ਉਹਦੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋ ਕੇ ਕੋਈ ਮੰਦਰ ਪੜ੍ਹਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਅੱਗ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਆਖਰ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਪਰ ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਗ ਦੇ ਕੋਲ ਤਿੱਕ ਜੀਉਂਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੇ ਮੈਨੂੰ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਨੇ, ਹੌਲੀ ਜਹੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਦਿਨ, ਪੁੰਨਿਆ ਵਾਲੀ ਰਾਤ, ਇਸ ਦੇਵੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ... "

"ਤੂੰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਬਲੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਏਨਾ, ਏਸੇ ਲਈ ਇਹੋ ਜਿਹ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਏ" ਮੈਂ ਆਖਿਆ। ਗੋਤਮ ਨੇ ਵੀ ਸਿਰ ਰਿਲਾ ਕੇ ਹਾਂ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਖਿਆ "ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅੱਗ ਦੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੀ ਉਸ ਕੁੜੀ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ, ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ — ਉਹ ਉਰਮੀ ਸੀ।

ਉਰਮੀ ਪੱਥਰ ਦੀ ਦੇਣੀ ਵੀ ਸੀ, ਤੇ ਉਰਮੀ ਉਹਦੇ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ
ਬਲੀ ਵੀ ਸੀ...."

ਗੋਤਮ ਬਡੀ ਦੇਰ ਚੁੱਪ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਤੁਰਦਾ ਉਹ ਫੇਰ
ਰਾਤ ਵਾਲੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ....

'ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਚੀਕ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਨੀਦਰ ਖੱਲ੍ਹ ਗਈ ਸੀ' ਫੇਰ ਗੋਤਮ
ਨੇ ਦੱਸਿਆ "ਮੈਂ ਰਾਤੀਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਬਰਾਡੇ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤਾ
ਰਿਹਾ, ਮੰਦਰ ਵਾਲੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਸੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼
ਕਰਾਂ — ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਉਹੀ ਮੰਦਰ ਆ ਜਾਏ। ਨੀਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅੰਦੀ।
ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਨੀਦਰ ਥੈਂ ਗਈ। ਹੁਣੇ — ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਫੇਰ
ਇੱਕ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਉਰਮੀ ਇੱਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਖਲੋਤੀ ਹੋਈ ਸੀ,
ਮੈਂ ਵੀ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸਾਂ। ਉਹ ਦਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬੁੱਕ ਭਰ ਭਰ ਕੇ
ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਧੋਂਦੀ ਪਈ ਸੀ, ਤੇ ਹੋਸਦੀ ਪਈ ਸੀ। ਤੈਨੂੰ ਯਦ ਏ? — ਉਹ
ਕਦੀ ਕਢੀ ਲੋਰ ਵਿੱਚ ਗੋਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ — ਪ੍ਰੀਤ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸੋਨੇ ਦਾ ਗੜਵਾ,
ਪ੍ਰੀਤ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਗੰਗਾ ਜਲ ਪਾਣੀ....'

ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ — ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਰਮੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਹੇਤਾ
ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਕੁਮਲਾ ਜਿਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਫੇਰ ਹੁਲਸ ਕੇ
ਗੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ — ਪ੍ਰੀਤ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸੋਨੇ ਦਾ ਗੜਵਾ....

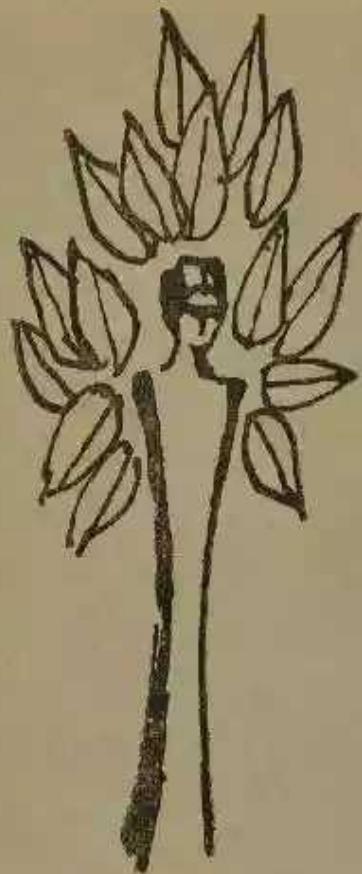
ਗੋਤਮ ਆਖਣ ਲੱਗਾ "ਉਹੀਉ ਉਹਦਾ ਹਸ਼ਾ, ਉਹੀਉ ਉਹਦੀ ਆਵਾਜ਼...
ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਕੋਈ ਪਿੱਛੇਂ ਦੀ ਆਇਆ, ਉਹਨੇ ਉਰਮੀ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ
ਧਿਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੇਣ ਸੀ, ਅੱਧਾ ਮਨੁੱਖ ਜਿਹਾ, ਅੱਧਾ ਬੈਲ
ਜਿਹਾ..... ਮੈਂ ਉਰਮੀ ਨੂੰ ਫੜਣ ਲਈ, ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਛਾਲ
ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ....."

ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਅਇਆ — ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਗੋਤਮ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਸੀ, ਉਹਨੇ
ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਸੀ "ਮੈਂ ਇਥੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਗਿਆ?"
ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਇਹੋ ਸੁਪਨਾ ਅੰਦਾ ਪਿਆ ਸੀ.....

"ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਨਾ — ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਰਿੜਕ ਕੇ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗਾ...."

ਗੋਡਮ ਨੇ ਹਿਰਾਸ ਕੇ ਕਿਹਾ "ਖੋਰੇ ਉਹੀਓ ਬਿਆਲ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਸੁਪਨੇ
ਵਿੱਚ ਉਹਨੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਦਾ ਰਿਹਾ.....ਤੂੰ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਸੀ,
ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਗਲ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿੱਲੇ ਲੱਗਦੇ ਰਹੇ ਜਿਵੇਂ ਦਰਿਆ
ਦਾ ਪਾਣੀ ਅਜੇ ਵੀ" ਤੇ ਗੋਡਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ.....

ਇਹ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ — ਸ਼ਾਇਦ ਉਸੇ ਨਦੀ ਨਾਲੇ ਦਾ
ਪਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਉਰਮੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਤਰਦੀ ਪਈ ਹੈ.....

ਅੰਤਕਾ

ਅੱਗ, ਹਵਾ, ਸੂਰਜ, ਸਰੀਰ, ਆਤਮਾ, — ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਰਥ "ਕਾ" ਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਚਿਆਂ ਜਾਣਾ, ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਗਹਿਤ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਅੱਕ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤੇ ਗੇਤਮ ਇਹੀ ਅੱਕ ਚੱਬਦੇ ਅੱਕ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ.....
ਸੱਚ ਵਰਗੇ ਕੇਤੇ.....

ਅੱਕ ਦਾ ਬੂਟਾ ਬੀਜਣ ਲਈ ਧਰਤੀ ਤਾਂ ਲੱਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਸਾਂ ਛਾਤ੍ਰੀ
ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਲਿਆ.....

ਕਹਾਣੀਆਂ

ਅੱਜ

ਫਲਾਈਟ ਲੈਫਟੀਨੇਂਟ ਅਨਵਰ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਸੈਂਡ-ਮਾਡਲ
ਪਿਆ ਸੀ, ਢਾਕਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਸੈਂਡ-ਮਾਡਲ.....

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਮਰੇ ਦੀ ਬਾਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ,
ਨਜ਼ਮਾ ਨੇ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵੇਖਿਆ.....

ਅਨਵਰ ਤ੍ਰਭਕ ਗਿਆ — ਸਾਹਮਣੇ ਉਹਦਾ ਵਿੰਗ ਕਮਾਂਡਰ ਫੀਰੋਜਖਾਨ
ਖੜਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਮਿਸ਼ਨ ਸੌਂਪ ਰਿਹਾ ਸੀ : “ਇਹ ਢਾਕਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਦਾ ਸੈਂਡ ਮਾਡਲ ਹੈ.....”

ਅਨਵਰ ਨੇ ਸੈਂਡ ਮਾਡਲ ਵਲ ਵੇਖਿਆ — ਸੈਂਡ ਮਾਡਲ ਵਿਚ ਨਾ
ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਨੰਬਰ ਹੁਦੇ ਹਨ ਨਾ ਕਮਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ — ਪਰ ਉਥੇ
ਕਿਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜਾ, ਨਜ਼ਮਾ ਦਾ ਇਕ ਕਮਰਾ ਸੀ.....

ਵਿੰਗ ਕਮਾਂਡਰ ਫੀਰੋਜਖਾਨ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਠੀਕ ਸਾਦੇ ਸੱਤ ਵਜੇ
ਢਾਕਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਤੇਰਾ
ਟਾਰਗੈਟ ਹੈ.....”

"ਯੈਸ ਸਰ !" ਅਨਵਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਦੇ ਆਖੇ
ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ ।

"ਏਅਰ ਕਰਾਫਟ ਇਜ਼ ਲੋਡਿੰਡ ਵਿਚ ਰਾਕਟਸ ਐਂਡ ਆਲ ਦ ਗਨਜ਼..."

".....!"

"ਜਹਾਜ਼ ਤੌਰ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁਟ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਹੱਥੀਂ, ਟੁ ਸੇਵ ਯੁਅਰ
ਫੁਲ.....

"ਟਾਰਗੈਟ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ—ਟ੍ਰੀ ਟੱਪ ਲੈਵਲ ।"

".....!"

"ਇਸ ਲੈਵਲ ਤੋਂ ਮਜ਼ਮੇ ਵਿਚ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ
ਪਹੁੰਚੇਗੀ ।"

"ਯੈਸ ਸਰ !"

"ਟਾਰਗੈਟ ਤੋਂ ਵੀਹ ਸੈਕੰਡ ਪਹਿਲਾਂ — ਪੁਲ ਅਪ ! ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁਟ
ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ । ਪੁਟ ਦ ਏਅਰ ਕਰਾਫਟ ਇਨ ਡਾਈਵ, ਡਾਇਰ ਯੁਅਰ
ਗਨਜ਼ ਓਵਰ ਦ ਮੀਟਿੰਗ ਪਲੇਸ । ਜੋ ਲੋੜ ਪਵੇ — ਤਾਂ ਚੂਜੀ ਤੀਜੀ ਵਾਰ
ਵੀ.....ਪਰ ਫਿਨਿਸ ਯੁਅਰ ਰਾਉਂਡਸ । ਏਨੇ ਵਿਚ ਜੋ ਲੋਕ ਬਚੇ ਹੋਣਗੇ,
ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਲ ਨਸਣਗੇ ।" ਵਿੰਗ ਕਮਾਡਰ ਨੇ ਸੈਂਡ
ਮਾਡਲ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਨਾਉ ਸੀਲੈਕਟ ਯੁਅਰ ਰਾਕਟਸ
ਐਂਡ ਅਟੈਕ ਦੀਜ ਬਿਲਡਿੰਗਜ਼ ।"

"ਯੈਸ ਸਰ !"

"ਏਅਰ ਕਰਾਫਟ ਇਜ਼ ਲੋਡਿੰਡ ਐਂਡ ਰੀਫੁਲਡ, ਯੁਅਰ ਮਿਸ਼ਨ....."
ਤੇ ਵਿੰਗ ਕਮਾਡਰ ਨੇ "ਆਲ ਦ ਬੈਸਟ" ਆਖਦਿਆਂ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ,
'ਆਈ ਵਾਂਟ ਮੈਕਸੀਮਮ ਰਿਜ਼ਲਟਸ' ਅਨਵਰ ਨੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਪਾ ਲਿਆ ।
ਕੋਲ ਗਰੂਪ ਕੈਪਟਨ ਅਹਿਮਨ ਖਾਨ ਖੜਾ ਸੀ, ਉਹਨੂੰ ਲਗ ਜਿਵੇਂ ਅਨਵਰ
ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਇਕ ਪਿਲੱਤਣ ਫਿਰ ਗਈ ਸੀ । ਉਹ ਅਨਵਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੋ ਕੇ
ਹੋਸ ਜਿਹਾ ਪਿਆ — "ਵੈਰੀ ਸਿੰਪਲ ਮਿਸ਼ਨ, ਨੇ ਐਨਿਮੀ ਆਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ, ਨੇ
ਐਕ ਐਕ ਗਨਜ਼, ਨੇ ਮਿਸਾਈਲਜ਼, ਨੇ ਇੰਟਰਸੈਪਟਰਜ਼ ..."

ਇਕ ਦਿਨ ਨਜਮਾ ਨੇ ਵੀ ਆਖਿਆ ਸੀ, “ਤੁੰ ਮੇਰਾ ਬੰਗਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ?
ਤੂੰ ਜੈਸੇਰ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਕਦੇ ਛੁਟੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਢਾਕੇ ਆਵੀਂ,
ਮੇਰੀ ਯੂਠੀਵਰਸਿਟੀ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਹੈ.....”

ਤੇ ਅੱਜ ਉਹ ਢਾਕਾ-ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ.....

ਬਰੀਵਿੰਗ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਵਿੰਗ ਕਮਾਡਰ ਨੇ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ‘ਅਟੈਕ
ਫਰਾਮ ਐਨੀ ਸਾਈਡ, ਐਵਾਇਡ ਇਸਟਰਨ ਡਾਇਰੈਕਸ਼ਨ ।’

ਜਾਹਿਰ ਸੀ — ਵਿੰਗ ਕਮਾਡਰ ਦੀ ਸੂਝ ਬਾਰੀਕ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਸੂਰਜ
ਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਸਿਉਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਚਿਲਕੋਰ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ
ਦੁੰਧਿਆ ਜਾਣਗੀਆ.....ਸੋ ਮਸਰਕ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਅਟੈਕ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਕਰਨਾ.....

ਅਨਵਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈਲ ਪਿਆ — ਸੂਰਜ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ
ਪਾਸਿਉਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਜਮਾ — ਮਸਰਕ ਮਗਰਬ ਸਮਾਲ ਜਨੂਬ —
ਚੜ੍ਹਾ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਚੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ ? ਚੜ੍ਹਾ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਇਕ
ਚਿਲਕੋਰ ਅਨਵਰ ਨੇ ਅੱਜ ਦੋ ਮਿਸ਼ਨ ਲਈ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਸੀਟ
ਸੰਭਾਲੀ, ਤੇ ਦੁਆਲੇ ਸਟਰੈਪਸ ਕਸਦਿਆਂ ਇਕ ਹਉਂਕੇ ਵਰਗ ਸਾਹ ਲਿਆ —
“ਨਜਮਾ ! ਤੁੰ ਕੇਹੜੇ ਵੇਲੇ ਮੌਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ “ਢਾਕਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਵੀਂ,
ਬੋਲ ਆਵੇਂਗਾ ਨਾ ?” — ਤੇ ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਸੀ, “ਹੱਫ਼ਾ ਜਰੂਰ ਆਵਾਗਾ”
ਪਰ ਮੈਂ ਅੱਲਾ ਦੀ ਕਸਮ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਖਿਆ.....”

ਉਹਨੇ ਇੰਜਨ ਸਟਾਰਟ ਕੀਤਾ — ਜੈਨਰੇਟਰ ਦੀ ਥੱਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਲਾਲ
ਸੀ, ਜਿਹਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ, ਜੈਨਰੇਟਰ ਚਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਅਨਵਰ ਨੂੰ
ਇਕ ਤਸਕੀਠ ਜਹੀ ਹੋਈ — ਜਹਾਜ਼ ਬਰਾਬ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ
ਤੋਂ ਉਹਨੂੰ ਫੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ.....

ਸੇਖਾ ਸਾਹ ਮਸਾਂ ਦੋ ਪਲ ਆਇਆ, ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਸ਼ਨ ਨੇ ਫੀਊਜ਼ ਬਦਲ
ਦਿਤਾ, ਜੈਨਰੇਟਰ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਨਵਰ ਨੇ ਟੈਕਸੀ ਆਊਟ ਕੀਤਾ, ਜਹਾਜ਼
ਨੂੰ ਰਨਵੇਅ ਵਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਟੇਕ ਆਫ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਚੈਕਸ ਕੀਤੇ। ਫੇਰ
ਉਸ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਰਨਵੇਅ ਉੱਤੇ ਲਾਈਨ ਅਪ ਕਰ ਲਿਆ।

ਛਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਖੁਦਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਇਕ ਹੁਕ ਨਿਕਲੀ — "ਜਾ ਖੁਦਾ
ਇਹਦਾ ਇੰਜਨ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਏ !" ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਰੋਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨੇ ਪੰਜਾ
ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਇਆ। ਪਰ ਜਹਾਜ਼ ਸਪੀਡ ਫੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਟੇਕ ਆਫ ਸਪੀਡ
ਤੇ ਉਹਨੇ ਕੈਟਰੋਲ ਸਟਿਕ ਨੂੰ ਪਿਛਾਹ ਖਿੱਚਿਆ, ਜਹਾਜ਼ ਉਤਾਂਹ ਵਲ ਹੋ
ਰਿਹਾ ਸੀ.....

ਅਨਵਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਨਿੱਖੜ ਗਏ। ਦਿਲ
ਦਿਮਾਗ ਅੱਡਰੇ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ, ਤੇ ਹੋਥ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਦੇ ਵੱਸ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ
ਵੀ ਪੈਣੇ ਸਨ, ਪੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਮੂੰਹੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲਦੀ ਰਹੀ,
ਜਿਵੇਂ ਏਸ ਵੇਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਠਿਕਲਦੀ ਸੀ — ਬਰੋਕਸ..... ਵੀਲਜ਼ ਅਪ ...
ਸੇਫਟੀ ਸਪੀਡ — ਬਰਾਟਲ ਬੇਕ ਦਿਲ ਵੀ, ਜਹਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਫਾਸ਼ਿਆਂ
ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਪਿਆ ਸੀ — ਪਰ ਜਹਾਜ਼ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਘੜੀ ਦੇ ਡਾਸਲੇ ਨੂੰ,
ਤੇ ਦਿਲ ਬੀਤੀ ਹੋਈ ਘੜੀ ਦੇ ਡਾਸਲੇ ਨੂੰ.....

ਪਿਛਲੇ ਵਰ੍ਹੇ ਉਹਦੀ ਪੋਸਟਿੰਗ ਜਦੋਂ ਜੈਸੇਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਦਸ਼ਬਰ ਵਿਚ
ਉਹਦੇ ਗਰੂਪ ਕੈਪਟਨ ਦੇ ਚੌਸਤ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਜ਼ਰਉੱਲਦੀਨ ਦੇ ਬੱਚੇ ਏਅਰ ਫੋਰਸ
ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਤੇ ਗਰੂਪ ਕੈਪਟਨ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ —
ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਫਲਾਈਟ ਲੈਫਟੋਨੇਟ ਅਨਵਰ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲੀ ਅੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ
ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਖਾਏਗਾ..... ਤੇ ਉਹਨੇ ਨਜ਼ਰਉੱਲਦੀਨ ਦੇ ਛੋਟੇ
ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਆਈ, ਉਹਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਧੀ ਨਜਮਾ ਨੂੰ —
ਏਅਰ ਕਰਾਫਟਸ ਵਿਖਾਓਦਿਆਂ ਖੰਗੇ ਕਿਹੜੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਮੁੰਹ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ..

ਜਹਾਜ਼ ਤੀਰ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁੱਟ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਅਨਵਰ
ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਤੀਰ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁੱਟ ਹੇਠਾਂ ਪਤਾਲ ਵਿਚ ਲੱਖੀਆਂ
ਹੋਈਆਂ ਸਨ — ਸ਼ਾਇਦ ਉਥੇ, ਜਿਥੇ ਕਦੀ ਆਦਮ ਤੇ ਹਵਾ ਨਿੱਕੀਆਂ
ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਬਣ ਕੇ ਤਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ...

ਉਸ ਦਿਨ ਉਹਨੇ ਨਜਮਾ ਨੂੰ ਜੈਂਟ ਦਾ ਪਿੰਸੀਪਲ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ —
ਨੀਉਟਨ ਦਾ ਬਰਡ ਲੱਗ ਆਫ ਸੋਸ਼ਨ ! ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਫੀਉਲ ਬਲਦਾ
ਹੈ, ਗੋਸਾਂ ਜੈਂਟ ਐਗਜ਼ਾਸਟ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛਾਹ ਵਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਉਹੀ

ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਧਕਦੀਆਂ ਹਨ.....ਨੀਉਟਨ ਦਾ ਬਰਡ ਲੱਅ
ਆਫ ਮੋਸ਼ਨ.....”

ਨਜਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਹਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੀ, ਅਨਵਰ
ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਸੀ, ਜੇ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ, ਤਾਂ
ਫੇਰ ਇਹਨਾਂ ਝਿੰਮਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਦੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕੇਗਾ। ਫੇਰ ਕਿੰਨੇ
ਦਿਨ.....ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪੇਰ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਇਕ ਕਦਮ
ਜਿਵੇਂ ਹੇਰ ਅਗਾਂਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ.....ਇਹ ਖੋਰੇ ਨੀਉਟਨ ਦਾ ਫੌਰਬ ਲਾਅ
ਆਫ ਮੋਸ਼ਨ ਸੀ.....

ਨੀਉਟਨ ਨੇ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਲਾਅ ਬਣਾਏ ਸਨ.....ਇਹ ਚੌਬਾ.....ਤੇ
ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਘਬਰਾ ਕੇ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਅਜੇ ਉਹਨੇ ਕੰਟਰੋਲ ਟਾਵਰ ਨੂੰ
ਮੈਸੋਜ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਮੈਸੋਜ ਦਿਤਾ, “ਜੋਸੈਰ ਟਾਵਰ.....ਪੀਸ ਟਾਈਮ.....
ਰੀਪੋਰਟਿੰਗ ਆਪਰੇਸ਼ਨ ਨਾਰਮਲ.....”

ਤੇ ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ — ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੇ ਅੱਜ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਝੂਠ
ਬੋਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਨਾਰਮਲ.....ਕੁਝ ਵੀ ਤਾਂ ਨਾਰਮਲ ਨਹੀਂ.....ਉਹਦੀ ਨਾੜ
ਨਾੜ ਵਿਚ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਫੈਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਉਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ —
ਸਭ ਨਾਰਮਲ.....

ਨਜਮਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਢੂਜੇ ਦਿਨ, ਫੇਟੇ ਭਰਾ ਦੀ ਸਾਲ ਗਿਰਾਹ ਤੇ, ਦਾਅਵਤ
ਦਿਤੀ ਸੀ। ਉੱਜ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲੀ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ, ਇਲੈਕਸ਼ਨਾਂ
ਵਿਚ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ.....ਨਜਮਾਂ ਨੇ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਗੀਤ ਗਾਇਆ ਸੀ....

ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ — ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੇ ਜੋਰੀ ਨਜਮਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗ
ਲਈ ਹੋਵੇ.....ਪਰ ਉਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਹਵਾ ਵਿਚ ਤਸੱਦੂਦ
ਦੀ ਹਵਾਤ੍ਸੂ ਸੀ — ਤੇ ਨਜਮਾਂ ਸਾਰਾ ਵੇਲਾ ਉਹਨੂੰ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ
ਸਮਝ ਕੇ ਸ਼ਿਕਵੇ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ.....ਆਪਣੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਦੇ ਮਾਣ ਵਿਚ ਮੱਤੀ
ਹੋਈ.....ਪਰ ਦਿਲ ਫਰੇਬ.....

ਨਜਮਾਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸ਼ਾਹ ਵਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬੱਦਲ ਘਿਰ ਆਏ
ਸਨ, ਅਨਵਰ ਦੀਆਂ ਸੰਚਾਂ ਵੀ — ਉਹ ਛੁੱਟੀਆਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ

ਫਾਈਵ ਕਹਿ ਕੇ ਗਲਤ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਦੱਸੀ ਕਿ ਸਰਚ ਪਾਰਟੀ ਛੇਤੀ ਨਾ ਲਭ ਸਕੇ। ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਏਅਰ ਕਰਾਫਟ ਨੂੰ ਟਰਿਮ ਕੀਤਾ, ਕੈਨੋਪੀ ਨੂੰ ਜੈਟੀਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਸੀਟ ਨੂੰ ਇਜੈਕਟ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਇਕ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਸਣੇ ਸੀਟ ਦੇ ਉਤਾਰ ਵਲ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਜਹਾਜ਼ ਉਹਦੇ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸੈਕੰਡ ਬਾਅਦ ਸੀਟ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈ, ਤੇ ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਵਲ ਆਉਣ ਲੱਗਾ। ਪੰਦਰਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁਟ ਦੀ ਉਚਾਈ ਰਹਿ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਪੈਰਾਸ਼ੂਟ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ, ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਸਪੀਡ ਇਕ ਦਮ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਈ।

ਉਹਨੇ ਵੇਖਿਆ — ਏਅਰ ਕਰਾਫਟ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਸਿੱਧਾ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਝੁਕਿਆ, ਫੇਰ ਉਹਦੀ ਨੌਜ ਥਲੇ ਵਲ ਨੂੰ ਹੋਈ, ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਠਾਲ ਜਮੀਨ ਵਲ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗਾ। ਅਨਵਰ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਉਹਦੇ ਜਮੀਨ ਤੇ ਡਿਗਦਿਆਂ ਹੀ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਬੜ ਨਿਕਲਣਗੇ.....ਤੇ ਰੁਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਝੁੱਡ ਕੋਲ ਪੱਧਰੀ ਥਾਵੇਂ ਅਨਵਰ ਦੇ ਜਦੋਂ ਪੈਰ ਲਗੇ, ਉਹਨੇ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਖ ਉੱਤੇ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਬੜ ਵੇਖੇ.....

ਅਨਵਰ ਨੇ ਨੌਜੇ ਦੇ ਪੁਲਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਾਂ ਮਿਲਟਰੀ ਐਸਟੈਬਲਿਸ਼ਮੈਂਟ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਟਿਨਫਾਰਮ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਬਾਬਦ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ — ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਗੱਲ। ਉਹਨੇ 'ਅੱਜ' ਬਚਾ ਲਿਆ ਸੀ.....ਆਪਣਾ ਅੱਜ ਵੀ ਤੇ ਨਜ਼ਮਾ ਦਾ ਅੱਜ ਵੀ।

ਛੋਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ ਆਪ ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ । ਖੁਸ਼ ਵੀ ਸੀ, ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਵੀ — ਕਹਿ ਉਠਦੀ ਸੀ — ਅਨਵਰ ਤੇਰੀ ਪੋਸਟਿੰਗ ਉਹਨਾਂ ਤੇਰੇ ਦੇਸ ਤੋਂ ਏਡੀ ਦੂਰ, ਮੇਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਕਰ ਦਿਤੀ ? ਮਜ਼ਹਬ ਇਕੋ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਤੂ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਦਰਦ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ.....

ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਦਰਦ.....ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਨਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੋਠਾਂ ਨੂੰ ਦੰਦਾ ਵਿਚ ਟੁਕੀਆ — ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਇਕ ਜਾਤੀ ਦਰਦ ਵੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਏ..... ਇਹ ਸਰਕਾਰਾਂ ਜਦੋਂ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦੀਆਂ ਨੇ.....

ਉਹਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ, ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਮੌਤ ਲਵੇ — ਕਹਿ ਦੇਵੇਗਾ ਮੌਸਮ ਖਰਾਬ ਸੀ.....ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਪਲ ਦਾ ਦਿਲ ਨੂੰ ਭੁਲਾਵਾ ਸੀ, ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਸੀ — ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕੋਰਟ ਮਾਰਸ਼ਲ ਸੀ.....

ਢਾਕਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ — ਠੀਕ ਸਾਡੇ ਸਤ ਵਜੋਂ ਸਟੂਡੈਂਸ ਦਾ ਜਲਸਾ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਜ਼ਮਾ ਵੀ..... ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਦਰਦ ਵੀ.....

— ਮੇਰਾ ਮਿਸ਼ਨ — ਅਨਵਰ ਦਾ ਮੱਥਾ ਕੰਬਿਆ — ਨਜ਼ਮਾ ਆਖਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ — ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਇਕ ਮਿਸ਼ਨ ਹੈ.....ਤੇ ਅਨਵਰ ਨੇ ਹੜਬੜਾ ਕੇ ਆਖਿਆ — ਬੁਦਾਇਆ ! ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ ਵਖੋਂ ਵਖ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ? ਅਨਵਰ ਦੇ ਖਿੰਡੇ ਅੰਗ — ਦਿਲ ਦੀ ਅੰਗ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ — ਜਿਵੇਂ ਫੇਰ ਜੁੜ ਗਏ । ਉਹਨੇ ਕੰਟਰੋਲ ਟਾਵਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ — ਇੰਜਨ ਦਾ ਟੈਂਪਰੇਚਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਕੁਝ ਸੈਕੰਡ ਬੀਤ ਗਏ । ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ — ਤੇ ਉਹਨੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਕਾਲ ਕੀਤੀ — ਮੇਡੇ ਮੇਡੇ ਮੇਡੇ ਕਾਲ ਸਾਈਨ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਟਰਾਂਸਮਿਟ ਕੀਤਾ — 'ਪੀਸ ਟਾਈਮ'ਪੀਸ.....ਟਾਈਮ.....

ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਹਸਾ ਜਿਹਾ ਆ ਗਿਆ — ਮਸੀਨਗੇਨਾ ਨਾਲ ਇਕ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਕਾਲ ਸਾਈਨ — 'ਪੀਸ ਟਾਈਮ' ਇਸ ਤੋਂ ਗਲੀਜ਼ ਮਜ਼ਾਕ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ.....ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਟਰਾਂਸਮਿਟ ਕੀਤਾ — ਇੰਜਨ ਆਨ ਫਾਇਰ.....ਸਿਕਸ ਫਾਈਰ ਮਾਈਲਜ਼ ਫਰਾਮ ਢਾਕਾ..... ਆਨ ਰੇਡੀਅਲ ਥਰੀ ਟੂ ਟੂ.....ਬੇਲਿੰਗ ਆਊਟ.....

ਉਹ ਢਾਕਾ ਤੋਂ ਤੀਹ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸੀ । ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸਿਕਸ

ਕੱਜਲੀ

ਪਠਾਨ ਕੋਟ ਪਿਛਾਂਹ ਵੀਹ ਮੀਲ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਸੜਕ
ਦਾ ਦੁਸਰਾ ਸਿਰਾ ਅਜੇ ਪੰਜਾਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ ਕਿ ਗੱਡੀ ਦੀ ਫੈਨ ਬੈਲਟ
ਟੁੱਟ ਜਾਈ। ਗੱਡੀ ਇਕ ਕਦਮ ਨਾ ਅਗਾਂਹ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਨਾ ਪਿਛਾਂਹ।
ਇਕੋ ਚਾਰਾ ਸੀ ਕਿ ਪਠਾਨ ਕੋਟ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਕਿਸੇ ਲਾਰੀ ਕਾਰ ਵਿਚ
ਬਹਿਕੇ ਇਮਰੋਜ਼ ਪਠਾਨ ਕੋਟ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਨਵੀਂ ਫੈਨ-ਬੈਲਟ ਖਰੀਦਕੇ,
ਫੇਰ ਏਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਆਂਦੀ ਕਿਸੇ ਲਾਰੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਹਿਕੇ ਆ ਜਾਵੇ।

ਉੱਜ ਸਵੇਰ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਸਾਰੀ ਦਿਹਾੜ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਸੀ।
ਤਰਕਾਲਾਂ ਦੇ ਹਣੇਰੇ ਦਾ ਖੌਫ਼ ਅਜੇ ਬੜੀ ਦੂਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦੋ ਘੰਟੇ
ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਉਡੀਕਣਾ ਮੰਨ੍ਹੂੰ ਐਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੜਕ ਛੋਟੀ ਸੀ।
ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਕੰਧ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ, ਸੈਂ ਖੱਡ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਬਹਿ
ਗਈ ਸਾਂਕਿ ਅਗਲੇ ਜਾਂ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਆਂਦੀਆਂ ਕਾਰਾਂ-ਲਾਰੀਆਂ ਨੂੰ
ਏਥੋਂ ਹੋਲੀ ਜਹੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਪਾਸੇ ਕੋਲੋਂ ਸੰਭਲ ਕੇ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸਾਰਾ
ਦੇ ਸੱਕਾਂ।

ਇਕ ਲਾਰੀ ਅਸਲੋਂ ਨੈੜੇ ਆਈ, ਤਾਂ ਝਟਕੇ ਜਹੇ ਖਾ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ।
ਉਹਦਾ ਪਹੀਆਂ ਪੰਕਚਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਾਰੀ ਵਿਚ ਕਈ ਸਵਾਰੀਆਂ ਸਨ,

ਲਾਰੀ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਤੇ ਕੰਡਕਟਰ ਪਹੀਆ ਬਦਲਣ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਉਤਰ ਕੇ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਖਲੋ ਗਈਆਂ। ਡਰਾਈਵਰ ਕਿਸੇ ਰੇਅ ਵਿਚ ਸੀ, ਅਪਣੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ — ਅਹੀਉ ਮੌਜੂ ਮੁੜ ਕੇ ਮਾਰਨ ਖੰਡੀ ਦੀ ਬਉਲੀ ਏ, ਸਾਰੇ ਪਾਣੀ ਸ਼ਾਣੀ ਪੀਓ, ਜਾਂ ਝੁੱਗੀ ਵਾਲੇ ਚਾਚੇ ਤੋਂ ਚਾਹ ਪੀ ਲੋ — ਪਹੀਆਂ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਜ ਦੇ ਲਵਾਗਾ।

ਸਵਾਰੀਆਂ ਉਹਥੇ ਆਖੇ ਅਗਾਂਹ ਮੌਜੂ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈਆ ਤਾਂ ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਲਾਰੀ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰ ਰਖਦਿਆਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਚੂੰਦੀ ਭਰੀ — ਬਚਨਿਆ! ਤੈਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਏ ਪਰ ਮਾਰਨ ਖੰਡੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣੀ। ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਨਾ ਤੇਰੀ ਲਾਰੀ ਨੂੰ। ਵੇਖ ਲੈ ਸਹੁਰੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪੰਚਰ ਹੋਈ ਉੱ...

ਸੋ ਜਾਪਿਆ — ਮਾਰਨ ਖੰਡੀ ਕੋਈ ਅੰਰਤ ਸੀ। ਸਿੰਗ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਗਊ ਜਾਂ ਮੱਡ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮਾਰਨ ਖੰਡੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਰਤ...

ਡਰਾਈਵਰ ਤਮਕ ਕੇ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਸਾਲਿਆ! ਨਾ ਨਾ ਲੈ ਮਾਰਨ ਖੰਡੀ ਦਾ, ਇਹ ਜੈਕ ਨਹੀਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ...

ਉਹਦਾ ਕੰਡਕਟਰ ਉਹਦੀਆਂ ਰਗਾਂ ਪਛਾਣਦਾ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਉਹਨੇ ਫੇਰ ਹੁਜੱਤ ਕੀਤੀ — ਓਥੇ! ਜੀਉਂਦੀ ਤੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿੰਗ ਮਾਰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਮੌਦੀ ਵੀ ਮਾਰਦੀ ਏ?

ਪਹੀਏ ਦੇ ਨਟ ਕਸਦਿਆਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀਲਪਾਨਾ ਕੰਡਕਟਰ ਦੇ ਕੇਨ ਵਿਚ ਫਸਾ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਹੱਸ ਪਿਆ — "ਆਖਾਂ ਬੱਚੂ ਪਹਿਲੋਂ ਤੇਰੇ ਨਟ ਕੱਸ ਲਵਾ..." ਨਵਾਂ ਪਹੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਕੰਡਕਟਰ ਦੌੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਜੂ ਕੌਲ ਗਿਆ, ਬਉਲੀ ਸ਼ਾਇਦੇ ਪਾਸੇ ਠਾਲ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ — "ਅਉ ਬਈ ਆਉ, ਉੱਥੇ ਕਿਹੜਾ ਮਾਰਨ ਖੰਡੀ ਬੈਠੀ ਏ, ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਹਿਲਦੇ ਨਹੀਂ..." ਏਧਰੋਂ ਡਰਾਈਵਰ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੇ ਬਹਿਕੇ ਹਾਰਨ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੰਡਕਟਰ, ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਹਾਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ

ਡੱਬ ਗਿਆ, ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ।

ਸਵਾਰੀਆਂ ਪਰਤ ਆਈਆਂ, ਲਾਗੀ ਚਲੀ ਗਈ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਮੱਲੇ
ਮਲੀ ਅਜਾਹ ਉਸ ਮੇੜ ਵੱਲ ਰੋਗਏ, ਜਿਹਦੇ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬਾਉਲੀ
ਸੀ । ਚਾਹ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਰਖੀ ਬਰਸਮ ਵਿਚ ਪਈ ਸੀ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ
ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਬਉਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬੁਲਾਈ ਪਈ ਸੀ...

ਵੇਖਿਆ — ਪਹਾੜੀ ਬਉਲੀਆਂ ਵਰਗੀ ਇਕ ਬਉਲੀ ਸੀ । ਪਾਸੇ
ਨਾਲ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਉਤਾਹ ਸਲੇਟਾਂ ਦੀ ਡੱਤ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਕੁ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ
ਕੋਠੜੀਆਂ ਸਨ । ਇਕ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਲਦੀ ਪਈ ਸੀ, ਬਕੂਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ
ਬੁਦਾ ਆਦਮੀ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਖਾਲੀ ਹੋਏ ਚਾਹ ਦੇ ਗਲਾਸ ਪੇਂਦਾ ਪਿਆ ਸੀ ।

ਕੋਲ ਜ੍ਰਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ — ਇਹੋ ਮਾਰਨ ਖੜੀ ਦੀ ਬਾਉਲੀ ਏ ?

ਉਹਨੇ ਗਲਾਸਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਜਾਪਿਆ —
ਮੇਰੇ ਸਵਾਲ ਤੋਂ ਉਹ ਗੱਸੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਫੇਰ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਆਖਿਆ —
ਐਥੇ ਹੁਣੇ ਇਕ ਲਾਗੀ ਖਰਾਬ ਹੋਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਦਸਿਆ
ਸੀ ਕਿ ਐਥੇ ਸੋੜ ਉਤੇ...

— ਇਹ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਬੀਅ ਮੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪਈ ਨੂੰ ਵੀ ਚੈਨ ਨਹੀਂ
ਲੈਣ ਦੇਂਦੇ...

ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਕੱਚ ਦਾ ਗਲਾਸ ਛੁਟਕਦਾ ਬਚਿਆ । ਵੇਖਿਆ — ਚੁੱਲ੍ਹੇ
ਦੇ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਟੀਨ ਦੇ ਛੋਟੇ ਡੱਬੇ ਪਏ ਸਨ । ਇਕ ਰੁਪਈਆ ਕੰਧ ਕੋਲ
ਪਏ ਸਟੂਲ ਉੜ੍ਹਾ ਰਖ ਕੇ ਆਖਿਆ — ਬਾਬਾ ! ਚਾਰ ਦਾ ਗਲਾਸ ਤੇ
ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ ?

ਉਹਨੇ ਇੱਕ ਡੱਬਾ ਖੋਲ ਕੇ ਕੁਝ ਬਿਸਕੁਟ ਕੱਢੇ, ਤੇ ਚਾਹ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆਖਣ 'ਲੱਗਾ — ਇਹ ਧੀਏ ! ਕੱਜਲੀ ਦੀ ਬਉਲੀ ਏ,
ਸਾਰਾ ਲੋਕ ਜਾਣਦਾ ਏ । ਇਹਦਾ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ
ਲਾਦੇ ਨੇ... ਪਰ ਕੁਝ ਜਹੋ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਏ —
ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ...

— ਕੱਜਲੀ ਕੌਣ ਸੀ ਬਾਬਾ ?

ਡੱਬ ਗਿਆ, ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ।

ਸਵਾਰੀਆਂ ਪਰਤ ਆਈਆਂ, ਲਾਗੀ ਚਲੀ ਗਈ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਮੱਲੇ
ਮਲੀ ਅਜਾਹ ਉਸ ਮੇੜ ਵੱਲ ਰੋਗਏ, ਜਿਹਦੇ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬਾਉਲੀ
ਸੀ । ਚਾਹ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਰਖੀ ਬਰਸਮ ਵਿਚ ਪਈ ਸੀ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ
ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਬਉਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬੁਲਾਈ ਪਈ ਸੀ...

ਵੇਖਿਆ — ਪਹਾੜੀ ਬਉਲੀਆਂ ਵਰਗੀ ਇਕ ਬਉਲੀ ਸੀ । ਪਾਸੇ
ਨਾਲ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਉਤਾਹ ਸਲੇਟਾਂ ਦੀ ਡੱਤ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਕੁ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ
ਕੋਠੜੀਆਂ ਸਨ । ਇਕ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਲਦੀ ਪਈ ਸੀ, ਬਕੂਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ
ਬੁਦਾ ਆਦਮੀ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਖਾਲੀ ਹੋਏ ਚਾਹ ਦੇ ਗਲਾਸ ਪੇਂਦਾ ਪਿਆ ਸੀ ।

ਕੋਲ ਜ੍ਰਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ — ਇਹੋ ਮਾਰਨ ਖੜੀ ਦੀ ਬਾਉਲੀ ਏ ?

ਉਹਨੇ ਗਲਾਸਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਜਾਪਿਆ —
ਮੇਰੇ ਸਵਾਲ ਤੋਂ ਉਹ ਗੱਸੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਫੇਰ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਆਖਿਆ —
ਐਥੇ ਹੁਣੇ ਇਕ ਲਾਗੀ ਖਰਾਬ ਹੋਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਦਸਿਆ
ਸੀ ਕਿ ਐਥੇ ਸੋੜ ਉਤੇ...

— ਇਹ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਬੀਅ ਮੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪਈ ਨੂੰ ਵੀ ਚੈਨ ਨਹੀਂ
ਲੈਣ ਦੇਂਦੇ...

ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਕੱਚ ਦਾ ਗਲਾਸ ਛੁਟਕਦਾ ਬਚਿਆ । ਵੇਖਿਆ — ਚੁੱਲ੍ਹੇ
ਦੇ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਟੀਨ ਦੇ ਛੋਟੇ ਡੱਬੇ ਪਏ ਸਨ । ਇਕ ਰੁਪਈਆ ਕੰਧ ਕੋਲ
ਪਏ ਸਟੂਲ ਉੜ੍ਹਾ ਰਖ ਕੇ ਆਖਿਆ — ਬਾਬਾ ! ਚਾਰ ਦਾ ਗਲਾਸ ਤੇ
ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ ?

ਉਹਨੇ ਇੱਕ ਡੱਬਾ ਖੋਲ ਕੇ ਕੁਝ ਬਿਸਕੁਟ ਕੱਢੇ, ਤੇ ਚਾਹ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਆਖਣ 'ਲੱਗਾ — ਇਹ ਧੀਏ ! ਕੱਜਲੀ ਦੀ ਬਉਲੀ ਏ,
ਸਾਰਾ ਲੋਕ ਜਾਣਦਾ ਏ । ਇਹਦਾ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ
ਲਾਦੇ ਨੇ... ਪਰ ਕੁਝ ਜਹੋ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਏ —
ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ...

— ਕੱਜਲੀ ਕੌਣ ਸੀ ਬਾਬਾ ?

— ਕੱਜਲੀ ਮੇਰੀ ਧੀ ਸੀ, ਧੀਆਂ ਵਰਗੀ... ਆਰ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਜਦੋਂ ਭੈੜੀਆਂ
ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ, ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਨਾ ਤੋਤਦੀ, ਤਾਂ
ਕੀ ਕਰਦੀ ? — ਏਸੇ ਲਈ ਏਹ ਕੁਤੇ ਦੇ ਬੀਅ ਉਹਨੂੰ ਮਾਰਨ ਖੰਡੀ
ਆਖਦੇ ਸਨ।

— ਕਦੋਂ ਮਰ ਗਈ ?

— ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਉਣ ਜੋਗੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਰ ਗਈ... ਮੌਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਆਈ, ਪਰ ਮਰ ਗਈ... ਤੇ ਉਹਦੇ ਕੱਚ ਦੇ ਗਲਾਸ ਮੁਧੇ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ—
ਜੇ ਧੀਏ ਤੂੰ ਕਦੇ ਵੇਖੀ ਹੁੰਦੀ...

ਬਾਬੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ — ਜਪਿਆ — ਖੱਡਾਂ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਹਸਰਤ ਸੀ।
ਮੈਨੂੰ ਰਾਹ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਪਿਆ ਆਖਦਾ ਸੀ — ਜੇ ਤੂੰ ਕਦੇ ਵੇਖੀ ਹੁੰਦੀ...

ਮੌਤ ਵੀ ਹਸਰਤ ਨਾਲ ਪੱਛਿਆ — ਕਿਹੜੀ ਜਹੀ ਸੀ ?

ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਪੇਲਦੀ ਚਾਹ ਸੀਸੇ ਦੇ ਗਲਾਸ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਕੰਬਦੇ
ਹੱਥ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਗਲਾਸ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਰਖਿਆ — ਜਾਪਿਆ, ਉਹਦੇ ਸੀਸੇ
ਵਰਗੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਉਬਲੱਦਾ ਪੇਲਦਾ ਪਿਆ ਸੀ...

ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਅਗੂਠਾ ਸੁਘਦੀ ਨੂੰ ਝੱਲੀ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਸੀ —
ਨੂੰਗੇ ਨਾਲ ਕੌਠਾ ਢਹਿ ਗਿਆ, ਉੱਤੇ ਏਨੇ ਰੁਖ ਟੁੱਟੇ ਕੌਠਾ ਵੀ ਕਿਤੇ ਲਭਦਾ
ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਿਉ ਮਰ ਗਿਆ, ਮਾਂ ਮਰ ਗਈ, ਪਰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਦੇਰ ਵਿਚੋਂ ਇਹ
ਨਿਕਲ ਆਈ। ਹੋਣੀਆਂ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਇਆ।

— ਫੇਰ

— ਜਹੀ ਪੱਕੀ ਹੱਡੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਜਵਾਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕਈ ਝੱਖਤ
ਝੱਲ ਪਏ...

— ਇੱਥੇ, ਇਸੇ ਬਉਲੀ ਉੱਤੇ ਤੇਰਾ ਘਰ ਸੀ ਬਾਬਾ ?

— ਕਾਹਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਭਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬੇਤ ਸਨ...
ਆਪਣੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ...

— ਫੇਰ ?

— ਲਹਿਣੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਦੀ ਖੋਡ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੇਬੜ ਚਾ

ਪੁੱਤਰ ਭਰਤੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਹੱਥ ਬੰਦੂਕ ਢੜਕੇ ਆਖ ਗਿਆ — ਇਹ ਕੱਜਲੀ ਜੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਵਿਆਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਜਣੇ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਇਕੋ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਵਿਨ੍ਹਦੀ ਦਿਆਂਗਾ....

— ਫੇਰ ?

— ਉਦੂੰ ਸੌਂਤ ਸਲਾਹਿਆ ਇਕ, ਖੋਰੈ ਕਿਹੜੀ ਸਾਂ ਤੱਤੀ ਨੇ ਜੰਮਿਆ ਸੀ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਘੜੇ ਤੇ ਚਤੁਆ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡੇ ਲੰਘਿਆ, ਤਾਂ ਕੱਜਲੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਤਕਦੀਰ ਲਿਖੀ ਗਈ।

— ਫੇਰ ਬਾਬਾ ?

— ਚਿੜੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰਾਗਾਂ ਵਾਂਗ ਉਡਦੀ ਕੁਝੀ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਪਾ ਗਿਆ.....

— ਪਰਤੁ ਕੇ ਆਇਆ ਕਿ ਨਾ ?

— ਉਹਦੀ ਹੋਣੀ ਉਹਨੂੰ ਬੁਲਾਈ ਸੀ, ਅੰਦਾ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ? ਲਹਿੰਦੇ ਦਿਹੁ ਵਾਂਗ ਗਿਆ ਸੀ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਦਿਹੁ ਵਾਂਗ ਮੁੜ ਆਇਆ।

— ਫੇਰ ?

— ਮੈਂ ਲੰਬੜਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਕੋਈ ਹਾਮੀ ਨਾ ਭਰਾ, ਪਰ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਸਨ, ਮੈਂ ਕਿੱਥੋਂ ਮੌਜੂਦੇ ਸਨ... ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਵੀ ਬੰਦੂਕ ਸੀ, ਆਖਦਾ — ਸਿੱਝ ਲਵਾਗਾ ਲੰਬੜਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ... ਕੁਝੀ ਉਦੂੰ ਵੀ ਸਵਾ ਰੱਤੀ ਵੱਧ, ਆਖੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖਾ ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਣੀ... ਤੇ ਉਤੋਂ ਸੱਚੀ ਮੁਚੀ ਲੰਬੜਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਛੁੱਟੀ ਆ ਗਿਆ...

— ਫੇਰ ?

ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਬੁੱਲ ਗਈ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਵੀ ਜਾਪਿਆ — ਤੱਤੇ ਘੁੱਟ ਨਾਲ ਹੋਠ ਸੜ ਕੁਏ ਸਨ...

— ਉਹਦੀ ਆਈ ਸੀ... ਉਹਦੀ ਕਾਹਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਈ ਸੀ... ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਾਣ ਲਈਆਂ, ਲੰਬੜਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ, ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਮਾ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ... .

— ਉਹ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ?

— ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਗਵਾਹ ਸੀ, ਉਹਨੇ ਸੋਹਦੇ ਨੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣ ਸੀ ..ਪੁਲਿਸ

ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਹਦੀ ਸੁਰਤ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ। ਕੁੜੀ ਨੇ ਕਈ ਅਰਜੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ, ਪਰ ਅਗਲਿਆ ਨੇ ਇਕੋ ਗੱਲ ਫੜੀ ਕਿ ਉਹ ਅਰਜੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕੌਣ ਹੁੰਦੀ ਸੀ — ਨਾ ਮਾਂ, ਨਾ ਭੈਣ, ਨਾ ਘਰ ਦੀ ਨਾਰ...

ਸਾਹਮਣੇ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਤਕ ਪੱਥਰ ਹੀ ਪੱਥਰ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। ਜਾਪਿਆ — ਕੱਜਲੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੋਵੇਗੀ।

— ਧੀਏ! ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ ਲਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਉਹ ਜਣੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਸੀ, ਤਿਮਾਹੀ ਛਮਾਹੀ ਜਣੇ ਦਾ ਮੁੰਹ ਤਾਂ ਵੇਖਦੀ...

— ਉਹਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਬਾਬਾ?

— ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ!

— ਫੇਰ?

— ਤ੍ਰੈ ਵਰੇ ਲੰਘ ਗਏ — ਜੱਗ ਛਿੱਬੀਆਂ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਭਲਾ ਉਹਦੀ ਕੀ ਲਗਦੀ ਸੀ? ਕਾਨੂੰਨ ਤਾਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਨਾ ਧੀਏ!

ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਉਤੇ ਪਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ, ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਉਤੇ ਪਈ ਲੀਕ ਵਿਚ — ਕੀ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਸੋਚ ਰਹੀ ਸਾ — ਇਹੋ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਅੰਦਾ...

ਬਾਬਾ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ — “ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਸਿਰਫ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਸੀਖਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਏ ਨੂੰ, ਕਦੇ ਵਰੇ ਛਮਾਹੀ ਵੇਖਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਂਦੇ, ਥਾਣੇ ਜਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਬੇਜ਼ਤੀ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ...ਰੋਂਦੀ ਦੇ ਹੱਥ ਭਿਜਦੇ ਸਨ... ਫੇਰ — ਇਕ ਦੇ ਸਾਕ ਆਏ ਤਾਂ ਸੜੀ ਮਾਰੀ ਕਹਿਣ ਲਗੀ — ਚਾਚਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਝੂਲਾਹ ਕਰ ਦੇ — ਇੱਜਤ ਵਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖ ਲਾਂ.....”

— ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ?

— ਨਿੱਜ ਕਰਦੀ ਉਸ ਅੱਥਰੀ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਲਗਾਮ ਕਿੱਥੇ ਪੈਣੀ ਸੀ... ਉਧਰੋਂ ਫੇਰੇ ਦਿਤੇ, ਉਧਰੋਂ ਫੂਹੜੀ ਡਾਹ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ... ਮੈਂ ਉਸ ਜਣੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸਬਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ — ਪਰ ਉਹ ਚੱਤੇ ਸੜਿਆ

ਰੇਬੇ ਦਿਨ ਹੀ ਗਾਹਲ ਮੰਦਾ ਦੇਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਮਹਿੰਦੀ ਨਹੀਂ
ਸੀ ਲੱਖੀ, ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹਨੇ ਵੀ ਮਾਰਦੇ ਦਾ ਹੱਥ ਨਾ
ਮੌਜ਼ਿਆ। ਪਿੰਡੇ ਉੱਤੇ ਨੀਲ ਪੈ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਣੇ ਜਾ ਕੇ ਰਪਟ ਲਿਖਾ ਆਈ।
ਆਖੇ — ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਬੋਲੇਗਾ, ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਦੇਦਲ ਪੈ ਗਈ।
ਉਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਜਖਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦੇ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨੀਲ ਦਿੱਸਣਗੇ...
ਹੁਣ ਤਾਂ ਇੱਜਤ ਵਾਲੀ ਜਾਂ...

ਹੈਰਾਨ ਜਹੀ ਹੋਈ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ — ਫੇਰ ਬਾਬਾ ?

— ਉਹ ਫੜ ਘੱਤਿਆ। ਫੇਆਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਬੋਲ ਗਈ।
ਆਖੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਦੇ ਸੋ ਰੁਪਈਆ ਭੰਨ ਭਰੇ, ਜਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਪਵੇ।
ਘਰ ਦਾ ਤਗੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰੁਪਈਆ ਕਿੱਥੇ ਭਰਦਾ। ਪਰ ਏਸ ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ
ਗੱਲਾਂ — ਨਾਂ ਅਸਾਂ ਬੁਝੀਆਂ ਨਾ ਰੱਬ ਨੇ। ਆਪੇ ਉਹਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੁਆਈ,
ਆਪੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹਦਾ ਭੰਨ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੇ ਸੋ ਰੁਪਈਆ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੱਕੇ
ਮਾਰ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਛੁੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਆਪ ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦੀ ਫੇਰ ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ
ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ। ਨਾ ਉਹਦੇ ਘਰ ਗਈ, ਨਾ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੜਣ
ਦਿੱਤਾ...ਬਸ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ — ਜਿਵੇਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਵੇ...

ਸੋਚ ਰਹੀ ਸਾਂ — ਪਹੜੀ ਰਾਹ — ਤਿੱਖੇ ਮੌਤਾਂ ਵਾਲੇ, ਖੋਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ
ਦੀ ਰੀਸੇ ਬਣੇ ਸਨ...ਬਉਲੀ ਵਾਗੂ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ...

ਉਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਫੇਰ ਦੋ ਵਚਿਆ ਪਿੱਛੇ: ਉਹ ਜ਼ਿਹਦੀ ਸੂਰਤ
ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸਾਂ, ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਨ ਕੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਖਲੋਤਾ...

— ਉਹ ?

— ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ। ਸੈਂ ਤਾਂ ਪੋਰ ਦੀ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਕੇਬਣ ਲੱਗ ਪਿਆ...
ਪਰ ਕੱਜਲੀ ਉਹਨੂੰ ਧਾ ਕੇ ਮਿਲੀ। ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਠ ਬੈਠੀ...

— ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਵੇਗੀ ?

— ਕੱਜਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ
ਉਹਨੀਂ ਕੱਪੜੀ ਤੇ ਉਹਨੀਂ ਪੈਰੀਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਈ। ਉੱਥੇ ਘੜੀ
ਨਹੀਂ ਸਨ ਖਲੋ ਸਕਦੇ। ਪਹਿਲਾ ਛਾਪਾ, ਪਤਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਪੇਲਾ ਸੀ...

— ਫੇਰ ?

— ਇਹ ਥਾ ਪੇਰੇ ਸੰਕੋਹ ਦੂਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਏਥੇ ਕਿੰਜ
ਅੱਪੜੇ । ਮੌਨ੍ਹੂ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੇ ਮਹੀਨੇ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਕਹਿੰਦੇ
ਨੇ — ਉਹ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਇਥੇ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹੀ । ਗੁਜਾਰੇ ਲਈ — ਇਹ
ਚਾਹ ਦੀ ਹੱਟੀ ਚਲਾਂਦੀ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲੱਗਣ
ਦੇਂਦੀ । ਇੰਸਣ ਨੂੰ ਕੱਲੀ ਦਿੱਸਦੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ । ਤਾਹੀਏ ਤਾਂ ਧੀਏ ! ਇਹ
ਹਗਮ ਦੇ ਉਹਨੂੰ ਮਾਰਨ ਖੰਡੀ ਆਖਦੇ ਸਨ । ਕੱਲੀ ਵੇਖਕੇ ਭੂਤਰ ਜਾਂਦੇ
ਹੋਣਗੇ... ਬਸ ਉਹੋ ਰਾਤਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਦਿਨ ਉਹਨੇ ਜਿਹੜਾ ਜੀਉਣਾ
ਸੀ ਜੀਉ ਲਿਆ... ਫੇਰ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਖੁਗ ਲੱਭ ਗਿਆ । ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਪੁਲਿਸ
ਨੇ ਜਦੋਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੱਜਲੀ ਨੇ ਆਪ ਬੰਦੂਕ ਚਲਾ ਕੇ ਪਹਿਲੋਂ
ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ, ਫੇਰ ਇਕ ਗੋਲੀ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ
ਮਾਰ ਲਈ... ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਲਾਸਾਂ ਛੜ ਕੇ ਤੁਰ ਪਈ...

ਉਹਨੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੰਮੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ — ਚੁਫੇਰੇ ਦੇ ਬਿਰਛਾਂ ਬੂਟਿਆਂ
ਨੂੰ ਇੰਜ ਤੱਕਿਆ — ਜਿਵੇਂ ਪੱਤੇ ਪੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨੂੰ ਕੱਜਲੀ ਦੀ ਤੇ ਉਹਦੇ
ਮਰਦ ਦੀ ਕੂਹ ਦਿਸਦੀ ਹੋਵੇ... ਮੌਨ੍ਹੂ ਹੋਏ ਬੁੱਤ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਲੈ ਗਈ ਸੀ...

ਬਉਲੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਧੋਦੀ ਦੇ, ਸੈਂ ਵੇਖਿਆ — ਮੌਰੇ ਹੱਥ
ਕੈਬਦੇ ਪਏ ਸਨ...

ਭਨਘਟ

ਇਹ ਉਸ ਅੰਰਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ ਹੋਣ ਦਾ ਕਈ ਲੋਕ ਦਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਬੀਏਟਰ ਦੇ ਲੋਕ ਹੋਜ਼ ਸਾਮ ਨੂੰ ਕਾਹਵਾ ਘਰ ਵਿਚ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ, ਖਾਸ ਕਰ ਉਸ ਕਾਹਵਾ ਘਰ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਦਾਵੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਦੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਖਬਰ ਨੂੰ ਹਰ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਵੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਨ੍ਹੇ ਕੁ ਸੱਚੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਨ੍ਹੇ ਕੁ ਝੂਠੇ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਜਿਆਦਾ ਮੁਨਾਸਿਬ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਮਰਣ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਦੀ ਸਚੀ ਮੁਰੀ ਉਸ ਅੰਰਤ ਦਾ ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਦੇ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਦਾਵੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਜਾਂ ਕਾਹਵਾ ਘਰ ਦੀ ਹਵਾ ਨੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਸ ਲਈ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਦੋਸਤ ਹਾਂ।

ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਦਾਨਬੀਰ ਹੈ। ਕਲੁ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਸਤੀ ਅਸੀਂ ਦੌਵੇਂ, ਕੋਈ ਵਰੇ ਪਿਛੋਂ ਦਾਨਬੀਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆਏ ਸਾਂ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਾਂ।

ਵਰ੍ਗ ਭਰ ਚਿਠੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਲਾਲ ਦਾਨਬੀਰ ਦਾ ਉਹੀ ਤਪਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਦਾਨਬੀਰ ਦਾ ਅਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰਧਾਕ ਬੜਾ ਘਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਇਕ ਫਿਕਰ ਰੀਂਗਦਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਖਤਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਜਦ ਵੀ ਇਸ ਫਿਕਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਖਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਦਾਨਬੀਰ ਕਦੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਕਈ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਨਹਾਂ ਸੀ ਲਿਖੀ। ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਪਾਂਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਉਹ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਵੇਂ ਇੰਜ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਇਹਾਂਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਘੜੀ ਘੜੀ ਚੇਤਾ ਕਰਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੜੀ ਘੜੀ ਇਕਰਾਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

“ਉਹਦੀ ਕਲਮ ਵਿਚ ਸਿਆਹੀ ਜੰਮ ਗਈ ਏ। ਸਿਆਹੀਆਂ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਜੰਮਦੀਆਂ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਏ” ਮੇਰਾ ਦੌਸਤ ਆਖਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੱਲ ਹੈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਤੇ ਹੈ ਵੀ ਉਥੇ ਦੀ ਉਥੇ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਖਤ ਦਾ ਹੱਥ ਅਗਾਂਹ ਕਰਕੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਉਰ੍ਹਾਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

ਐਦਕੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਏਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹਸੇਗਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਚੁਸਤ ਜਵਾਬ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਜਾਪਣ ਲਗ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਧਾਰ ਕੇ ਆਏ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਹਾਸੇ ਲਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਚੁਗਤ ਫਿਕਰੇ ਦਾ ਹੱਥ ਅਗਾਂਹ ਕਰਕੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਗ੍ਰਾਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਕਰੇਗਾ, ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਉਹਦੀ ਥਾਂ ਉਤੇ ਰਖ ਦਿਆਂਗੇ, ਦਾਨਬੀਰ ਸਾਡਾ ਬੜਾ ਪਿਆਰਾ ਦੌਸਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਹਦੀ ਕਲਮ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਸਿਆਹੀ ਵਾਗ, ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਪੰਘਾਰਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂੰਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ।

"ਛਡ ਸਤੀ ! ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕਰ । ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਕਦੇਂ ਦੀ ਮੁੱਕ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਉਹਦਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ।" ਦਾਨਬੀਰ ਨੇ ਕਾਫੀ ਦਾ ਘੁਟ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ । ਸਤਿੰਦਰ ਉਹਦਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਾਂਝਾ ਦੌਸਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਸਤਿੰਦਰ ਨੂੰ ਸਤੀ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ।

"ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮੁੱਕ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਉਹਦੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਘਬਰਾਂਦਾ । ਤੁੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਘਬਰਾਂਦਾ ਕਿਉਂ ਏਂ ?" ਸਤੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ।

"ਮੈਂ ਘਬਰਾਂਦਾ ਨਹੀਂ" ... "ਦਾਨਬੀਰ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਆਖਿਆ, ਤੇ ਫੇਰ ਠੰਮੇ ਨਾਲ ਆਖਣ ਲਗਾ "ਬਕੇ ਚਿਰਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮਿਲੇ ਹਾਂ, ਸਿਰਫ ਇਹ ਸੰਚਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਆਪਣਾ ਵੇਲਾ ਮੇਇਆਂ ਤੇ ਗੁਆਚਿਆਂ ਦੇ ਲੇਖੇ ਕਿਉਂ ਲਾਈਏ ।"

"ਤੇਰਾ ਕੀ ਬਿਆਲ ਏ, ਗੁਆਚਣ ਵਾਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ?"

"ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਗੁਆ ਸਕਦਾ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਵਾਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗੁਆ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ । ਉੱਜ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਬਤਾ ਚਿਰ ਲਗਦਾ ਏ । ਜਿਸ ਕੁਝੀ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਦੌਸਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਦੀ ਦੌਸਤੀ ਨੂੰ ਗੁਆਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਬੜਾ ਅਰਸਾ ਹੁੰਦਾ ਏ ।"

"ਪਰ ਕਦੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਗੁਆਚ ਹੋਏ ਜਾਪਦੇ ਨੇ, ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਹੇ ਲਭ ਪੈਂਦੇ ਨੇ ਕਿ....।"

ਸਤੀ ਦੇ ਅਪੂਰੇ ਫਿਕਰੇ ਨੂੰ ਸੈਂਫਲ ਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ "ਇੰਜ ਹੁੰਦਾ ਏ ਦਾਨੀ ! ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਲੜਣ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਜਾਪਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਏ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੱਲ ਕੇ ਇੰਜ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਨੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਖਲੋਣ ਜੋਗੀ ਵੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ।"

ਦਾਨਬੀਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਹਦੇ ਦੋਸਤ, ਅਕਸਰ ਦਾਨੀ ਬੁਲਾਂਦੇ ਹਾਂ । ਦਾਨੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲਗਾ “ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੰਜ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਏ ਕਿ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੇਨ ਕੀਤਾ । ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀ, ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਏ ।”

“ਉਹ ਸਾਇਦ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਹੀ ਲੱਭਦੀ ਹੋਵੇ ।”

“ਸਾਇਦ...ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਦਸ ਦਿਤਾ ਤੇ ਫੇਨ ਬੇਦ ਕਰ ਦਿਤਾ...ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੇਰੇ ਦਫਤਰ ਵੀ ਆਈ ਸੀ । ਦਫਤਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਛੁੱਟੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਬੂਹੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਹਣ ਕਿਹੜੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਮੀ ? ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ — ਕਿ ਦੇਵ ਨਗਰ । ਮੈਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸੜਕ ਵਲ ਵੇਖਿਆ । ਸਾਹਮਣੇ ਚਵੂੰ ਨੰਬਰ ਦੀ ਬਸ ਖਲੋਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਸ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੂਸਰੀ ਬਸ ਬੜੀ ਦੇਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇਗੀ ।”

“ਸੋ ਤੂੰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਬਸ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ...ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਾ ਦਿਤਾ ।”
ਸਤੀ ਨੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ ।

“ਹਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ।”

“ਪਰ ਤੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੱਚਿਆ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਛੇਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਉਂ ਲੋੜ ਪਈ ?...ਇਹੋ ਜਹੀ ਛੇਤੀ ਇਨਸਾਨ ਸੂਸਰੇ ਕੋਲੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਕਰਦਾ ਏ...।”

“ਸੁਤੀ ! ਫਿਲਾਸਫੀਆਂ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀਆਂ...” ਦਾਨੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਪਰ ਉਹਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੁਝ ਕਾਹਲੀ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ ।

“ਮੈਂ ਕੋਈ ਫਿਲਾਸਫੀ ਬਨਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਤੇਰੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।” ਸੁਤੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ ।

ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਵਲਗਾ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਕਾਫੀ ਪੀਂਦੇ ਪਏ ਸਾਂ ਤੇ ਗੱਲਾਂ

ਕਰਦੇ ਪਏ ਸਾ। ਸਤੀ, ਦਾਨੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾ ਕਰਦਾ ਉਸਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨੂੰ
ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦਾਨੀ, ਸਤੀ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਇਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਕੰਢਣ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਇਹ
ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਕਾਫੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵਧ ਠੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੱਥ
ਵਿਚ ਫਤਿਆ ਹੋਇਆ ਚਿਕਨ ਸੈਂਡਵਿਚ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵਧ ਸਖਤ ਹੋ ਗਿਆ
ਸੀ। ਮੈਂ ਦਾਨੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਿਆ “ਇਕ ਕਿਸੇ ਫਿਲਾਸਫਰ
ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਤਵਾਰੀਖੀ ਹਾਦਸੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਰਤਾਂ
ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਵਾਪਰਦੇ ਨੇ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਅੰਰਤਾਂ ਹਿਸਟਿਰੀਕਲ
ਹੋਣ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਮਰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਾਹ ਹੋਣ ।”

“ਚੇਨ੍ਹ !” ਦਾਨੀ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਣ ਲਗਾ “ਇਹ ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ
ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁੜੀ ਹਿਸਟਿਰੀਕਲ ਏ, ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ
ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਹੁਣ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਪ੍ਰਾਹ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਹ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਯਕੀਨ
ਦੁਆ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕੋਈ ਤਵਾਰੀਖੀ ਹਾਦਸਾ ਕਦੇ
ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੇਗਾ ।”

ਮੈਂ ਦਾਨੀ ਵਲ ਵੇਖਦੀ ਪਈ ਸਾ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਸਤੀ ਵੀ ਅਚਾਨਕ
ਦਾਨੀ ਵਲ ਵੇਖਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਅਸਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਲ
ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਸਤੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਦੂਪੀਆਂ ਬਲਭ ਵਲ ਵੇਖਕੇ,
ਦਾਨੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੁਗਾ, “ਏਸ ਬਲਭ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਤਾ
ਨਹੀਂ ਕਿਹੋ ਜਹੀ ਏ, ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਖਾਹਮਖਾਹ ਮੂੰਹ ਦਾ ਰੰਗ ਫਿੱਕਾ
ਜਾਪਦਾ ਏ ।”

“ਤੇਰਾ ਮਤਲਬ ਏ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਦਾ ਰੰਗ ਫਿੱਕਾ
ਹੋ ਗਿਆ ਏ ?” ਦਾਨੀ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੁ ਤਮਕ ਕੇ ਆਖਿਆ।

“ਘਰੋ ਘਰ ਗੁੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ” ਸਤੀ ਹੱਸ ਪਿਆ।

“ਗੁੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਗੁੜ੍ਹਾ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇ ?” ਦਾਨੀ ਨੇ
ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਾਫੀ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

“ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਏ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬੁੱਝੇ ਹੋਏ ਤੇ ਫਿੱਕੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ

ਲਗਿਆਂ ਆਪਣੀ ਠਜ਼ਰ ਦਾ ਰੰਗ ਗੁੜ੍ਹਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਏ" ਸਤੀ ਨੇ ਕਾਫੀ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰਦਿਆਂ ਇੰਜ ਹੌਲੀ ਜਹੀ ਆਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਾਰ ਕੰਢ ਕੇ ਦਾਨੀ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਪਿਆ ਸੀ ।

"ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਅੱਖਰ ਮੈਂ ਬੁੜਾ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪੜ੍ਹਣ ਦੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ —" ਦਾਨੀ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ ।

"ਸਾਇਦ ਏਸ ਲਈ ਕਿ..." ਮੈਂ ਕੇਲੋਂ ਦੀ ਆਖਿਆ "ਉਹ ਅੱਖਰ ਤੈਨੂੰ ਜਬਾਨੀ ਚੇਤੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋਏ ਨੇ ।"

"ਏਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ?" ਦਾਨੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਵਾਂਗ ਪੁਛਿਆ ।

"ਸਬੂਤ ? ਮਸਲਨ ਇਹੀ ਕਿ ਤੂੰ ਹੁਣੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦੁਆ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਤਵਾਰੀਖੀ ਹਾਦਸਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੇਗਾ" ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਗਿਆਂ ਸਾਇਦ • ਤੂੰ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਇਸ ਫਿਕਰੇ ਵਿਚ "ਹੁਣ" ਲਫਜ਼ ਵਰਤਿਆ ਏ । ਇਸਦਾ ਮੱਤਲਬ ਏ ਕਿ ਹਾਦਸਾ ਵਾਪਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੇਗਾ । ਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁਜਾਇਸ਼ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾ ਵਾਪਰਨ ਦਾ ਪਛਾਵਾ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਏ ।"

"ਭਾਵੇਂ ਲੱਗ ਲਬੇੜ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਿਤੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਪਛਤਾਵੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨੋਟ ਖਰਚ ਕੇ ਭਨਘਟ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੁਝ ਬੋਝੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿ ਜਾਵੇ" ਕੇਲੋਂ ਦੀ ਸਤੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ।

"ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਏ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਕ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ" ਦਾਨੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ "ਉਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਇਕ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਇਕ 'ਸਾਇਕੀਐਟਰਿਸਟ' ਕੇਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ । ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ਕਿ ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਵਾਲ ਪੁਛੇਗਾ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਸੁਪਨੇ ਪੁਛੇਗਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਦੇਵੇ ਪਰ ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਹਰ ਇਕ ਜਵਾਬ ਨੂੰ ਸੈਕਸ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਵੇਗਾ ! ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਪੁਛਣਾ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਰੀਜ਼ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਆਖਿਆ 'ਹਾ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸੈਕਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਅਉਂਦਾ ਏ' — ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ

ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਸਾਰੇ ਹਾਥਿਆਰ ਸੱਟ ਕੇ ਆਖ ਦੇਨਾ ਵਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਤਕ
ਉਹ ਕੜੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲ ਸਕੀ" ਦਾਨਬੀਰ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ
ਆਖਣ ਲੱਗਾ 'ਪਰ ਗੱਲ ਇਹ ਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰਖਣ ਜੇਗਾ ਕੁਝ ਹੈ ਈਥੀ
ਨਹੀਂ ਸੀ ।'

"ਤਾਂ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਲੱਗ ਗਏ ?" ਸੱਤੀ ਹੱਸਣ
ਲਗ ਪਿਆ ।

"ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਜੋ ਕੁਝ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਏ, ਇਹ ਉਹ
ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੋ ਉਹ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਇਹ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਏ ਜੋ ਉਹ
ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ ।" ਦਾਨੀ ਨੇ ਸੱਤੀ ਦੇ ਹਾਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁੱਕੇ ਹੇਠਾਂ
ਉਤੇ ਝੋਪ ਕੇ ਅਗੋਂ ਆਖਿਆ 'ਮੈਂ ਉਹੀ ਵੇਖਦਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਸਾਂ । ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਜੋ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਵੇਖਣਾ
ਚਾਹੁੰਦਾ.. ਹੁਣ ਤੇ ਉਹਦੇ ਨਵੇਂ ਦੇਸਤਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਵੀ
ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਏ ਜੋ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਵੇਖਦਾ ।"

"ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਪੁਠਾ ਪਾਸਾ ਹੋਵੇ । ਤੇ ਜਿਹੜੀ
ਚੀਜ਼ ਦਾ ਪੁੱਠਾ ਪਾਸਾ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਪਾਸਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਏ ।"
ਆਖਦਿਆਂ ਸੱਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਚਮਕ ਆ ਗਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ
ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਭਰ ਕੇ ਉਸਨੇ ਦਾਨੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ।

"ਪਰ ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਚੁੱਤੇ ਕਰਕੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ
ਏ" ਦਾਨੀ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਠਹਿਰ ਕੇ ਹੌਲੀ ਜਹੀ ਇੰਜ ਆਖਿਆ ਜਿਵੇਂ
ਉਹਨੇ ਆਖਿਆ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਿਰਫ ਉਹਦੇ ਬੁਲ੍ਹੇ ਫਰਕੇ ਹੋਣ ।

ਸੱਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਚਮਕ ਪਿਆ ਸੀ, ਦਾਨੀ ਦੀਆਂ
ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਬੁਝ ਰਿਆ ਸੀ । ਸੈਂ ਦੋਹਾ ਵਲ ਵਾਰੇ ਵਾਰ ਵੇਖਿਆ
ਤੇ ਹੌਲੀ ਜਹੀ ਆਖਿਆ, "ਪਰ ਦਾਨੀ । ਤੇਰੇ ਤੇ ਉਸ ਕੜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ
ਦੇਸਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਉਹ ਜਮੀਠ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਥੇ ਖਲੋ ਕੇ ਭੁਸਾਂ ਜਿੰਦਗੀ
ਦੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਜਾਰੇ । ਹਵਾ ਵਿਚ ਪੈਰ ਲਮਕਾ ਕੇ ਵਰ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ।"

ਦਾਨੀ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਫੇਰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ 'ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੀ

ਪੀੜ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਦੀ ਜਮੀਨ ਸੀ।" ਤੇ ਅਗੋਂ ਦਾਨੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਢੁਬ ਕੇ ਆਖਿਆ "ਉਹਨੇ, ਮੇਰੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੁਹੱਬਤ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਗੁਆਕੇ ਉਹਨੇ ਵੇਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਪਲਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਖਲਕੇ, ਉਹਦੇ ਵਾਗ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਾ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਹਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਰਹਿਣੀ ਸੀ।"

"ਤੇ ਸਾਇਦ ਤੇਰਾ ਇਹੀ ਕਸੂਰ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੇਰੇ ਹਥੋਂ ਕਦੀ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੁੱਟ ਸਕਦਾ" ਸਤੀ ਨੇ ਆਖਿਆ। ਦਾਨੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਹਦੇ ਵਲ ਗੁੰਸੇ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਫੇਰ ਉਹ ਹੌਸ ਪਿਆ। ਆਖਣ ਲੱਗਾ "ਹੁਣ ਇਹੋ ਜਾਪਦਾ ਏ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਤੋੜ ਸੱਕਣਾ" ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਹੋਏ ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਦਾਨੀ ਨੇ ਆਖਿਆ "ਸਤੀ! ਜੇ ਤੂੰ ਕਦੀ ਸਾਮ ਨੂੰ ਥੀਏਟਰ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੂੰ ਸੁਣ ਸਕਨਾ ਏਂ ਕਿ ਜਲੇ ਖਣੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਉਹਦਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਏ।"

"ਪਰ ਜੇ ਤੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਉਤੇ ਹੁਣ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਹੜੀ ਜ਼ਬਾਨ ਉਤੇ ਹੋਵੇ —" ਸਤੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ।

"ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਕੋਈ ਦੇਸਤ ਲਭ ਲੈਂਦੀ... ਈਮਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਏ, ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ —" ਦਾਨੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਦਾੜ੍ਹੁ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਜੀਡ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਰਨ ਲੁੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਸੈਂਡਰਿਚ ਵਿਚਲੇ ਮਾਸ ਦਾ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਉਹਦੀ ਦਾੜ੍ਹੁ ਵਿਚ ਅੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ।

"ਮਾਸ ਦੇ ਕੁਝ ਟੁਕੜੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਾਈ ਰਲੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਲਹੂ ਦੀ ਬੂਦ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ, ਐਵੇਂ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਹੜਾਂ ਵਿਚ ਅੜ੍ਹ ਕੇ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦੇ ਨੇ" ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦਾਨੀ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ, ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਆਖੇ, ਮੇਰੇ ਵਲ ਤਕਦਾ ਰਿਹਾ।

ਬਹਿਰੇ ਨੇ ਹੁਣੇ ਬਿੱਲ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਦਾਨੀ ਨੇ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਬਿੱਲ
ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਦਸਾਂ ਦਾ ਨੇਟ ਪਲੋਟ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਅਖਣ ਲੱਗਾ “ਚਲੋ
ਚਲੀਓ।”

“ਬਾਬੀ ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਵਾਪਿਸ ਲੈ ਲੈ” ਸਤੀ ਨੇ ਅੱਧਾ ਕੁ ਉਠਦਿਆਂ
ਆਖਿਆ। ਦਾਨੀ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਉਤੇ ਉਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਐਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਹੇ ਹੀ ਬਚਦੇ ਹੋਣਗੇ —” ਦਾਨੀ ਨੇ ਇੰਜ ਆਖਿਆ
ਜਿਵੇਂ ਉਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕਾਹਲ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸਤੀ ਵਲ ਵੇਖਿਆ, ਸਤੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਲ, ਅਸੀਂ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ
ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਸਾਂ ‘ਦਾਨੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯਾਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨੈਟ ਖਰਚ ਲਏ ਸਨ
ਪਰ ਉਹਦੇ ਕੌਲ ਜਿਹੜਾ ਭਨਘਟ ਬਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਫੁੰਝੀ ਸੀ ਖਰ-
ਚਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਏਸ ਦਨਾਂ ਦੇ ਨੈਟ ਦਾ ਬਚਿਆ ਖੁਚਿਆ ਉਹ ਇਥੇ ਹੀ
ਛਡ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਾਇਦ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਜ ਉਹਦੀ ਯਾਚ
ਦਾ ਭਨਘਟ ਵੀ ਅਜ ਮੁਕ ਜਾਵੇਗਾ...’

ਇੰਡੀਅਨ ਤੇ ਗਰੀਬ ਮਾਈਬਾਲੋਜੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਲਿਖੀ ਵਰਤਮਾਨ
ਕਾਲ ਦੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ

ਮਿੱਤਰਾ

ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਬੂਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਮੈਂ
ਬੂਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਦਰ

ਨਹੀਂ ਅੰਦਰ ਹਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀ ਇੰਦੂ
ਵੈਲੀ ਦੀ ਉਹ ਗੁਢਾ ਇਹਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ ਬਹਿਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ
ਧੀ ਦਾ ਨਾਂ ਮਿੱਤਰਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ
ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਦ੍ਰਾਵੜ ਪਿਉ ਨੇ ਧਰਤ ਅੰਬਰ ਦੇ ਰਾਖੇ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ
ਦਾ ਨਾਂ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਵਰੁਣ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਵਰੁਣ ਦਾ ਸਬੰਧ ਅੰਬਰ ਨਾਲ ਸੀ,
ਮਿੱਤਰ ਦਾ ਧਰਤੀ ਨਾਲ। ਮੇਰੀ ਧੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਘਰਡੀ ਨਾਲ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ
ਮੈਂ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਮਿੱਤਰਾ ਰੱਖਿਆ।

ਮਿੱਤਰਾ ਹੁਣੇ ਏਥੇ ਸੀ, ਹੁਣੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਚਲੀ ਗਈ..... ਏਸੇ
ਬੂਹੇ ਵਿੱਚੋਂ

"ਓ ਮਿੱਤਰਾ! ਤੂ ਕਿੱਥੇ ਆ ਗਈ? ਤੂ ਕਿੱਥੇ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਸੀ?"

ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮਿਤਰਾ ਹੱਸਦੀ ਹੈ, ਆਖਦੀ ਹੈ "ਪਾਪਾ ਮੈਂ ਐਥੇ
ਸਾ, ਬੂਹੇ ਪਿੱਛੇ....."

ਮਿਤਰਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਨਿੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਬੂਹੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ
ਛੁਪ ਜਾਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ.....

ਉਹ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਬਹਿਕੇ ਫੇਰ ਪੁਛਦੀ ਹੈ "ਪਾਪਾ ! ਮੇਰੀ ਮਾ ਕਿਹੋ
ਜਗੀ ਸੀ ?"

"ਐਹ ਤੇਰੀ ਮਾ" ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਤਕਲਿਲਾ ਦੇ ਬੰਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ
ਉਹ ਮੋਹਰ ਵਿਖਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਹਦੇ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਉਹ ਦੇਵੀ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।
ਜਿਹਦੀ ਕੁਖ ਵਿਚੋਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਫੁੱਲ ਤੇ ਪੱਤੇ ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਉਹ ਪੁਛਦੀ ਹੈ "ਪਾਪਾ ! ਮੈਂ ਵੀ ਮਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ
ਉੱਗੀ ਸਾਂ ?"

"ਹਾਂ ਤੇ" ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਜੋਰ ਦੀ ਹੱਸਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਫੇਰ
ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ "ਵੇਖ ਪਾਪਾ ! ਮੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਫੁੱਲ ਵਰਗੀ ਖੁਸ਼ਬੇ ਅੰਦੀ ਏ
ਕਿ ਨਹੀਂ ?"

ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ ਕੌਲ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੜਾ ਕੇ ਉਹਦੇ ਛੋਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਵਾਲਾਂ
ਨੂੰ ਸੁਘਦਾ ਹਾਂ, ਤੇ ਆਖਦਾ ਹਾਂ "ਐਸ ਕੁੜਲ ਵਿਚੋਂ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੇ
ਅੰਦੀ ਏ, ਐਸ ਕੁੜਲ ਵਿਚੋਂ ਮੌਜੀਏ ਦੀ, ਐਸ ਕੁੜਲ ਵਿਚੋਂ....."

ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਪੁਛਦੀ ਹੈ "ਤੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ?"

ਮੈਂ ਉਹਦੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਤੁਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਘ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹਾਂ
"ਏਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ....."

ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਥੋਂ ਛੁਡਾ ਕੇ
ਆਪ ਸੁਘਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ "ਪਾਪਾ ! ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੇਜ ਪੱਤਰਾਂ
ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਅੰਦੀ ? ਮੈਨੂੰ ਤੇਜ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਬੜੀ ਚੰਗੀ
ਲਗਦੀ ਏ !"

ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਆਖਦਾ ਹਾਂ "ਏਸ ਲਈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸ ਧਰਤੀ
ਉੱਤੇ ਜੇ ਪਹਿਲਾ ਰੁੱਖ ਪੂਜਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਪਿੱਪਲ ਸੀ। ਪਿੱਪਲ ਦੀ ਛਾਂ ਠੰਢੀ

ਹੁਦੀ ਏ ਨਾ ਏਸ ਲਈ ।"

ਮੇਰੀਆਂ ਤੇ ਮਿੱਤਰਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮੁਕਦੀਆਂ । ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼
ਉਹੀਉਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਨਵੀਆਂ ਲੰਗਦੀਆਂ ਹਨ । ਮਿੱਤਰਾ
ਆਪਣੀਆਂ ਦੇਵੇਂ ਤਲੀਆਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ "ਪਾਪਾ !
ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਠੰਢੀ ਛਾਂ ਆਂਦੀ ਏ ?"

"ਹਾਂ ਬੜੀ ਠੰਢੀ....." ਮੈਂ ਛਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ।

ਉਹ ਫੇਰ ਆਖਦੀ ਹੈ "ਪਰ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਤਾਂ ਬੜੇ ਨਿੱਕੇ ਨੇ, ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਛਾਂ ਵੀ ਨਿੱਕੀ ਜਹੀ ਏ ?"

ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ "ਇਹ ਵੱਡੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ.....ਵੇਖ ! ਰੋਜ਼ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ
ਪਏ ਨੇ"

ਤੇ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਫੜਕੇ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਵਿਖਾਣ ਲਗਦਾ ਹਾਂ—ਉਹ ਹੱਥ
ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਠਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ.....

ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਇਹ ਨੰਗ, ਇਹ ਸੁੰਝ, ਸਾਇਦ ਬੁਧ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਨਾਵੀਂ ਅਵਸਥਾ ਹੈ,
ਜਿਹਦੇ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨਾ ਸਾਮਰਤੱਖ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ

ਮਿੱਤਰਾ ਵੀ, ਵੀਹਾਂ ਵਕ੍ਰਿਆਂ ਦੀ ਭਰ ਜਵਾਨ, ਮੇਰੀ ਇਸ ਸਮਾਧੀ ਵਿੱਚ,
ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਤੀ ਹੈ ...

ਆਖਦੀ ਹੈ "ਪਾਪਾ ! ਹੁਣ ਅੰਦੋਂ ਮੌਨੂੰ ਬੂਹੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਲੱਭੋਂ, ਮੈਂ
ਚੱਲੀ ਹਾ'"

"ਕਿੱਥੇ ? ਕਿਹਦੇ ਕੋਲ ? ਕਿਹਦੇ ਨਾਲ ?" ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਮੇਰੇ
ਮਾਸ ਦੇ ਵੱਟ ਕੰਬਦੇ ਹਨ ।

ਮਿੱਤਰਾ ਹੇਠੀ ਜਹੀ ਹੱਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਆਖਦੀ ਹੈ "ਉਸੇ ਲਾਲ ਉਸੇ ਕੋਲ,
ਜਿਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੇਜ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆਂਦੀ ਹੈ....."

ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤਰ ਆਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ — ਮੈਨੂੰ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਇਹ
ਚੇਤਾ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਧੀ ਜਦੋਂ ਜਵਾਨ ਹੁਦੀ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਪਿੱਪਲ ਦੇ
ਪੱਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੇਜ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਗੰਧ ਉਠਦੀ

ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਲਭਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੇਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਗੰਧ ਅੰਦੀ ਹੋਵੇ.....

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਚੁਕਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਮੇਰੇ ਮਾਸ ਦੇ ਵੱਟ ਫੇਰ ਕੰਢਦੇ ਹਨ।

ਮਿੱਤਰਾ ਦੀ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੌਡੀ, ਉਹਦੀ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਝਾੜਰਾਂ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਛਣਕ ਕੇ ਆਖਦੀਆਂ ਹਨ—“ਇਹਦੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗੂ ਹਣ ਇਹਦੇ ਪਿੰਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਫੁੱਲ ਤੇ ਪੱਤੇ ਉਗਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ... ”

ਮੈਂ ਮਿੱਤਰਾ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇਣ ਲਗਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਉਹਦੇ ਛੱਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕੋਈ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਰਿਲਾਂਦਾ ਹੈ, ਛੱਤ ਵੀ ਪਮਕਦੀ ਹੈ, ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ। ਮਿੱਤਰਾ ਬੂਹੇ ਵਲ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਛੁਡਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਕੁਡਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਫਸ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ.....

“ਏਨ੍ਹਾਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੋਹਰਿਆ ਪੋਹਰਿਆ ਕਰਕੇ ਪਾਲਿਆ ਸੀ.....” ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮਿੱਤਰਾ ਦੇ ਕੰਨ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ, ਬੂਹੇ ਵੱਲ ਹਨ।

ਬੂਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤਲਵਾਰ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਝਪਟ ਕੇ, ਮਿੱਤਰਾ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛੁਡਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਵੇਖਦਾ ਹਾ—ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ, ਮਿੱਤਰਾ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸੀਆਂ, ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਲਹਿਰੇ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ.....

ਬੂਹਾ ਬੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੰਦਾਂ ਹੇਠਾਂ ਜੀਭ ਦੇ ਕੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਗਦੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ਪੂੰਡਦਾ, ਪਿਛਾਂਹ—ਉਸ ਗੁਹਾ ਵੱਲ ਦੌੜਦਾ ਹਾਂ — ਜੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ, ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਓਹਲਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ.....

